

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти та науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти та науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАНЧУК РОМАН МИХАЙЛОВИЧ

УДК 327(474.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**УКРАЇНА У МІЖДЕРЖАВНОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ КРАЇН
БАЛТІЙСЬКО-ЧОРНОМОРСЬКОГО ПРОСТОРУ**

052 - Політологія

Подається на здобуття наукового ступеня *доктора філософії*

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ *Панчук Роман Михайлович*

Науковий керівник: *Кривонос Роман Анатолійович, кандидат політичних наук,
доцент*

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Панчук Р.М. Україна у міждержавному співробітництві країн Балтійсько-Чорноморського простору. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – Політологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2020.

Дисертаційне дослідження присвячено визначенню та науковій концептуалізації інтересів та ролі України у контексті міждержавної співпраці країн Балтійсько-Чорноморського простору (БЧП).

Для розкриття теми дослідження автором було проаналізовано міжнародну військово-політичну, економічну та соціально-культурну співпрацю України з 13 державами, що входять до Балтійсько-Чорноморського простору: Естонія, Латвія, Литва, Польща, Білорусь, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія, Грузія, Туреччина, а також співпрацю із зазначеними державами в рамках міжнародних організацій, які діють в БЧП: Люблінський трикутник, Організація Чорноморського економічного співробітництва, Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ, Співдружність демократичного вибору, Східне Партнерство, Центральноевропейська ініціатива. Окремо розглянуто співпрацю України з такими регіональними ініціативами в БЧП як Бухарест-9, Вишеградська група, Ініціатива трьох морів та Рада держав Балтійського моря.

Геополітичне середовище Балтійсько-Чорноморського простору розглядається автором як один із ключових напрямків формування і реалізації інтересів України в умовах нових викликів і загроз глобального і регіонального характеру. Після розпаду Радянського Союзу в БЧП перетнулися геополітичні інтереси Західного світу та Росії. Наслідком цього стало утворення «буферної зони» в БЧП, яка включає в себе Україну, Грузію та Молдову – держави, що не входять до НАТО або до іншого військово-оборонного союзу. Щодо решти держав БЧП, то всі вони, за винятком Туреччини, раніше входили до Організації Варшавського договору, а нині є членами НАТО.

З огляду на те, що одним із основних сучасних зовнішньополітичних пріоритетів Росії є реваншистський курс на відновлення геополітичного контролю над Україною та ослаблення НАТО на його східному фланзі, дослідженням обґрунтовується, що російська гібридна загроза є реальною для всіх держав БЧП, які належали до сфери впливу Радянського Союзу у біполярному світі.

Враховуючи зазначену геополітичну кон'юнктуру, держави БЧП повинні консолідувати свої зусилля для протидії гібридній агресії Росії задля посилення безпеки й стабільності БЧП, відповідно і всього європейського простору.

Дисертаційним дослідженням актуалізується необхідність перегляду й доповнення зовнішньополітичних пріоритетів України. Поряд із вступом до ЄС і НАТО запропоновано додатковий зовнішньополітичний вектор – побудову союзництва з державами БЧП.

У цьому контексті розглядаються можливості, передумови та інструментарій для створення Балтійсько-Чорноморського союзу (БЧС), в якому Україна повинна відігравати одну із ключових ролей. Основною метою такого союзництва є ефективна протидія російській гібридній агресії, крім цього, акцентується увага на можливостях досягнення інших цілей: реалізації важливих інвестиційних проєктів, вирішення регіональних проблем, поглиблення соціально-культурної взаємодії.

Згідно визначених у процесі дослідження критеріїв, серед яких зовнішньополітичні інтереси та досвід міждержавної співпраці, чинники російської загрози, історичної та культурної близькості, взаємної симпатії народів та політичних еліт, виділено чотири категорії держав БЧП для побудови союзницьких відносин у форматі БЧС. Держави найвищого пріоритету: Україна, Польща, Литва, з огляду на спільну історичну спадщину великих середньовічних держав Київської Русі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої; держави 2-го пріоритету: Естонія, Латвія, Румунія, Грузія; 3-го пріоритету: Чехія, Словаччина, Молдова, Болгарія; 4-го пріоритету: Білорусь і Угорщина. Окремо виділено роль Сполучених Штатів Америки, сприяння яких надзвичайно важливе для реалізації такого інтеграційного проєкту в БЧП. Водночас, відносини стратегічного партнерства такому об'єднанню необхідно вибудовувати з Туреччиною.

Окрім цього, автором обґрунтовується доцільність реалізації концепції БЧС на основі запропонованого в дисертаційній роботі механізму інвестиційного союзництва з наднаціональними повноваженнями.

В процесі дослідження надано високий пріоритет питанню поглиблення військової та безпекової співпраці з окремими державами-членами НАТО, передусім з Польщею та Литвою, а також з Румунією, Латвією та Естонією.

Основоположним кроком до поглиблення такої співпраці та побудови оборонного союзництва визначено погодження спільної оборонної стратегії та заснування спільних військових навчальних центрів держав БЧП на території України, зокрема поблизу Харкова, Маріуполя, Херсона та Одеси.

З'ясовано, що така військова співпраця та побудова оборонного союзу принаймні з однією із зазначених держав опосередковано залучить Україну до системи національної безпеки цих держав, а також до системи безпеки НАТО загалом, що суттєво посилить позиції України у протистоянні з Росією.

Результати наукової роботи доводять, що зовнішньополітичний пріоритет України на побудову інвестиційного, оборонного і політичного союзництва в БЧП буде загалом сприятиме посиленню безпеки та економічному розвитку в регіоні, а також пришвидшенню європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у формуванні нових підходів до механізму поглиблення співпраці та побудови союзництва в БЧП.

Уперше:

- представлений новий концептуальний підхід до побудови стабільного союзництва держав БЧП з точки зору організаційної структури, складу держав-учасників, цілей та об'єднаних чинників;

- запропоновані авторські поняття «міждержавного інвестиційного союзництва» та «міждержавної інвестиційної інтеграції», які в дисертаційному дослідженні визначаються як основа механізму реалізації концепції Балтійсько-Чорноморського союзу;

- акцентовано увагу на важливості аудиту ресурсів України та держав БЧП з метою їх спільної координації та ефективного використання задля посилення ресурсного потенціалу та розвитку регіону;

- встановлено значення співпраці України з державами БЧП по соціально-культурному напрямку для цілей побудови союзництва в БЧП, зокрема через формування окремого інформаційно-цивілізаційного простору для протидії дезінформації та соціально-культурному експансіонізму Росії.

Удосконалено:

- теоретичний підхід до побудови оборонного союзу з окремими державами-членами НАТО в БЧП, передусім з Польщею та Литвою, як ефективного інструменту посилення безпеки в коротко- і середньостроковій перспективі;

- теоретичні підходи до ролі інституційних механізмів в якості інструментів поглиблення міждержавної співпраці України та побудови союзництва в БЧП.

Набуло подальшого розвитку:

- питання актуалізації курсу на побудову союзництва в БЧП в якості одного з основних зовнішньополітичних пріоритетів України;

- положення про доцільність побудови союзництва в БЧП в умовах посилення реваншизму з боку Росії та неможливості інтеграції частини держав БЧП до Європейського Союзу і НАТО.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що напрацювання дисертаційної роботи можуть бути враховані у зовнішньополітичній діяльності Міністерства закордонних справ, а також інших урядових інституцій як України так і держав БЧП для вдосконалення механізмів міждержавної співпраці в БЧП у військово-політичній, економічній та соціально-культурній сферах, а також з метою практичної реалізації концепції БЧС.

Ключові слова: міждержавна співпраця, міждержавне інвестиційне союзництво, зовнішньополітичні пріоритети, інтеграційні концепції, протидія дезінформації, Балтійсько-Чорноморський простір, Балтійсько-Чорноморський союз.

ANNOTATION

Panchuk R.M. Ukraine in the context of interstate cooperation in the Baltic and Black Sea area. - Qualification scientific work on the rights of the manuscript. The thesis for the Doctor of Philosophy degree in Specialty 052 – Political Science. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2020.

This dissertation research focuses on the definition and scientific conceptualization of the interests and role of Ukraine in the context of interstate cooperation in the Baltic-Black Sea area (BBSA).

To address the research objectives, the author analyzed the international military-political, economic and socio-cultural cooperation of Ukraine with 13 states of the Baltic-Black Sea area: Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Belarus, Czech Republic, Slovakia, Hungary, Romania, Moldova, Bulgaria, Georgia, Turkey, as well as cooperation with these countries in the framework of international organizations operating in the BBSA: Lublin Triangle, Organization of the Black Sea Economic Cooperation Organization, GUAM Organization for Democracy and Economic Development, Community of Democratic Choice, Eastern Partnership, Central European Initiative. Ukraine's cooperation with such regional initiatives in the BBSA as Bucharest-9, Visegrad Group, the Three Seas Initiative and the Council of the Baltic Sea States was considered separately.

The geopolitical environment of the Baltic-Black Sea area is considered by the author as one of the key dimensions in the formation and realization of Ukraine's interests in light of new challenges and threats of global and regional character. After the collapse of the Soviet Union, the geopolitical interests of the Western world and those of Russia intersected in the BBSA. The result was the formation of a "buffer zone" in the BBSA, which includes Ukraine, Georgia and Moldova, states that are not members of NATO or other military defense alliance. As for the other BBSA states, all of them, with the exception of Turkey, were formerly members of the Warsaw Pact and are now members of NATO.

Given that one of Russia's main foreign policy priorities is a revanchist course to restore geopolitical control over Ukraine and to weaken NATO on its eastern flank, this study confirms that Russia's hybrid threat affects all BBSA states, which belonged to the sphere of influence of the Soviet Union in the bipolar world..

Given this geopolitical situation, the BBSA states must consolidate their efforts to counter Russia's hybrid aggression and increase the security and stability of the BBSA and thus the entire European space.

This dissertation highlights the need to revise and supplement Ukraine's foreign policy priorities. Along with Ukraine's potential accession to the EU and NATO, an additional foreign policy vector was proposed – building an alliance with the BBSA states.

In this context, the opportunities, preconditions and tools for the creation of the Baltic-Black Sea Union (BBSU), in which Ukraine must play a key role, are considered. The main purpose of such an alliance is to effectively counter Russian hybrid aggression. In addition, this research examines the possibility of achieving other goals: the implementation of important investment projects, solving regional problems, and deepening socio-cultural cooperation.

According to the criteria identified in the research process, such as foreign policy interests, experience of interstate cooperation, factors of Russian threat, historical and cultural proximity, mutual sympathy of peoples and political elites, four categories of BBSA states have been distinguished in terms of potential allied relations. The states of the highest priority: Ukraine, Poland, Lithuania, in view of the common historical heritage of the great medieval states of the Kyivan Rus, the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth; 2nd priority countries: Estonia, Latvia, Romania, Georgia; 3rd priority: Czech Republic, Slovakia, Moldova, Bulgaria; 4th priority: Belarus and Hungary. The role of the United States of America, whose assistance is extremely important for the implementation of such an integration project in the BBSA, is highlighted. At the same time, such an alliance needs to develop a strategic partnership with Turkey.

In addition, the author advocates the expediency of implementation of the BBSU's concept based on the proposed in the dissertation mechanism of investment alliance with supranational powers.

The study gives high priority to deepening military and security cooperation with individual NATO member states, notably Poland and Lithuania, as well as Romania, Latvia and Estonia.

A fundamental step towards deepening such cooperation and building a defense alliance is the approval of a joint defense strategy and the establishment of joint military training centers of BBSA states on the territory of Ukraine, in particular near Kharkiv, Mariupol, Kherson and Odesa.

It was found that such military cooperation and building a defense alliance with at least one of these countries will indirectly involve Ukraine in the national security system of these countries, as well as in NATO's security system in general, which will significantly strengthen Ukraine's position in the confrontation with Russia.

The results of scientific work prove that Ukraine's foreign policy priority for building investment, defense and political alliances in the BBSA will generally contribute to strengthening security and economic development in the region, as well as accelerating Ukraine's European and Euro-Atlantic integration.

The scientific novelty of the obtained results lies in the formation of new approaches to the mechanism of deepening cooperation and building an alliance in the BBSA.

For the first time:

- a new conceptual approach to building a stable alliance of the BBSA states in terms of organizational structure, composition of member states, goals and unifying factors is presented;

- the author's concepts of "interstate investment union" and "interstate investment integration" are proposed, which are defined as the basis for the mechanism of realization of the Baltic-Black Sea Union;

- emphasis was placed on the importance of auditing the resources of Ukraine and the BBSA states in order to jointly coordinate and effectively use them to strengthen the resource potential and development of the region;

- the importance of Ukraine's cooperation with the BBSA states in the socio-cultural direction for the purposes of building an alliance in the BBSA, in particular through the formation of a separate information and civilization space to counter misinformation and socio-cultural expansionism on the part of Russia.

The following questions were advanced:

- developed a new theoretical approach to the formation of a defense alliance with individual NATO member states in the BBSA, primarily with Poland and Lithuania, as a tool to strengthen security in the short and medium term;

- theoretical approaches to the role of institutional mechanisms for deepening the interstate cooperation of Ukraine and building an alliance in the BBSA;

The following issues were further developed:

- issue about actualization of a course on building an alliance in the BBSA as one of the main foreign policy priorities of Ukraine;

- provisions on the expediency of building an alliance in the BBSA in the face of increasing Russian revanchism and the impossibility of integrating some of the BBSA states into the European Union and NATO.

The practical significance of the obtained results is that the findings of the dissertation can be taken into account in the foreign policy of the Ministry of Foreign Affairs, as well as other government institutions in both Ukraine and the BBSA states to improve mechanisms for interstate cooperation in the BBSA in military, political, economic and socio-cultural spheres, as well as for the practical implementation of the concept of interstate alliance in the Baltic-Black Sea Union.

Key words: interstate cooperation, interstate investment alliance, foreign policy priorities, integration concepts, countering disinformation, Baltic-Black Sea area, Baltic-Black Sea Union.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Панчук Р.М. Взаємодія країн Балтійсько-Чорноморського регіону як основа стабільності європейського простору. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. № 22 (2020). URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/4023/3667
2. Панчук Р.М. Транскордонне співробітництво України з Балтійсько-Чорноморськими сусідами у форматі єврорегіонів. *Politicus*. 2020, № 3, с.130-138.

Статті в зарубіжних виданнях:

3. Panchuk R. International political and security potential of Ukraine within the Baltic-Black Sea region and Ukraine's participation in regional military-political cooperation and integration processes. *Krakowskie Studia Małopolski*. Poland. 2020, No. 1 (Vol.25), p. 136-153.
4. Panchuk R. Evolution of the integration unions of Baltic-Black sea space: interests of Ukraine. *Evropský politický a právní diskurz*. Praha. 2018, Vol. 5. Issue 4, p. 68-72.
5. Panchuk R. Scientific researches of geopolitical integration concepts of the Baltic-Black Sea region. PNAP. *Scientific Journal of Polonia University Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. Poland. 2020, Vol. 39, No. 2, p. 273-283.

Статті, що додатково відображають результати дослідження:

6. Панчук Р.М. Зовнішня політика України – засіб реалізації національної безпеки. *Зовнішні справи*, 08.12.2017. URL: uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/zovnishnja-politika-ukrajini-zasib-realizaciji-nacion/
7. Панчук Р.М. Балтійсько-Чорноморський союз як основа для поглиблення євроінтеграції України. *Virtus*, 2019, №32, 270-276.
8. Панчук Р.М. Геополітичне значення співпраці України з державами Балто-Чорноморського регіону. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями наукових досліджень: філософський, політологічний та*

культурологічний аспекти». Київ: Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, 2018, с. 56-61.

9. Панчук Р.М. Еволюція інтеграційних об'єднань Балто-Чорноморського простору: інтереси України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тренди міжнародних економічних відносин & Управління проектами Європейського Союзу»*. Луцьк: Східноєвропейський Національний Університет імені Лесі Українки, ГО «Інститут Транскордонних ініціатив», 2018, с. 18-23.

10. Панчук Р.М. Актуальні проблеми міждержавних відносин України з країнами Балто-Чорноморського регіону. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми зовнішньої політики України»*. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018, с. 22-25.

11. Панчук Р.М. Перспективи для України у контексті міждержавного об'єднання в Балто-Чорноморському регіоні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи»*. Львів: ГО «Львівська Фундація Суспільних Наук», 2018, с. 93-96.

12. Панчук Р.М. Геостратегічне значення співпраці України з державами Балто-Чорноморського регіону. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Досягнення та проблеми у сфері суспільних наук у сучасному світі, м. Баку, Азербайджан»*. Баку: Інститут філософії Національної академії наук Азербайджану, 2018, с. 122-125.

13. Панчук Р.М. Концепція Балтійсько-Чорноморського союзу, геостратегічні перспективи для України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.»*. Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2020, с. 88-92.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ		14
ВСТУП		15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ		22
	ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНИ У МІЖДЕРЖАВНІЙ	
	СПІВПРАЦІ В БАЛТІЙСЬКО-ЧОРНОМОРСЬКОМУ	
	ПРОСТОРИ	
	1.1. Теоретико-методологічні передумови дослідження, концептуальні підходи, категоріальний апарат	22
	1.2. Стан наукової розробки теми й джерельна база дослідження	40
	Висновки до Розділу 1	58
РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ		61
	МІЖДЕРЖАВНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ В	
	БАЛТІЙСЬКО-ЧОРНОМОРСЬКОМУ ПРОСТОРИ	
	2.1. Балтійсько-Чорноморський простір як зона для реалізації політичних концепцій міждержавної співпраці та союзництва за участі України	61
	2.2. Зовнішньополітичні інтереси та безпековий потенціал держав БЧП в контексті військово-політичної співпраці з Україною	78
	2.3. Військово-політична та безпекова співпраця України з державами БЧП в рамках регіональних міжнародних організацій та ініціатив	122
	Висновки до Розділу 2	140
РОЗДІЛ 3. МІЖДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ В		143
	БАЛТІЙСЬКО-ЧОРНОМОРСЬКОМУ ПРОСТОРИ	
	3.1. Міждержавне економічне співробітництво України з державами БЧП як складова для побудови союзництва в БЧП	143

3.2. Транскордонне співробітництво України з державами БЧП у форматі єврорегіонів	166
3.3. Соціально-культурні аспекти міждержавної співпраці України з державами БЧП	177
Висновки до Розділу 3	198
ВИСНОВКИ	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	213
ДОДАТКИ	253

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БЧ	Балтійсько-Чорноморський
БЧП	Балтійсько-Чорноморський простір
БЧС	Балтійсько-Чорноморський союз
V4	Вишеградська група
Євростат	Статистична служба ЄС
ЄБРР	Європейський банк реконструкції та розвитку
ЄС	Європейський Союз
ЄПС	Європейська політика сусідства
ІП	Інтеграційні процеси
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
МВФ	Міжнародний валютний фонд
ОБСЄ	Організація з питань безпеки та співробітництва в Європі
ОДЕР-ГУАМ	Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ОЧЕС	Організація Чорноморського економічного співробітництва
СДВ	Співдружність демократичного вибору
СНД	Співдружність незалежних держав
СОТ	Світова організація торгівлі
СПБО	Спільна політика в сфері безпеки та оборони
СхП	Східне партнерство
УА	Угода про асоціацію
УПС	Угода про партнерство і співробітництво
РФ	Російська Федерація
ТКС	Транскордонне співробітництво
ЦЄІ	Центральноєвропейська ініціатива
ЦСЄ	Центральна та Східна Європа

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Технологічний розвиток, який на наших очах змінює глобальне суспільство, став причиною двох діалектично пов'язаних процесів у сучасних міжнародних відносинах – глобалізації і регіоналізації. Вони забезпечили нові можливості для співробітництва між країнами, а з іншого боку, призвели до появи новітніх загроз, з якими людство не зіштовхувалося раніше.

Наслідком цих процесів стало посилення регіональної складової у міжнародному житті, переструктурування старих і формування нових міжнародно-політичних регіонів на засадах не лише географічної близькості, але, передусім, різкого збільшення кількості міжсуспільних взаємодій та транснаціоналізації міжнародного життя. Одним із таких регіонів є Балтійсько-Чорноморський простір (БЧП), тобто спільнота країн, розташованих широкою смугою між Балтійським і Чорним морями. Завершення блокового протистояння у «холодній» війні, виникнення нових незалежних держав на теренах пострадянського простору, вихід держав Центральної Європи з-під радянського диктату вдихнули нове життя у цей регіон, створили нові можливості не лише для політичної, але й економічної, гуманітарної, культурної співпраці.

У той же час заснована на прагненні до реваншу за поразку у «холодній війні» агресивна політика Російської Федерації (РФ), яка намагається повернути держави колишнього СРСР у сферу свого впливу, а решті держав БЧП, які у біполярному світі належали до сфери впливу Радянського Союзу, обмежити свободу вибору союзників і об'єднань регіональної співпраці – є спільною загрозою, що змушує їх активно співпрацювати, передусім, у міжнародно-політичній і безпековій площинах. В результаті, БЧП набув значної міжнародно-політичної ваги через його високий транзитний потенціал і розташування на стику інтересів Росії та держав Заходу.

Наукове осмислення нових тенденцій регіонального розвитку, новітньої трансформації викликів і загроз, аналіз регіонального співробітництва країн БЧП через призму теорій міжнародної інтеграції, інституціоналізму і соціального конструктивізму є важливим науковим завданням. Необхідно надати оцінку тим

міжнародним зв'язкам, що формуються на регіональному рівні співробітництва між державами регіону.

Дослідження геополітичного середовища та виокремлення ступеня пріоритетності, який держави регіону відводять одна одній у своїй зовнішній політиці, зумовлює практичну значущість обраної теми. З практичного погляду, важливою є й систематизація міжнародно-правової та інституційної бази регіонального співробітництва, а також національних і міжнародних інструментів, які країни регіону використовують з метою зміцнення своєї безпеки та розбудови співпраці у різноманітних сферах від політики до культури.

Таким чином, актуальність теми дисертації визначається:

1) необхідністю забезпечення миру та стабільності в БЧП, гарантування безпеки як для держав, що є членами НАТО, так і тих, які не беруть участі в Альянсі;

2) прагненням зрозуміти місце України у зовнішній політиці держав БЧП та проаналізувати перспективні галузі співробітництва, а також наявність невикористаного потенціалу можливостей щодо реалізації Україною своїх національних інтересів в БЧП;

3) важливістю ролі безпекового чинника та спільних загроз у відносинах між державами БЧП;

4) необхідністю перегляду та оновлення пріоритетів України на початку третьої декади її незалежності у глобалізованому та одночасно регіоналізованому світі XXI століття.

Метою дослідження є визначення та наукова концептуалізація інтересів і ролі України у контексті міждержавної співпраці країн БЧП.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати інтереси України у контексті міждержавної співпраці в БЧП;
- осмислити міжнародно-політичні концепції союзництва в БЧП, які мають на меті посилення безпеки БЧП, передусім для протидії російській агресії;

- розкрити роль України у військово-політичній і безпековій співпраці у БЧП, виявити передумови військово-політичного союзництва в БЧП;

- проаналізувати економічну співпрацю України з державами та міжнародними організаціями БЧП, механізми її поглиблення та значення для формування союзництва в БЧП;

- дослідити соціально-культурну та інформаційну співпрацю України з державами БЧП, її вплив на інші види міждержавної співпраці та значення для формування союзництва в БЧП;

- розробити практичні рекомендації для органів державної влади України щодо розбудови міждержавної співпраці та союзництва з державами БЧП.

Об'єктом дослідження стала міждержавна співпраця у Балтійсько-Чорноморському просторі.

Предметом дисертації є інтереси та роль України у контексті міждержавної співпраці з державами Балтійсько-Чорноморського простору.

Методи дослідження обумовлені специфікою об'єкта й предмета дослідження, метою й завданнями дисертаційної роботи.

У дисертації використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Серед загальнонаукових провідна роль належить загальнологічним методам пошуку причинно-наслідкових зв'язків, індукції та дедукції, аналізу й синтезу, які застосовувалися при аналізі зібраних інформаційних джерел, науковому осмисленні фактичного матеріалу, підготовці й написанні тексту праці.

Серед інших загальнонаукових методів можна перерахувати структурно-функціональний підхід, що використовувався при вивченні складових міжнародної співпраці в БЧП у військово-безпековій, політичній, економічній, інформаційній та соціально-культурній сферах; метод порівняння та його різновид – статистично-аналітичний підхід, який застосовувався для визначення та співставлення військової могутності та економічного потенціалу держав БЧП як окремих одиниць, так і в рамках їхнього можливого інтеграційного об'єднання; прогностичний підхід, за допомогою якого спрогнозовано можливі результати, позитивні та негативні наслідки за умови активізації міждержавної співпраці та союзництва в БЧП в сучасних умовах.

До спеціальних методів, використаних у дослідженні, належать історичний підхід, що використовувався при оцінці розвитку та еволюції міждержавної співпраці України та концепцій регіональної інтеграції в БЧП, а також для виявлення тих історичних особливостей, які впливають на сучасні політичні процеси в регіоні; метод інтерпретації документальних джерел, на основі якого здійснювалося документальне обґрунтування результатів дослідження; метод івент-аналізу, який знайшов своє відображення у висвітленні окремих фактів та подій, що мали місце в рамках об'єкту дослідження.

Перераховані методи дозволили комплексно проаналізувати міждержавне співробітництво країн БЧП, а також визначити інтереси та роль України в ньому.

Джерельною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти Верховної Ради України, держав Балтійсько-Чорноморського простору, Європейського Союзу, установчі та процесуальні документи міжнародних організацій, міждержавні угоди в межах БЧП, статистичні матеріали, публікації ЗМІ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у формуванні нових підходів до механізму поглиблення співпраці та побудови союзництва в Балтійсько-Чорноморському просторі.

Уперше:

- представлений новий концептуальний підхід до побудови стабільного союзництва держав БЧП з точки зору організаційної структури, складу держав-учасників, цілей та об'єднувачих чинників;

- запропоновані авторські поняття «міждержавного інвестиційного союзництва» та «міждержавної інвестиційної інтеграції», які в дисертаційному дослідженні визначаються як основа механізму реалізації концепції Балтійсько-Чорноморського союзу;

- акцентовано увагу на важливості аудиту ресурсів України та держав БЧП з метою їх спільної координації та ефективного використання задля посилення ресурсного потенціалу та розвитку регіону;

- встановлено значення співпраці України з державами БЧП по соціально-культурному напрямку для цілей побудови союзництва в БЧП, зокрема через

формування окремого інформаційно-цивілізаційного простору для протидії дезінформації та соціально-культурному експансіонізму Росії.

Удосконалено:

- теоретичний підхід до побудови оборонного союзу з окремими державами-членами НАТО в БЧП, передусім з Польщею та Литвою, як ефективного інструменту посилення безпеки в коротко- і середньостроковій перспективі;

- теоретичні підходи до ролі інституційних механізмів в якості інструментів поглиблення міждержавної співпраці України та побудови союзництва в БЧП.

Набуло подальшого розвитку:

- питання актуалізації курсу на побудову союзництва в БЧП в якості одного з основних зовнішньополітичних пріоритетів України;

- положення про доцільність побудови союзництва в БЧП в умовах посилення реваншизму з боку Росії та неможливості інтеграції частини держав БЧП до Європейського Союзу і НАТО.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що напрацювання дисертаційної роботи можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях, що мають на меті вдосконалення інструментарію зовнішньої політики щодо посилення співпраці України з державами Балтійсько-Чорноморського простору. Результати дослідження можуть бути враховані у зовнішньополітичній діяльності Міністерства закордонних справ, а також інших урядових інституцій як України так і держав БЧП для вдосконалення механізмів міждержавної співпраці в БЧП у військово-політичній, економічній та соціально-культурній сферах, а також з метою практичної реалізації концепції міждержавного союзництва в БЧП.

Теоретичні узагальнення, прикладні розробки та висновки дисертаційної роботи можуть доповнити зміст навчальних курсів політологічного характеру, зокрема, з міжнародного регіонаознавства, регіональної геополітики і геостратегії, теорії і практики зовнішньої політики і міжнародних відносин тощо для студентів вищих навчальних закладів України.

Апробація результатів дисертації. Головні тези та висновки дисертаційного дослідження були представлені автором у доповідях в наукових колах на вітчизняних та міжнародних наукових конференціях:

- Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрями наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічний аспекти» (Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, 21-22 грудня 2018 р., м. Київ);

- Міжнародна науково-практична конференція – «Сучасні тренди міжнародних економічних відносин & Управління проектами Європейського Союзу» (Східноєвропейський Національний Університет імені Лесі Українки, ГО «Інститут Транскордонних ініціатив», 20-22 вересня 2018 р., м. Луцьк);

- Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 15 листопада 2019 р., м. Чернівці);

- Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи» (ГО «Львівська Фундація Суспільних Наук», 21-22 грудня 2018 р., м. Львів);

- Міжнародна науково-практична конференція «Досягнення та проблеми у сфері суспільних наук у сучасному світі» (Інститут філософії Національної академії наук Азербайджану, 14-15 грудня 2018 р., м. Баку, Азербайджан);

- Міжнародна наукова конференція «Досвід та перспективи трансформації пострадянського простору в контексті інтеграційних та глобалізаційних процесів» (Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 14 червня 2018 р., м. Київ);

- Міжнародна науково-практична конференція «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.» (Київська наукова суспільнознавча організація, 3-4 квітня 2020 р., м. Київ).

Публікації. На основі результатів досліджень було опубліковано 13 одноосібних наукових праць: 4 – українською мовою, загальним обсягом 3 д.а. у наукових фахових політологічних виданнях України, одна з яких – в електронному

вигляді; 3 – англійською мовою, загальним обсягом 2 д.а. у іноземних фахових виданнях; 6 – українською мовою, загальним обсягом 1 д.а., апробаційного характеру за результатами вітчизняних та міжнародних наукових конференцій.

Структура дисертації визначається метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Праця складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків до розділів та дисертації в цілому, списку використаних джерел (389 найменувань українською та іноземними мовами). Загальний обсяг дисертаційної роботи складає 254 сторінки, з них основного тексту – 202 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНИ У МІЖДЕРЖАВНІЙ СПІВПРАЦІ В БАЛТІЙСЬКО- ЧОРНОМОРСЬКОМУ ПРОСТОРИ

1.1. Теоретичні та методологічні передумови дослідження, концептуальні підходи, категоріальний апарат

Геополітичне становище та розподіл впливу в Європі стоїть межі трансформаційних змін. Незважаючи на побудову безпрецедентно розвинутої західної цивілізації на основі ліберальної ідеології, вона не є досконалою і стикається з новими викликами і загрозами, які випробовують її на міцність.

Триваюча з 2014 року війна Росії проти України, окупація Росією АРК та окремих регіонів Донецької і Луганської областей, військова агресія Росії в Грузії, Придністровський конфлікт, війна в Сирії та міграційна криза, міжнародний тероризм, вихід Великої Британії з ЄС, протести в Білорусі та утримання при владі нелегітимного самопроголошеного президента О. Лукашенка, недружні акти зі сторони РФ з метою дестабілізувати та дезінтегрувати Західний світ продемонстрували недостатню ефективність офіційного Брюсселя у вирішенні цих зовнішньополітичних викликів, у тому числі через універсальні міжнародні організації, зокрема, ООН та ОБСЄ.

Для адекватного протистояння російській агресії та викликам сучасності необхідна консолідація зусиль держав, що знаходяться в Центральній та Східній Європі. Водночас, Україна, як держава що веде війну з Росією, повинна стати одним із головних ініціаторів посилення регіонального співробітництва та союзництва держав в БЧП для спільного вирішення регіональних проблем та, передусім, протидії російському впливу на балтійсько-чорноморський та європейський простір.

Серед основних перешкод для реалізації цього завдання є неспівпадіння геополітичних пріоритетів держав БЧП, недостатність роботи над невикористаним потенціалом можливостей міждержавної співпраці та союзництва в БЧП.

Тому, в дисертаційному дослідженні концептуальний підхід до розкриття теми базується на усесторонньому аналізі співпраці України та держав БЧП, факторів що сприяють поглибленню співпраці, а також теоретичній розробці більш ефективних механізмів поглиблення міждержавної співпраці для побудови якісно кращих зовнішніх відносин України з державами БЧП і реалізації міжнародно-політичної концепції Балтійсько-Чорноморського союзу в сучасних умовах.

Аналізуючи міждержавну співпрацю України з державами БЧП, в тому числі в рамках міжнародних організацій, ми визначаємо її сильні та слабкі сторони окремо по кожній державі-партнеру, можливості для розвитку та перешкоди, перспективи її поглиблення до відносин стратегічного партнерства та союзництва.

Виходячи із результатів такого аналізу оцінюється місце і роль України в БЧП, а також інших держав БЧП у взаємозв'язку між собою. Крім цього, визначається потенціал України щодо поглиблення міждержавного співробітництва в БЧП та можливості ініціювання багатостороннього співробітництва, його інституціалізації.

Окрема увага приділяється зовнішньополітичним пріоритетам держав БЧП, а саме визначенню їх впливу на зацікавленість держави до співпраці з Україною та іншими державами БЧП, а також щодо якісного рівня співпраці, що знаходить своє відображення у стратегічному партнерстві та союзництві, преференцій щодо напрямків співпраці, серед яких виділяється: політичний, військовий, економічний і соціально-культурний.

В результаті застосування інституційного підходу розкривається стан інституційного забезпечення політичних, економічних та соціально-культурних взаємовідносин між Україною та державами БЧП. Відповідно, проаналізовано роль міжнародних міжурядових організацій у контексті співпраці України з державами БЧП, а також інших ініціатив, що мають на меті поглиблення міждержавної співпраці в БЧП.

З огляду на те, що в сучасних умовах, у зв'язку з агресивною політикою Росії, безпека БЧП є, чи принаймні повинна бути головним зовнішньополітичним пріоритетом держав БЧП, – Україна як держава БЧП, що знаходиться на передовій

у військовому протистоянні з Росією, повинна виступити ініціатором побудови союзництва в БЧП.

Відтак, концептуальний підхід дослідження передбачає ключову участь України у реалізації безпекових міжнародно-політичних концепцій у БЧП та відштовхуючись від пріоритету українських інтересів формує критерії відбору держав БЧП для побудови союзницьких відносин та стійкого їх функціонування.

Ці критерії включають в себе зовнішньополітичні інтереси, чинники російської загрози, історичної та культурної близькості, взаємної симпатії народів та політичних еліт, і відповідно до них в дисертаційному дослідженні виділяються чотири категорії держав БЧП для побудови союзницьких відносин – держави найвищого пріоритету: Україна, Польща, Литва; держави 2-го пріоритету: Естонія, Латвія, Румунія, Грузія; держави 3-го пріоритету: Болгарія, Молдова, Чехія, Словаччина; 4-го пріоритету: Білорусь, Угорщина.

Водночас, необхідно вибудовувати відносини стратегічного партнерства з Туреччиною, а також залучитися підтримкою США.

Окремо в роботі виділяються Швеція та Фінляндія, які географічно відносять до БЧП, такі які не є об'єктом даного дослідження на предмет побудови союзницьких відносин через географічну віддаленість та відмінність історично-культурних особливостей та національних інтересів.

Такі держави як Азербайджан та Вірменія теж розглядаються окремими дослідниками як потенційні учасники концепції БЧС, але їм приділяється менша увага в основному аналізі дисертаційного дослідження, передусім, з міркувань географічної неприналежності до БЧП та розбіжностях у зовнішньополітичних пріоритетах.

Застосовуючи метод моделювання та прогнозування сформовано збалансовані варіанти та механізми побудови ефективної міждержавної співпраці та союзницьких відносин в БЧП, з точки зору організаційної структури, складу держав-учасників, цілей та відповідних об'єднавчих чинників.

Найбільш відомий термін, що використовується для такого союзного об'єднання – Балтійсько-Чорноморський союз, який в дисертаційній роботі

використовується при моделюванні відповідної міжнародно-політичної концепції, що буде достатньо ефективною та життєздатною для її практичного втілення в сучасних умовах.

Як окремий методологічний підхід варто виділити акцент на аналізі існуючих механізмів реалізації концепції БЧС, а також моделюванні на їх основі нових, серед яких інтеграція в рамках міжнародних платформ Бухарест-9 або Люблінський трикутник. Додатково пропонуються принципово інші варіанти реалізації концепції БЧС, такі як оборонне союзництво з окремими державами-членами НАТО і міждержавна інвестиційна співпраця, що інституціалізована в міжнародну організацію з наднаціональними повноваженнями.

У дослідженні фігурує ряд понять, які потребують попереднього визначення: «міждержавне співробітництво» або «міждержавна співпраця», «інтеграційні процеси», «регіональна інтеграція», «міждержавна інвестиційна співпраця», «міждержавне інвестиційне союзництво», «міждержавний інвестиційний союз», «міждержавна інвестиційна інтеграція», «Балтійсько-Чорноморський простір», «Балтійсько-Чорноморський союз», «соціально-культурна співпраця».

Поняття «міждержавна інвестиційна співпраця», «міждержавне інвестиційне союзництво», «міждержавний інвестиційний союз», «міждержавна інвестиційна інтеграція» введені в дисертаційну роботу у зв'язку із запровадженням нових механізмів практичної реалізації союзництва в БЧП. Необхідність визначення інших понять пов'язана з їх неоднозначним трактуванням різними дослідниками.

В міжнародно-політичній науці, якій властива конкуренція між різними теоретичними підходами, відсутнє загальноприйняте визначення поняття «міждержавного співробітництва» чи «міждержавної співпраці».

Вироблення універсальної структурованої теорії міждержавного співробітництва ускладнено широким та строкатим емпіричним матеріалом і адаптивними підходами до визначення дослідниками поняття «міждержавного співробітництва» в залежності від контексту.

Можна відзначити що поняття «міждержавного співробітництва» більшість вчених визначають як процес взаємодії держав, що передбачає наявність спільних

цілей та взаємної вигоди. Основоположною складовою побудови міждержавного співробітництва є довіра.

Міждержавне співробітництво в широкому розумінні не обмежується лише політичними відносинами між державами, а поширюється також на сферу економіки, культури, науки, релігії, інформаційного простору та інші.

Традиційно, міждержавне співробітництво будується на двосторонніх та багатосторонніх засадах.

Існує значна кількість підходів до визначення міждержавного співробітництва серед яких варто виділити парадигму політичного реалізму, політичного ідеалізму, конструктивізму та функціональної теорії.

З точки зору політичного реалізму міждержавне співробітництво організовується там де є конфлікт чи загроза, а головною метою його є безпека, що досягається за допомогою військово-політичного союзу.

Один з представників політичного реалізму Г. Снайдер зазначає, що союз виступає інструментом зовнішньої політики держави, а міждержавне співробітництво, яке втілено в такому союзі, виступає атрибутом зовнішньої політики держави [92].

Основа політичного ідеалізму у визначенні міждержавної співпраці полягає у природності взаємодії та співпраці між людьми, що є властивим будь якому суспільству та, відповідно, проектується на міждержавні відносини.

Американський науковець Р. Кохейн визначав міждержавне співробітництво як регулювання одними акторами своєї поведінки відповідно до фактичних чи очікуваних прагнень інших акторів, через взаємну координацію політик [124].

П. Циганков визначав міждержавне співробітництво як взаємодію двох або більше держав з акцентом на пошук спільних інтересів, без застосування збройної сили [245].

Міждержавне співробітництво передбачає наявність спільних цілей, наявності прибутку від співробітництва та його взаємний розподіл. Одна держава допомагає іншій і очікує у відповідь покращення власних позицій, що призводить до узгодження політик держав. Таким чином, міждержавне співробітництво

відрізняється від неспівробітництва, в умовах якого держава вдається до однобічних дій, не враховуючи їх наслідків для інших держав.

Представники функціональної теорії, як наприклад британський науковець Д. Мітрані, розглядають міждержавну співпрацю як інструмент подолання складних проблем, що виникли внаслідок політичного, економічного, технологічного та іншого розвитку та ускладнення світу. Особлива увага в даному підході надається фахівцям у певних галузях, які обізнані в певній проблемі, що є предметом для застосування міждержавної співпраці. Така співпраця не передбачає поступки суверенітетом та встановлюється поза політичного процесу, виставляючи на передній план технічний аспект вирішення конкретної проблеми, від якого отримають вигоду всі учасники кооперації [141].

Конструктивістський підхід розглядають міждержавну співпрацю як процес адаптації ідентичності сторін під впливом зовнішнього середовища та постійної взаємодії та взаємопроникнення міжнародних норм (ідентичностей). Такому співробітництву притаманна більша динаміка та схильність до змін під впливом зовнішнього середовища [81].

Більшістю науковців прийнято виділяти такі якісні форми міждержавного співробітництва як «партнерство», «стратегічне партнерство» та «союзництво».

Поняття «партнерства», як правило, передбачає більш вузьку направленість співпраці та спільний інтерес двох сторін у певній сфері.

Е. Лисицин стверджує, що «партнерство» характеризується взаємовигідним співробітництвом, не змінює встановленого статусу і ролі їх учасників, водночас сприяє їх зміцненню [132].

Г. Перепелиця вважає, що відносини партнерства характеризуються відсутністю істотних суперечностей між державами та наявністю обопільної зацікавленості у взаємовигідній співпраці в різних галузях національної безпеки й оборони. Партнерство передбачає наявність спільної проблеми та спільного підходу до її розв'язання. Воно також зумовлює бачення спільних шляхів реалізації національних інтересів країн-партнерів та узгодженість позицій і дій щодо розв'язання певних спільних проблем.

Водночас при відносинах партнерства країна залишає за собою право вести самостійну політику і мати самостійну позицію, яка може відрізнятись чи мати суттєві розбіжності з позицією її партнера. Відносини партнерства не передбачають створення спільних органів та жорсткої координації дій [223].

Більш поглибленим різновидом міждержавної співпраці є стратегічне партнерство, який передбачає собою особливий формат взаємодії, що має на меті реалізацію спільних стратегічних інтересів держав-партнерів.

Основними ознаками стратегічного партнерства є:

- визнання сторонами стратегічного характеру партнерства;
- наявність спільних стратегічних інтересів у двох і більше сферах співробітництва;
- довготривалий характер партнерства, з урахуванням довгострокових національних інтересів держав-партнерів;
- наявність механізмів реалізації стратегічного партнерства;
- юридичне закріплення змісту та механізмів партнерства у двосторонніх документах.

Стратегічні відносини можуть бути: декларованими (формальними) та реальними, навіть в тих випадках коли вони не декларовані. Проголошення міждержавних взаємин стратегічними або навіть юридичного закріплення недостатньо щоб вони стали такими насправді, тобто визначені реальними. Однак створення правової бази для відносин стратегічного партнерства, закріплення в ній узгоджених обома сторонами цілей, напрямів і механізмів співпраці сприяють кращому порозумінню сторін [82].

Наступним і найбільш поглибленим різновидом міждержавного співробітництва є союзницькі відносини, що мають за основу окрім партнерського прагматизму, також і цінний фактор. Ціннісний фактор виникає на базі спільного історичного досвіду, соціально-культурних особливостей, симпатії народів та еліт союзників; він формує світоглядну орієнтацію союзників та площину спільної ідентичності [83].

Американський вчений, засновник політичного реалізму Г. Моргентау стверджував, що у союзницьких відносинах ідеологічні інтереси мають перевагу над матеріальними [149].

Союзницькі відносини відіграють особливо роль у дисертаційному дослідженні оскільки акцент наукового аналізу робиться на можливостях трансформації міждержавної співпраці України в БЧП у союзницькі відносини як в двосторонньому форматі так і у багатосторонньому форматі Балтійсько-Чорноморського союзу.

В дисертаційній роботі міждержавна співпраця розділена по таким структурним складовим: політична – будується на зовнішніх стратегічних інтересах, в меншій мірі на вирішенні внутрішніх політичних завдань, що зачіпають спільні інтереси держав-партнерів; військова – передбачає вирішення питань безпеки та оборони; економічна – створення зон вільної торгівлі, спеціальних економічних зон, реалізація спільних інвестиційних проектів, інші договірні відносини про взаємне економічне сприяння, до якого також віднесено транскордонне співробітництво; культурно-соціальна – розширення форм взаємодії у сфері культури та соціального розвитку, формування спільної ціннісної складової, створення спільного інформаційного простору для скоординованої протидії російській дезінформації та пропаганді.

Розглядаючи в дисертаційному дослідженні можливість побудови союзницьких відносин в БЧП та Балтійсько-Чорноморського союзу, що переважно передбачає собою політичну та економічну інтеграцію певних функцій держав БЧП, визначено доцільним надати визначення понять «інтеграційних процесів» та «регіональної інтеграції», які застосовуються для цілей дослідження.

В умовах глобалізації та регіоналізації більшість держав світу залучені до інтеграційних процесів, вони виступають простором для розвитку та міждержавної взаємодії в геостратегічних цілях.

Підходи до розуміння інтеграційних процесів визначаються в залежності від таких чинників як географічне визначення меж регіону і його роль на загальній мапі

світу, історичне та культурне середовище, рівень соціально-економічного розвитку, розподіл зон геополітичного впливу регіональних акторів та інші.

Інтеграційні процеси мають зовнішню направленість та будуються на системі міждержавної взаємодії, яка несе собою певні наслідки у вигляді взаємних зобов'язань, за рахунок яких відстоюються інтереси та вирішуються спільні завдання держав-учасниць інтеграційних процесів.

Українська науковиця з державного управління Р. Войтович визначає основними складовими інтеграційного процесу - формування, розширення, поглиблення, зміцнення та ущільнення системи транснаціональних зв'язків між державами, об'єднаннями [31].

Російський дослідник А. Солоницький дає таке визначення інтеграційного процесу – це необхідна умова цивілізаційного розвитку сучасного світу, адже завдяки взаємозв'язку та взаємозалежності між державами в останніх з'являються нові можливості суспільного розвитку [199]. Українські дослідники М. Назаров і О. Макаренко визначають інтеграційні процеси як «об'єднання незалежних держав, які усвідомлюють свою взаємозалежність, у єдину систему».

У «Філософському енциклопедичному словнику» інтеграційні процеси визначаються як процеси об'єднання, що відбуваються як у межах вже створеної системи, що призводить до підвищення рівня її цілісності та організованості, так і під час виникнення нової системи з раніше не пов'язаних елементів. Окремі частини інтегрованого цілого можуть мати різний ступінь автономії. Під час інтеграції збільшується обсяг та інтенсивність взаємозв'язків між складовими її системи, зокрема, надбудовуються нові рівні управління. Результатом інтеграції є певний ступінь інтегрованості – стан упорядкованого функціонування частин цілого [148].

Поняття «регіональної інтеграції» відповідає визначенню інтеграційних процесів з прив'язкою до БЧП та кореспондує поняттю «регіоналізації».

За визначенням В. Новицького регіоналізації властиві такі просторові рівні:

- макрорегіональний – інтеграція держав, що об'єднані у великі регіони: Західна Європа, Центральна Європа, Східна Європа, Центральна Азія та інші) – для цілей дисертаційного дослідження Балтійсько-Чорноморський регіон або

Балтійського-Чорноморський простір розглядається як середовище регіональної інтеграції та макрорегіонального рівня регіоналізації;

- мезорегіональний – інтеграція прикордонних адміністративно-територіальних утворень держав (євро регіони), що розглядаються в даному дослідженні у контексті транскордонного співробітництва.

- мікрорегіональний – інтеграція шляхом створення спеціальних економічних зон, які є одним із елементів міждержавної економічної співпраці.

Варто зазначити, що більшість концепцій Балтійсько-Чорноморського союзу, не передбачають політичної та повної економічної міждержавної інтеграції, в тому числі і концепція оборонного союзництва та інвестиційного союзництва, що запропоновані по результатам дисертаційного дослідження.

Наразі пріоритет в рамках макрорегіональної інтеграції надано вступу України до ЄС, що є стратегічною та далекострочною перспективою. Важливим є те, що при обмірковуванні можливостей політичної та економічної інтеграції в БЧС необхідно враховувати високий ступінь інтегрованості Європейського союзу, що є певною перешкодою для інтеграційних процесів держав БЧП, що є членами ЄС, між державами БЧП, що не є членами ЄС.

Тим не менше, в умовах політичної невизначеності щодо вступу України до ЄС і НАТО, а також інших держав «буферної» зони, підтримування Росією військового конфлікту з Україною з перманентною загрозою повномасштабного вторгнення, укріплення російського політичного курсу на реваншизм після поразки у «холодній війні», важливо розглядати можливості регіональної інтеграції держав «буферної» зони і членів ЄС в БЧП, щоб це не йшло в розріз із правилами ЄС та НАТО, на умовах які б стали взаємно прийнятними і вигідними перед сучасними викликами та загрозами.

Повернення до концепцій Балтійсько-Чорноморського союзу, пошук нових підходів та механізмів їх практичного втілення могли б стати відповіддю на питання посилення безпеки та соціально-економічного розвитку України та Балтійсько-Чорноморського регіону загалом. Власне, акцент дослідження зроблений на моделюванні таких механізмів інтеграції та союзництва, що має наслідком введення

наступних понять: «міждержавна інвестиційна співпраця», «міждержавне інвестиційне союзництво», «міждержавна інвестиційна інтеграція», «міждержавний інвестиційний союз».

Поняття «міждержавної інвестиційної інтеграції» представляє собою процес об'єднання інвестиційної складової економічної політики, включаючи інтеграцію відповідних владних структур, двох або більше держав, з відповідним інституційним забезпеченням.

Міждержавна інвестиційна інтеграція є результатом міждержавної співпраці в інвестиційній сфері, яка проходить два етапи:

1) Міждержавна інвестиційна співпраця, що інституціоналізована у міжнародну міжурядову організацію, в якій передбачений фонд фінансування проєктів, здійснюється спільний інвестиційний менеджмент щодо визначення пріоритетності та реалізації актуальних інвестиційних проєктів у різних галузях економіки держав-учасників;

2) Міждержавне інвестиційне союзництво – поглиблений формат міждержавної інвестиційної співпраці, що інституціоналізований у міжнародну міжурядову організацію з наднаціональними повноваженнями, здійснюється спільний інвестиційний менеджмент щодо визначення пріоритетності та реалізації проєктів національного та міжнародного значення.

Процес становлення міждержавного інвестиційного союзництва шляхом інтеграції національних органів, що відповідальні за здійснення державної інвестиційної політики, визначено в дисертаційній роботі як процес Міждержавної інвестиційної інтеграції, який в результаті оформлюється в Міждержавний інвестиційний союз.

Міждержавне інвестиційне союзництво в даній роботі визначено як механізм для створення Балтійсько-Чорноморського союзу, а Міждержавний інвестиційний союз – як його інтегрована версія, що потенційно може співіснувати з Європейським союзом.

Даний механізм інтеграції держав БЧП дозволить державам членам ЄС інтегруватися в БЧС з Україною та іншими державами БЧП, не порушуючи правил

ЄС. Водночас, це сприятиме пришвидшенню інтеграції України та інших держав «сірої зони» БЧП до ЄС та НАТО.

Балтійсько-Чорноморський союз створений на базі міждержавного інвестиційного союзництва, окрім економічних цілей, що мають неабияке значення для всіх держав БЧП, яким властива перехідна модель економіки, фактично матиме головною зовнішньополітичною метою безпеку та стабільність БЧП, сучасною загрозою для якого є російська гібридна агресія.

Наступним ключовим поняттям дисертаційного дослідження є «Балтійсько-Чорноморський простір» (БЧП).

З точки зору географічного підходу Балтійсько-Чорноморський простір – складова частина одночасно європейського і євразійського просторів, що територіально знаходиться в епіцентрі перетину осей геостратегічних інтересів світу.

Західна школа дослідників представлена Дж. Міршмаймера та С. Волта іменує такі простори «периферіями», «буферними» або «сірими» зонами – тобто такими, що знаходяться між двома ворогуючими цивілізаціями [147].

Польський вчений Є. Небжицький у книзі «Geopolityka: strategija i granice» 1945 року дав таке визначення БЧП – простір між Балтійським та Чорним морями, що стримує експансію держав Західної Європи на Схід та навпаки. На думку автора, БЧП володіє настільки сильним потенціалом, що і Росія зі сходу, і Європа зі сторони заходу завжди виступатимуть проти злиття його в єдиний політичний організм, адже бачитимуть в ньому потенційну небезпеку для себе [151].

Грузинський дипломат З. Маршанія у своїй дослідженнях визначає БЧП як географічне й геополітично однорідне утворення, яке складається з держав, поєднаних спільними інтересами й спільним історичним минулим – Швеції, Данії, Фінляндії, Норвегії, Литви, Латвії, Естонії, Німеччини, Польщі, України, Болгарії, Румунії, Молдови, Грузії, Азербайджану й Вірменії [13].

Українські науковці О. Сарнацький та Н. Мигловець розглядають БЧП як альтернативний вектор співпраці для України, що може стати «найефективнішим

способом збереження та зміцнення безпеки кожної країни Східної Європи» [14]. До БЧП дослідники відносять країни між Балтійським і Чорним морями.

На географічному підході до БЧП акцентує увагу Н. Корома та аналізує, як географічний чинник впливає на геополітичне середовище в БЧП та у світовій політичній системі. Дослідниця розглядає БЧП як регіональну систему країн, від Балтійського до Чорного моря, яка має всі властивості стикового геополітичного регіону, через знаходження на перетині інтересів міжнародних акторів та наявності поля протистояння [5].

Історично перебуваючи на стику двох цивілізацій, в даному випадку російської та західної, які є потужними центрами геополітичного впливу, в основі якого перетинаються головні торгові шляхи та інтереси міжнародних акторів БЧП є зоною потенційних конфліктів.

Балтійсько-Чорноморський простір, на думку дослідниці, можна розділити на дві частини в залежності від спрямування векторів його зовнішньої політики: перша частина вже є повноцінним членом європейського простору, тобто входить у Європейський Союз, а друга – визначається зі своїм зовнішньополітичним курсом або вже визначилися, однак деякі чинники її стримують від повноцінної інтеграції.

Н. Корома відносить до БЧП країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія), Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Угорщина, Україна, Білорусь. Оскільки від цього регіону нині залежить стан безпеки не лише європейського простору, а й усього євразійського континенту, ці країни визначають політичне майбутнє щодо розподілу сфер впливу.

І якщо цим державам вдасться стримати загрозу з боку Росії, вони зможуть контролювати серцевину Європи – Гартленд, що згідно геополітичної концепції Г. Маккіндера є ключем до панування у світі [7]. Якщо ж даному регіону, навпаки, не вдасться згуртуватися та спільно скерувати власні дії, Європа може бути поділена на Східну та Західну, що дасть змогу російській експансії просунути більше на Захід. Це відповідно, нашоєхує на думку, що процеси інтеграції країн БЧП мають неабияке значення для безпеки держав регіону.

Український економіст та політолог О. Соскін акцентує увагу на важливості БЧП у таких аспектах: «транспортному, пов'язаному з сухопутними вантажними перевезеннями залізницею; трубопровідному, основою якого є розбудова системи міжнародних нафтогонів та формування міжнародного нафтового консорціуму; морських перевезень, що передбачали би перетворення Чорного моря на комплексну транспортну систему з використанням досвіду морських перевезень Балтійським морем» [84]. Увага акцентується на транспортних можливостях БЧП, що є основою стратегічної вагомості регіону.

Отже, визначення для Балтійсько-Чорноморського простору, що пропонуються дослідниками можна розділити на три групи за такими підходами:

1. Географічний: БЧП – складова частина одночасно європейського і євразійського просторів, яка знаходиться на перетині різних цивілізацій – російської, західної та мусульманської, що зумовлює її геостратегічне значення.

2. Політичний: БЧП – регіональна територіально-політична система та особливе поле міжнародної взаємодії на перетині світових геополітичних інтересів.

3. Військовий (безпековий): БЧП – регіон, який за своїм розташуванням виконує роль бар'єру та буферної зони, забезпечуючи стабільність та безпеку європейському центральному і західному простору.

4. Економічний: БЧП – регіон, що відрізняється розташуванням молодих держав з перехідною економікою на перетині історичних торговельних шляхів та які розділяють різні за економічною організацією та розвитком цивілізації.

5. Соціально-культурний: БЧП – регіон, що об'єднує держави в органічне утворення, що базується на певній ментальній, світоглядній, ціннісній, культурній спільності, що сформувалась на основі спільного історичного минулого.

Беручи до уваги найбільш широкий підхід з точки зору різних дослідників, в групу країн Балтійсько-Чорноморського простору можна включити 21 державу: Україна, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Австрія, Німеччина, Румунія, Молдова, Болгарія, Грузія, Туреччина, Вірменія, Азербайджан, Данія, Швеція, Фінляндія.

Спираючись на вищезазначену категоризацію визначень для БЧП, зовнішньополітичні інтереси, чинники російської загрози, історичної та соціально-культурної близькості, в даному дисертаційному дослідженні, до Балтійсько-Чорноморського простору включено наступні 14 держав: Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Польща, Україна, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія, Грузія, Туреччина.

В роботі відзначаються можливості і переваги налагодження партнерських відносин з Данією, Швецією та Фінляндією, які географічно можна віднести до БЧП, отримання їх підтримки ініціативи регіональної інтеграції в БЧС. Водночас, Скандинавські держави не розглядаються як потенційні учасники концепції БЧС через географічну віддаленість, відмінність соціально-культурних особливостей та національних пріоритетів.

Такі держави як Австрія, Азербайджан, Вірменія, хоча і розглядаються окремими дослідниками та політиками як потенційні учасники концепції БЧС, але не включаються в основний аналіз дисертаційного дослідження. Азербайджан – з міркувань географічної неприналежності до БЧП, хоча відзначається його особлива роль для БЧП як виробника та тразитера енергоресурсів, Австрія – з міркувань традиційного нейтралітету та позиціонування медіатором між Сходом і Заходом, Вірменія – через географічну неприналежність й сильну економічну та політичну залежність від Москви.

В основі визначення «Балтійсько-Чорноморського союзу», або в меншій чи більшій мірі його синонімів – «Міжмор'я» та «Intermarium», лежить концепція міждержавного союзництва та інтеграції задля протидії російському геополітичному впливу та гібридній агресії, а також задля економічного зміцнення та соціально-культурного зближення держав регіону. Однією із цілей концепції БЧМ є також організація відокремленого центру геополітичного впливу в Європі.

Згідно більшості наукових концепцій як і в даному дисертаційному дослідженні основу складу держав-партнерів БЧС складають Україна, Польща, Литва з огляду на спільну історичну спадщину європейської Київської Русі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.

В різноманітні сучасних концепцій БЧС та підходів до його формування, потенційними учасниками розглядаються всі держави від Балтійського до Чорного моря, за винятком Німеччини та Росії, негативний вплив на інтереси яких може мати така союзницька співпраця. Варто зазначити, що поняття Міжмор'я з точки зору багатьох польських дослідників також включає держави узбережжя Адриатичного моря – Словенія, Хорватія та інші. З точки зору, ряду інших дослідників в концепцію Міжмор'я або БЧС варто також включати Каспійський регіон, а саме Азербайджан, та в якості партнерів для створення противаги Росії та енергетичної безпеки – Казахстан і Туркменістан [148].

Концепція БЧС сприяє контролю над стратегічним коридором між Балтійським та Чорним морями і виходи в ці моря. З Грузією та Прикаспієм додається вихід до Кавказького і Близькосхідного регіону, з Туреччиною до Близькосхідного регіону та Північної Африки.

Концептуальний підхід дисертаційного дослідження до побудови стабільного союзництва держав БЧП полягає у аналізі пріоритетів зовнішньої політики держав-учасників, об'єднувачих чинників, спільних загроз та інтересів, беручи до уваги галузеві напрямки: військово-політичний, економічний і соціально-культурний.

Згідно зазначеного підходу виділяються чотири категорії держав БЧП для побудови союзницьких відносин, а саме – держави найвищого пріоритету: Україна, Польща, Литва; держави 2-го пріоритету: Естонія, Латвія, Румунія, Грузія; держави 3-го пріоритету: Болгарія, Молдова, Чехія, Словаччина; держави 4-го пріоритету: Білорусь, Угорщина.

Окремо визначені держави з якими Балтійсько-Чорноморському союзу важливо розвивати відносини стратегічного партнерства, як передусім – Туреччина, яка хоч і є державою БЧП, але не включається до концепції БЧС по ряду причин.

Одним із основних методологічних підходів у дисертаційному дослідженні є моделювання механізмів союзництва між державами БЧП, що забезпечать стабільність його функціонування та вигоду для держав-учасників. Водночас, приймається до уваги фактор участі частини держав БЧП в інших безпекових

організаціях та політичних союзах, насамперед НАТО та ЄС, який не повинен йти в розріз зазначеному механізму союзництву.

В результаті використання зазначеного підходу, запропоновано та обгрунтовано два механізми налагодження союзництва – оборонне та інвестиційне, використання яких по результатам дослідження є шляхом до практичної реалізації ідеї союзництва України в БЧП в сучасних умовах.

Визначаючи сутність поняття «соціально-культурної співпраці», слід зазначити про широкий спектр визначень соціально-культурної сфери, що змінюється від широкого поняття сукупності всіх сфер національної економіки (культура та мистецтво, освіта та наука, засоби масової інформації, охорона здоров'я та фізична культура, соціальне забезпечення та інших) до співставлення зі сферою послуг.

Ю. Помпеев характеризує соціально-культурну сферу як елемент національної економіки та політики, що пов'язаний із виконанням державою своїх соціальних функцій у рамках міжособистісних і товарно-грошових відносин між людьми [175].

Характерною особливістю соціально-культурної сфери є створення товарів, послуг, необхідних для задоволення соціально-культурних потреб людини.

Для цілей дисертаційного дослідження поняття міждержавної співпраці у соціально-культурній сфері визначено як двосторонні або багатосторонні міждержавні відносини з метою створення простору для формування та застосування інструментів «м'якої сили» як в рамках БЧП так всього світу, передусім для протидії російській дезінформації та пропаганді, а також задля формування спільного культурного і ціннісного простору, формування бренду БЧП, активізації культурного діалогу та популяризації національних та регіональної культури БЧП.

Власне в цьому і полягає концептуальний підхід в дисертаційній роботі до розгляду міждержавної соціально-культурної та інформаційної співпраці.

Додатково традиційно розглядаються різні аспекти двосторонньої соціально-культурної співпраці України з державами БЧП, аналізується позитивні та негативні

фактори впливу на можливості подальшого поглиблення співпраці та перспективи створення сучасного культурно-цивілізаційного простору в БЧП в рамках БЧС.

Орієнтація культурної політики та публічної дипломатії при створенні культурного простору БЧС здійснюється на протидію культурному експансіонізму Росії, який базується на російській неоімперській доктрині «русского мира» і втілюється через культурну, церковну, інформаційну війну передусім проти України, а також направлений загалом супроти Західного світу, в тому числі держав БЧП, які мають першочергове геополітичне та геокультурне значення для Росії.

Концептуальний підхід до здійснення спільної культурної політики державами БЧП полягає у розгляді можливостей створення Культурного центру в рамках БЧС, що буде займатися розробкою та реалізацією спільних ініціатив у сфері культури та публічної дипломатії.

Три основні напрямки включено в діяльності такого Культурного центру:

- 1) Формування спільного інформаційного простору через інформаційне агентство та телеканал БЧС, направлені на об'єктивне інформування щодо України та ситуації в БЧП, викриття і спростування російської дезінформації, а також популяризацію мови та культури народів БЧП, європейських та загальнохристиянських об'єднувачих цінностей.
- 2) Створення фонду для фінансування міжнародних проєктів у сфері культури та мистецтва, науки та освіти, молоді та спорту, реалізації інших актуальних громадських, благодійних та гуманітарних ініціатив, які мають відношення до культури держав БЧП.
- 3) Волонтерська організація, що буде створена для здійснення, координації, сприяння волонтерства в БЧП.

Отже, зазначений підхід дозволяє нам оцінити значення соціально-культурної співпраці для активізації процесів регіональної інтеграції в Балтійсько-Чорноморський союз, як інструменту протидії російському інформаційному та культурному впливу, а також для пришвидшення засвоєнню Україною та іншими державами БЧП європейських цінностей.

1.2. Стан наукової розробки теми і джерельна база дослідження

Питання співпраці між Україною та державами Балтійсько-Чорноморського простору є темою багатьох наукових досліджень. Аналогічно можна стверджувати і про дослідження міжнародно-політичних концепцій інтеграції України в Балтійсько-Чорноморський союз.

Проте, є декілька особливостей, що відрізняють дане наукове дослідження від попередніх.

Основоположним є акцентування уваги на розробку нових механізмів побудови союзництва України в БЧП, виходячи з аналізу відносин двосторонньої міждержавної співпраці, а також багатосторонньої співпраці в рамках міжнародних організацій, що діють в БЧП.

Предметом дослідження міждержавної співпраці, які здійснювалися до цього є переважно двосторонні відносини між Україною та окремими державами або групами держав БЧП. Водночас, окремо аналізувалися міжнародно-політичні інтеграційні концепції для БЧП.

Характерною рисою даної дисертаційної роботи на противагу вже існуючим дослідженням є розгляд співпраці України зі всіма державами БЧП, відтак відповідно до результатів такого розгляду – надання пріоритету для кожної із держав щодо спроможності побудови союзницьких відносин з Україною. Аналіз включає 14 держав: Естонія, Латвія, Литва, Польща, Білорусь, Україна, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія, Грузія, Туреччина.

Перелік держав БЧП для дослідження визначався на основі політичних, історичних, культурних та географічних чинників, що поєднують їх в певний відокремлений геополітичний простір між Чорним та Балтійським морями.

Додатково розглянуті аспекти співпраці та регіональної інтеграції України у форматі єврорегіонів та у рамках міжнародних організацій, що діють в БЧП, такими як: Люблінський трикутник, BlackSeaFor, ОЧЕС, Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ, Співдружність демократичного вибору, Центральноевропейська ініціатива. Окремо, розкриваються основні принципи

взаємодії України з міжнародними організаціями БЧП, до яких вона не входить на правах членства: Бухарест-9, Вишеградська група, Ініціатива трьох морів, Рада держав Балтійського моря.

Дослідження співпраці між Україною та державами БЧП проводиться через призму спільних зовнішньополітичних інтересів і перспектив спільного формування зовнішньої політики в Балтійсько-Чорноморському просторі на наступне десятиліття.

Виходячи із аналізу досвіду співпраці України з державами БЧП та міжнародно-політичних концепцій інтеграції в БЧП здійснюються спроби актуалізації питання побудови союзництва України з державами БЧП, надання цьому питання найвищого пріоритету у сучасній зовнішній політиці України, поряд із вступом до ЄС і НАТО.

Ці спроби полягають у висвітленні нових підходів до побудови союзницьких відносин України з державами БЧП.

Наразі немає наукових досліджень, що використовують зазначений концептуальний підхід, маючи на меті дослідити передумови та перспективи побудови союзництва України з державами БЧП. Аналогічним чином можна стверджувати про дослідження механізмів побудови такого союзництва з акцентом на наднаціональне управління та пріоритет інвестиційно-економічної складової, що не було предметом уваги попередніх наукових досліджень.

Тема наукового дослідження охоплює широкий спектр відносин співробітництва між Україною та країнами БЧП, тому джерельна база є досить широкою.

Основну частину джерельної бази складають наукові дослідження, законодавство України, офіційні документи ЄС, держав БЧП та міжнародних міжурядових організацій, тексти міжнародних міждержавних, міжурядових та міжвідомчих договорів, заяви глав держав та урядів країн БЧП.

Статистичними джерелами дослідження є дані органів державної влади та місцевого самоврядування України та держав БЧП, Євростату, ООН, ОЕСР, СОТ,

Світового Банку, МВФ, інших іноземних та вітчизняних науково-дослідних інститутів, громадянських та міжурядових організацій.

В праці використані дослідження українських, польських, румунських, словацьких, литовських та інших європейських науковців, а також турецьких, російських та американських дослідників.

Основи становлення зовнішньополітичних пріоритетів України в БЧП розкрито через аналіз праць М. Грушевського [41], М. Драгоманова [59], Ю. Липи [132], І. Лисяка Рудницького [133], С. Рудницького [23], Ю. Вассіана [31].

Теоретичним підґрунтям політологічного аналізу України у контексті міжнародної безпекової співпраці та регіональної інтеграції у БЧП стали праці вітчизняних вчених і політологів: Р. Безсмертного [21], Й. Божілова [124], О. Воловича [33], В. Горбуліна [42], О. Ковалевської [122], В. Мартинюка [143], Б. Левики [134], Б. Зажигаєва [93], Б. Парахонського [172], Г. Перепелиці [118], А. Гольцова [146], О. Надтоки [153], О. Сарнацького [193], Ю. Метелешко [144], І. Максименко [95, 147], О. Соскіна [8], О. Кондратенка [122], С. Глебова [44], О. Брусиловської [146], А. Єрмолаєва [71], С. Дністрянського [161], А. Кудряченко [120], М. Польового [99], С. Толстова [201], Л. Федуняка [223], Ю. Макара [140], В. Борохвостова [22].

Серед іноземних дослідників варто відзначити німецького політолога А. Умланда [33]; польських дослідників – О. Кушнір [31], Н. Томашевська [202], А. Старжик [199], Д. Міжеєвск [145], П. Окулевич [162], Д. Смиргала [197]; балтійську школу учених – М. Котт [126], А. Нікжентаїтіс [169], С. Бурант [12]; словацького дослідника Р. Ішток [111], румунських дослідників – Е. Феіер [241], І. Бонеску [23], А. Поп [185]; бельгійських дослідників – А. Шмідт [261] та О. Полегкий [186], турецьку школу науковців – М. Айдін [5], М. Білхан [15], А. Даутоглу [51], Б. Караденіз [127], С. Оган [168].

Фундаментальну роль для усвідомлення проблем безпеки та геополітики у БЧП відіграли роботи американських учених С. Хантінгтона [231], Дж. Леві [136], Н. Коена [125], Я. Ходакевича [29], З. Бжезинський [68], Г. Маккіндера [7], Дж.

Ікенбері [110], Г. Кіссінджера [119], Дж. Міршеймера [145], Н. Спикмена [185], Дж. Ная [150], Дж. Розенау [183], Р. Асмуса [9], Т. Кузьо [127], К. Ірвіна [116].

Російську політологічну думку щодо БЧП відображають роботи таких дослідників: О. Арбатов [5], О. Богатуров [11], К. Гаджієв [45], М. Косолапов [59], А. Уткін [212], М. Хрустальов [233]. Геополітичні аспекти регіону висвітлено в роботах В. Цимбурського [249], О. Дугіна [56], С. Переслегіна [178].

Виходячи із структури дисертаційного дослідження, джерельна база відповідно була розділена по напрямкам: військово-політичному, економічному та соціально-культурному, а також по державам БЧП, співпраця яких з Україною аналізується в даному дослідженні.

Військово-політичним аспектам співпраці України з державами БЧП присвячені дослідження О. Воловича [33], В. Горбуліна [42], О. Ковалевської [122], В. Мартинюка [143], Б. Левики [134], Б. Зажигасєва [93], Б. Парахонського [172], Г. Перепелиці [223], А. Гольцова [40], О. Надтоки [153], Б. Левики [134], О. Сарнацького [193], Ю. Метелешко [144], О. Соскіна [83], О. Кондратенка [122], С. Глебова [44], І. Максименко [97], О. Брусиловської [147], А. Єрмолаєва [71], С. Дністрянського [22], А. Кудряченко [120], С. Пирожкова [170], С. Толстова [201], Л. Федуняка [223], Ю. Макара [141], В. Борохвостова [22], Є. Долгова [5], М. Дорошко [93], П. Лакійчука [5], М. Капітоненка [333], В. Хількевича [234], Р. Марценюк [148], О. Джус [54], В. Пасічко [170].

Економічну складову співпраці України з державами БЧП, у тому числі транскордонне співробітництво, аналізують у своїх працях В. Горбулін [42], М. Лалакулич [136], Н. Чорна [253], В. Борщевський [25], В. Трофимович [202], Ю. Метелешко [144], О. Соскін [84], О. Сарнацький [193], Н. Карпчук [127], Г. Гаганідзе [46], А. Адаров [6], О. Власюк [36], Ю. Макогон [156], А. Філіпенко [221].

Соціально-культурний та гуманітарний аспект двосторонньої співпраці України з державами БЧП, досліджували Н. Амельченко [10], С. Аїтов [12], Т. Божук [25], О. Доманська [5], О. Завітневич [91], С. Здіорук [92], Д. Коротков [120], С. Кучин [122], О. Левченко [138], Н. Нікулішин [153], Ю. Пачос [172], В. Ткаченко [204], М. Татур [203], Л. Шпаковські [262].

Дослідження, що розкривають аспекти двостороннього співробітництва України з державами БЧП, по державам і дослідникам:

- Польща: Л. Алексієвець [4], В. Гевко [48], А. Киридон [254], Б. Осадчук [167], О. Кушнір [31], Г. Магакян [264], Ю. Макар [140], Д. Міжеевск [143], П. Окулевич [162], Сурмац [198], А. Старжик [196], Д. Смиргала [195], Н. Томашевська [205], Л. Чекаленко [254];

- Румунія та Болгарія – К. Лускалова [135], А. Поп [176], Р. Тіганасу [206], М. Бріє [27], Н. Карпчук [128], М. Лалакулич [136], С. Коч [212], І. Максименко [140], Ю. Макар [141], Е. Феієр та І. Бонеску [241];

- Естонія, Литва та Латвія – Р. Марценюк [148], О. Бетлій [216], М. Гладиш [16], І. Туряниця [207], С. Бурант [25], М. Котт [119], А. Нікжентаїтіс [117];

- Чехія, Словаччина – В. Алмашій [7], Р. Корсак [59], О. Цуп [41], В. Андрейко [54], М. Лалакулич [136], Р. Ішток [111], І. Козарова [85];

- Угорщина – В. Макоух [91], С. Віднянський [91], А. Бутирський [91];

- Білорусь та держави СхП (Молдова, Грузія, Азербайджан) – Н. Романюк [184], І. Нагорняк [121], С. Бурант [12], О. Литсевич [56], М. Нілсон [168], А. Умланд [210], С. Шергін [264].

- Туреччина – М. Воротнюк [37], С. Корсунський [190], Н. Мхитарян [91], Б. Караденіз [189], С. Оган [167], Н. Таракчі [208], А. Сомуджоглу [255].

В Україні проблеми міжнародного співробітництва та регіональної інтеграції України в БЧП вивчають у Інституті європейських досліджень НАН України, Інституті зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, КНУ імені Тараса Шевченка, ОНУ імені І.І. Мечникова.

В дисертаційному дослідженні використані аналітичні дослідження українських та іноземних експертно-аналітичних центрів: ГО Рада Зовнішньої Політики Українська Призма, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут світової політики, New Europe Center, Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, Міжнародний центр перспективних досліджень Інститут трансформації суспільства.

Серед американських аналітичних центрів, що займаються дослідженням проблем безпеки та міждержавної співпраці в БЧП варто виділити: Німецький Фонд Маршалла в США, Інституту Центральної Азії і Кавказу Університету Джона Хопкінса, Вашингтонський інституту близькосхідної політики, Центр стратегічних і міжнародних досліджень (Вашингтон).

В ЄС вивченням питань безпеки в БЧП займаються дослідники Центру європейських політичних досліджень (Брюссель), Центрі геополітики і візуальній антропології Бухарестського університету, Інституті Європейського союзу досліджень у сфері безпеки.

Турецький центр міжнародних відносин і стратегічного аналізу також відомий своїми дослідженнями безпеки в Чорноморському регіоні.

У Грузії проблеми національної безпеки та міжнародної співпраці розробляються в Тбіліському державному університеті, у тому числі в Школі політики і міжнародних відносин, Південно-Кавказькому інституті регіональної безпеки, Грузинському фонді стратегічних і міжнародних досліджень у Тбілісі, Національному центрі проблем міжнародної безпеки.

У Молдові дослідження регіону проводяться в Державному інституті міжнародних відносин, Соціал-демократичному інституті Молдови.

Переходячи до більш детального аналізу джерельної база дослідження розпочнемо з політологічних досліджень Балтійсько-Чорноморського простору, його геополітичного значення для України, можливостей міждержавної співпраці України з країнами БЧП, в тому числі через реалізацію концепцій регіонального союзництва та інтеграції в БЧП, а саме, найбільш відомої серед них – Балтійсько-Чорноморського союзу.

Окрему групу джерел складають дослідження геополітичних концепцій міжнародного союзництва, які розроблялись для реалізації на території БЧП, але не були втілені у життя.

Одна із самих ранніх українських геополітичних концепцій інтеграції народів БЧП, була ідея Кирило-Мифодіївського братства в 1846 році, що передбачала об'єднання всіх слов'янських народів в єдину федеративну державу, побудовану на

принципах незалежності, самостійності та рівноправності, а Україна б постала своєрідним центром панслов'янського об'єднання. У маніфесті кирило-мифодіївців «Книзі буття українського народу» серед перешкод для такого об'єднання названо «деспотизм» росіян і «аристократизм» поляків, що в деякій мірі актуально і для сучасності [328].

Найбільш відомою українською геополітичною концепцією ХХ століття стала Чорноморська доктрина громадського діяча та основоположника українського націоналізму Ю. Липи, що була запропонована в 1940 році як об'єднання країн за принципом виходу до Чорного моря з провідною роллю України, оскільки вона перевершує інші країни за територією та населенням.

Р. Казанков досліджував Чорноморську доктрину, що була запропонована Ю. Липою як концепцію регіональної інтеграції в БЧП, з точки зору позитивного впливу на промисловість і сільське господарство для країн дуги Південь-Північ, а також аналізував стратегічну важливість України в даному векторі [123].

Л. Домашенко за предмет власних досліджень брав не лише Чорноморську доктрину Ю. Липи, а й концепції М. Грушевського та С. Рудницького. Загалом автор здійснив аналіз, чому орієнтація на Чорноморський регіон є пріоритетною для України [20].

Ю. Кочубей у своїй праці актуалізував питання важливості просування України на Південь. На думку дослідника, це важливо не лише з метою гарантії безпеки, а й для поглиблення економічної співпраці з державами Близького сходу. Ю. Кочубей переконаний, що питання, які підіймав у своїй праці Ю. Липа є важливими в сучасності і Україна має інтегруватися з східноєвропейськими країнами в спільний союз [21].

М. Дністрянський у своїй праці запевняє, що концепція Юрія Липи – це включення України до європейських інтеграційних процесів, а також вихід держави на міжнародний рівень, де вона зможе виступити повноцінним суб'єктом світової політики [22].

Професор М. Головатий також визначає Чорноморську доктрину як таку, що актуальна донині. У власній статті науковець аналізує шляхи втілення даної концепції в сучасних реаліях [10].

Р. Додонов у своїй науковій статті визначає роль Чорного моря для України та порівнює чим вона відрізняється від значення Чорного моря для Росії. Цей дослідник наполягає на важливості інтегрування України у Чорноморський простір, але метою даного процесу визначає не політичні, геополітичні або військово-безпекові чинники, а необхідність знайти новий вектор розвитку для України після розпаду СРСР. Таким чином, на думку Р. Додонова, Україна може вплинути на перебудову світового порядку [11].

В. Панченко розглядає реалізацію Чорноморської доктрини в контексті річкової системи, що географічно сформувалася на території України [173].

С. Рудницький у 1920 році висунув своє бачення геополітичного майбутнього України в межах Балтійсько-Понтійської федерації, куди окрім України мали входити Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва та Білорусь. Проєкт такої федерації відрізняється від концепції Міжмор'я і Балтійсько-Чорноморського союзу тим, що С. Рудницький не передбачав участі в ній Польщі. Більше того, дослідник вважав, що вище перераховані країни мають об'єднатися проти «імперіалістичної Польщі та централістичної Росії» [23]. Пріоритетну роль С. Рудницький надавав Україні через територіальний чинник, адже в неї найбільша територія та ресурси.

Критику даній концепції у своїй праці «Геополітичні ідеї академіка С. Рудницького. Український контекст» висловила дослідниця Т. Горбань [24]. Науковиця дала оцінку геополітичній ідеї С. Рудницького та критично обґрунтувала її нездійсненність. О. Ковалевська у своїй роботі також проаналізувала ідею С. Рудницького, порівняла її з нереалізованою концепцією Балтійсько-Чорноморського союзу та визначила основні перспективи інтеграції в межах Балтійсько-Чорноморського регіону [25].

В епоху після Версаля польським лідером Ю. Пілсудським був запропонований проєкт міждержавного союзництва «Intermarium» або «Міжмор'я», в основі якого лежала ідея альянсу держав «від моря до моря» висловлена ще у ХІХ

ст. польсько-литовським князем А.Є. Чарторийським для влади Литви, Білорусі та України з метою налагодження міждержавного союзу [289].

Балтійсько-Чорноморський простір як майданчик для реалізацій проекту Міжмор'я активно розглядається зарубіжними, зокрема польськими науковцями.

М. Гжечник у своїй статті, що перекладається «Міжмор'я: Балтійське та Чорне моря на польських ментальних картах у міжвоєнний період» аналізує, як розташування Польщі між двома морями та вихід до Балтійського моря вплинули на політичний дискурс у міжвоєнний період [133].

Однак, дослідниця не зачіпає об'єднання з іншими країнами у військовий союз, вона лише дає оцінку розташуванню Польщі з геополітичної точки зору та впливу географічних факторів на політику.

Із сучасних представників польської школи, що досліджують військово-політичне союзництво в БЧП можна виділити: О. Кушнір [31], Н. Томашевська [202], А. Старжик [199], Д. Міжеєвск [145], П. Окулевич [162], Д. Смиргала [197]. Спільна риса праць зазначених дослідників – надання провідної ролі Польщі як локомотива для реалізації концепцій союзництва у БЧП.

Словацька школа дослідників, що представлена Р. Ішток [111], І. Козаровою [33], А. Поляковою [33] акцентує увагу на спільних зусиллях щодо покращення взаємин та підвищення ефективності вирішення міждержавної проблематики, включаючи економічну та культурну співпрацю з сусідніми державами – Чехією, Угорщиною, Румунією та Україною.

Представники румунської школи Е. Феєр [241] та І. Бонеску [23] відзначають стратегічну роль Румунії в об'єднаній коаліції як одну за найбільш потужних держав Причорномор'я. Обґрунтовується провідна роль Румунії у забезпеченні безпеки у Чорному морі, підкреслюється важливість співпраці з Туреччиною та Україною.

Балтійська школа дослідників: М. Котт та А. Нікжентаїтіс відзначають історичну та економічну пов'язаність держав БЧП, роблять основну ставку на безпекові цілі – об'єднання регіону проти російського геополітичного впливу. Відзначається важливість співпраці з Скандинавськими державами, в рамках Ради

держав Балтійського моря. Окрема увага відводиться Білорусі та Росії, як потенціоному чиннику дестабілізації в регіоні [33].

Серед західної школи дослідженням і розробкою концепцій БЧС займалася бельгійські дослідники А. Шмідт [261] та О. Полегкий [186], німецький політолог А. Умланд [211]. Вони підкреслюють важливість оформлення стабільності та безпеки БЧП, економічного розвитку та політичної інтеграції держав БЧП задля стримування російської експансії та енергетичного панування в регіоні.

Серед білоруських дослідників ідею створення БЧС відстоював О. Островський [67] та відзначав важливу роль Білорусі в такому союзі для його найбільшої ефективності та функціональності в спільній політиці на Сході Європи. Значна частина білоруських дослідників вбачає перспективу розвитку союзництва в БЧП в тісній співпраці з РФ.

Російські дослідники виступають за зниження геополітичного впливу США в БЧП, стримування розширення НАТО на схід, розглядаються можливості утримання та відновлення геополітичного впливу РФ у БЧП. Інтеграційні концепції пропонуються переважно за участі і панівного становища Росії на основі історичних, мовних та релігійних спільностей, слов'янського походження. Один з відомих ідеологів зазначеного формату регіональної інтеграції в БЧП – А. Дугін [56].

У 1992 році Зб. Бжезинський розробив Балтійсько-Понтійську доктрину [68]. Після розпаду СРСР американські політологи почали цікавитися майбутнім розвитком України та спрогнозували можливий союз за участі України, Білорусі та Литви. Зб. Бжезинський, як автор концепції, довів, що такий союз буде цікавим і для США, адже вони хочуть себе убезпечити від Росії та протистояти її бажанням отримати панівний статус на світовій арені. Балтійсько-Понтійська доктрина з утворенням Балтійсько-Чорноморським союзом передбачає формування поясу, що замкне Росію разом з її експансіоністськими намірами в Азії та заблокує їй вихід до Європи [68].

Бажання Росії відновити імперську могутність за допомогою загарбання України ще було передбачено у геополітичній концепції британського дослідника Г. Маккіндера [293]. У своїй статті «Географічна вісь історії» геополітик наголошує,

що у географічному просторі Євразії або Гартленді Росія займає стратегічно вигідну позицію, однак для відновлення імперії їй необхідно тримати контроль над Центральною і Східною Європою, особливо над Україною.

Польський вчений М. Я. Ходакевич у своїй роботі «Міжмор'я: земля між Балтійським і Чорним морями» досліджує Балтійсько-Чорноморський простір як найбільш стабільну частину пострадянського простору [29]. На думку науковця, даний регіон є успішним, але лише за активної підтримки з боку США, від яких залежить політичний і економічний успіх регіону. Залучившись підтримкою США, Балтійсько-Чорноморський простір інтегрується у сильний союз, що зможе придушити регіональні тоталітарні режими.

Політичний польський дослідник А. Бальцер у статті «Міжмор'я: між бажаним мисленням та реальною політикою» аналізує Балтійсько-Чорноморський простір, визначає географічні межі та основні принципи Міжмор'я та зазначає, хто саме є основними отримувачами вигод від реалізації цього проекту [45]. Також, дослідник зазначає чинники, що можуть уповільнити створення проекту Міжмор'я.

Британський дослідник О. Кушнір у своїй праці «Міжмор'я як польсько-український зв'язок Балтійсько-Чорноморського співробітництва» розглядає проект «Міжмор'я» через призму відносин України й Польщі, а також за домінування цих двох держав [31].

Румунська дослідниця А. М. Ене в роботі «Світові економічні конфлікти» відзначає Румунію, Польщу та Україну як ключові держави для союзництва в БЧП, а також надає високий пріоритет енергетичній та економічній безпеці регіону [214]. Нова американська парадигма «Інтермаріум проти російської дестабілізаційної стратегії» наголошує, що за ініціативи об'єднання країн, що мають вихід до Балтійського, Чорного та Адріатичного морів можна створити безпечний простір в межах Європи [144]. Така інтеграція, на думку дослідниці, створюватиме бар'єр проти російського агресивного впливу.

Німецький політолог А. Умланд у співпраці з російським дослідником К. Федоренко в праці «Ідея Міжмор'я після Першої світової і Холодної воєн: концепт регіонального блоку в Центрально-Східній Європі» досліджують історію

формування проєкту «Міжмор'я» та визначають, наскільки актуальною ця концепція є наразі [33].

Американські науковці М. Ларуель та Е. Рівера в роботі «Уявна географія Центральної та Східної Європи: Концепція Міжмор'я» проаналізували виникнення ідеї проєкту цього регіонального об'єднання в хронологічній послідовності, а також значення Міжмор'я не лише для країн Східної Європи, а й для всього Євросоюзу [34]. Вони з'ясували, що безпека європейського простору залежить від стабільності на східному його фронті, залишаючи без достатньої військово-політичної підтримки регіон ЦСЄ, Європа тим самим мотивую експансію РФ на захід і наражає на небезпеку дестабілізації та дезінтеграції весь європейський простір.

У доповіді «Концепція Міжмор'я: від Пілсудського до Трампа» М. Ларуель й Е. Рівера дослідили, як протягом ХХ ст. еволюціонувала ідея Міжмор'я [34]. Особливу увагу в доповіді приділено проблемам організованої злочинності, торгівлі зброєю, нелегальної міграції. З'ясовано, що над вирішенням такої проблематики ефективним інструментом буде регіональне співтовариство держав, які спільними зусиллями і більш оперативно зможуть протидіяти криміногенним елементам та явищам в БЧП.

Американський науковець Дж. Леві у своїй дисертації «Міжмор'я: Східно-Центральний європейський федералізм» розглядає Міжмор'я як окрему федеральну структуру з використанням концепції десятого федераліста Дж. Медісона [114]. Зокрема, виявляється, що підхід Дж. Медісона відстоює пом'якшення та запобігання утворенню небезпечних об'єднань, сумісних із існуючими поняттями федералізму у Східній та Центральній Європі. Водночас розглядає балтійсько-чорноморське Міжмор'я в якості федеративної альтернативи Європейському Союзу.

На думку Дж. Леві, країни Східної та Центральної Європи можуть ефективно об'єднати свої ресурси та спільно вирішувати проблеми безпеки власними силами, не покладаючись на офіційний Брюссель у випадку кризи. Субрегіональна федерація може виявитись механізмом гарантування безпечної гавані від конфліктів у разі неможливості ЄС вирішити майбутні кризи.

Серед українських дослідників питанням інтеграції держав БЧП в контексті проекту «Міжмор'я» займається Л. Чупрій [35]. Проаналізувавши різні вектори зовнішньої політики України, цей автор зупиняється на південно-східному політичному напрямі, куди й безпосередньо відносить проєкт «Міжмор'я». Актуалізація даного питання, на думку Л. Чупрія пов'язана з активізацією російської експансії та знаходження засобів протидії їй.

Український професор О. Соскін у статті «Проєкт «Міжмор'я»: цивілізаційний, християнський та економіко-регіональний виміри» акцентує увагу на християнських цінностях та ідеології, що є спільною основою для об'єднання країн БЧП, на цивілізаційній складовій, а саме – історичному розвитку та становленню міст, на економічній компоненті, порівнянні економічного потенціалу країн БЧП [38].

Український вчений І. Тодоров досліджує «Міжмор'я» в контексті українсько-американських відносин, де США виконують активну роль в допомозі Україні проти російської агресії. І. Тодоров зосереджується на інтеграції країн Балтії, Румунії, Польщі та України в союз, що стане антиросійським центром і водночас центром відродження традиційної Європи [37].

В роботі «Українські спроби державного будівництва у 1917–1921 роках та ідея Міжмор'я: історіографічна та архівна нотатка» [42] український дослідник В. Бойко надає хронологічний аналіз та визначає історичні передумови створення проєкту «Міжмор'я»

Український дослідник І. Яковюк у власній статті «Проєкт Міжмор'я: геополітичний аналіз» досліджує геополітичну ситуацію, що склалася в Центральній Європі, враховуючи небезпеку з боку Росії [140]. Дослідник визначає історичний шлях, що призвів до формування проєкту Міжмор'я, а також акцентує увагу на тому, що завдяки Східному партнерству вплив Європи на Україну та Молдову посилюється.

У статті «Регіональний геополітичний проєкт «Міжмор'я»: перспективи реалізації» українським дослідником А. Гольцовом увага зосереджується на тому, що країни Балтійсько-Чорноморського регіону є стримуючим фактором, а тому вони розробляють геополітичні проєкти, що перешкоджатимуть Росії відновити свій

імперський вплив [40]. Україна, на думку автора статті, найбільш зацікавлена в реалізації проєкту «Міжмор'я». Однак цей геополітичний проєкт можливо впровадити лише за умов конфронтації Європи та Росії.

В роботі «Концепція «Міжмор'я» в сучасних геополітичних умовах» український дослідник О. Шевченко проводить паралель між ідеєю А. Дуди та Ю. Пілсудського, а також обґрунтовує, чи можливо даний проєкт реалізувати на сьогоднішній день [41].

Наразі даний геополітичний проєкт досліджується не лише українськими та польськими науковцями, як найбільш зацікавленими в ньому, а й російськими та білоруськими. Однак російські науковці розглядають його як опозиційний утопічний конфедераційний проєкт та у власній оцінці акцентують увагу на його нереалістичності та дестабілізаційній меті. Зокрема, в 2020 році вийшла книга під редакцією В. Крашеннікової та Д. Буневича [231], яка характеризує проєкт «Міжмор'я» як химерний і такий, що може спричинити хаос на Сході Європи.

Деякі російські дослідники вбачають в цьому засіб протидії Росії та відстоювання інтересів США, уособлюючи під США весь Балтійсько-Чорноморський простір. Скажімо, В. Воловий [253] та І. Бартошина [258] у статті «Система безпеки в Балтійському регіоні як проєкція глобального протистояння Росії і США» запевняють, що США використовують БЧП з метою протистояння Росії [36].

Інша російська дослідниця Н. Довжик в дисертації «Національна безпека Польщі в контексті євроатлантичної співпраці» обумовлює створення проєкту «Міжмор'я» розпадом СРСР та бажанням колишніх радянських країн перекроїти мапу Європи [51]. Серед іншого, Н. Довжик на перший план висуває відносини між Росією та Польщею та їх напруженість як передумова до формування геополітичного проєкту «Міжмор'я».

Ще один російський аналітик В. Мішин також пояснює створення проєкту «Міжмор'я» через призму російсько-польських відносин і пов'язує розробку геополітичного проєкту Польщею з негативною історичною пам'яттю по відношенню до Росії [52].

У своїх працях дослідники українські та іноземні дослідники багатосторонньої міждержавної співпраці в БЧП розглядали і продовжують розглядати можливості посилення співробітництва між країнами, переваги і недоліки такого співробітництва та наслідки, які можуть виникнути як в економічному, так і у політичному житті країн-учасниць такого співробітництва. Більше всього уваги приділяється регіональній інтеграції з метою створення військово-політичного Балтійсько-Чорноморського союзу.

Багато українських науковців беруть участь у дискусіях щодо національної, а також регіональної та міжнародної безпеки. Такі аналітики, як О. Крамар [201], Е. Лукас [202, 203, 204], А. Корбут [206], зосереджуються на гіпотетичних стратегіях та альтернативних способах протистояти можливій військовій агресії з боку Росії.

Дослідження проблеми Балтійсько-Чорноморського співробітництва та інтеграційних процесів у цьому регіоні проводили Ф. Бейоглу [212], Е. Алексеєва [271], І. Ліпкан [215], ці дослідження присвячені політичним та економічним аспектам.

Слід зазначити, що недостатня база наукової розробки стосується соціально-економічних і культурних питань, протидії пропаганді та дезінформації, адже головна увага в межах інтеграції в БЧС приділяється військово-політичному аспекту.

Серед інституціоналізованих об'єднань на теренах БЧП, до яких вдалося інтегруватися Україні є Співдружність демократичного вибору, Східне партнерство, BlackSeaFor, ОЧЕС, ЦЄІ, ОДЕР-ГУАМ.

Співдружність демократичного вибору – розширена версія Балтійсько-Чорноморського регіону каспійським, середземноморським та адриатичним просторами. Дослідженню діяльності даної організації приділяли увагу такі науковці: Д. Белащенко [261], В. Перебоєв [262], В. Петровський [164], Є. Пивовар [143], В. Попов [147], В. Татарінцев [207], Ю. Шишков [263] та інші.

Однак, в основному увага Співдружності демократичного вибору приділяється в межах діяльності ОДЕР-ГУАМ, адже передбачається, що вони мають спільні цілі.

Східному партнерству (СП) приділяється увага в працях А. Диріної [264], яка переважно аналізує історію створення організації, А. Язькової [265], яка розглядає міжнародний аспект СП, В. Мироненко, що досліджує діяльність СП крізь призму відносин з Україною [6], С. Забелін аналізує еволюцію ідеї інтеграційних процесів у Східному партнерстві [98], В. Оленченко представляє інтереси ЄС і США у діяльності Східного партнерства. І. Болгова досліджує основні результати від участі держав у Східному партнерстві [29]. О. Чижова аналізує діяльність СП та наслідки, які вона несе для Вірменії, Білорусі, Грузії, Молдови та України [255].

В. Влах розглядає проблеми та перспективи, що представляє собою СП для держав-учасниць [266]. В. Поздняк об'єктом дослідження висуває не стільки Східне партнерство саме по собі, скільки поле взаємодії між цією програмою та іншими регіональними міждержавними утвореннями за участю трьох держав – Білорусі, Молдови та України, а його предметом виступає динаміка взаємовідносин (інтеракція і конкуренція) регіональних геополітичних проектів і постановка питання про можливість їх конвергенції [267].

Чорноморська військово-морська група (BlackSeaFor) – угода, створена державами Причорномор'я, включаючи Україну, 2 квітня 2001 року з метою співпраці у сфері підтримання миру та стабільності шляхом взаємних тренувань в Чорному морі. Л. Шишко присвячує своє дослідження досвіду співробітництва в галузі безпеки в Чорному морі в рамках угоди BlackSeaFor. Авторка аналізує особливості виникнення Чорноморського регіону з політичної точки зору, досліджуючи складності міжнародних відносин, проблем безпеки та військового балансу, щоби привести обґрунтування створення BlackSeaFor [261].

П. Волтен і Б. Ташев акцентували увагу на BlackSeaFor як успішній військово-морській ініціативі, яка зможе покращити зовнішньополітичні відносини держав Чорноморського регіону через військово-гуманітарну та екологічну діяльність в Чорному морі. Б. Караденіз розглядає BlackSeaFor як регіональні заходи безпеки морської сфери Чорноморського регіону [122].

Інтеграційні економічні процеси між Балтійсько-Чорноморськими державами в межах ОЧЕС аналізується в роботах таких зарубіжних і українських науковців: Д. Конеллі [124], М. Косолапова [126], Ю. Макогона [141], С. Соколенка [192].

Розвиток економічних зв'язків у вигляді здійснення спільних регіональних проєктів у сфері транспортних перевезень і енергетики були розроблені в рамках Трасека, Іногейт і «Баку – Супса – Одеса – Броди». Такі проєкти є найбільш перспективним напрямком співробітництва в рамках Балтійсько-Чорноморської системи міждержавного співробітництва. Для реального прискорення цього співробітництва необхідна фінансово-політична підтримка ЄС та США.

Вітчизняних наукових праць щодо цих програм немає, однак Трасека та Іногейт є об'єктом досліджень в основному кавказьких і російських дослідників.

П. Оруджов аналізує ці проєкти через призму економічної інтеграції країн тюркського світу [162]. Ф. Гусейнов через проблему взаємовідносин Азербайджана та Європейського Союзу, визначаючи геополітичну і енергетичну роль Азербайджану [154]. А. Бурханов досліджує стратегіє ЄС у Центральній Азії, відокремлює успіхи та невдачі, зосереджуючись на транспортних інфраструктурних проєктах [155]. Російські дослідниці К. Каратаєва та Ю. Кудряшова досліджують євразійські транспортні коридори та їх наслідки для країн, через які вони проходять [217].

У науковому колі об'єктом дослідження є і проєкти Балтійсько-Чорноморського регіону, які реалізувалися без участі України.

У 2015 році виникла спільна ініціатива Польщі та Румунії під назвою «Бухарест-9», що стала прототипом Балтійсько-Чорноморської солідарності та своєрідним «Східним НАТО». Незважаючи на те, що головною проблемою, яка спонукала країни до обговорення питань об'єднання, стала проблема безпеки та протидії загрозі зі сторони Росії, представники Румунії заявили, що мова не йде про створення альянсу на зразок проєкту «Міжмор'я», що активно обговорюється.

Ініціатива «Бухарест-9» майже не знайшла своє відображення в наукових працях, окрім однієї роботи українського дослідника С. Герасимчука «Бухарест 9: у пошуках співпраці на східному фланзі НАТО?» [47], де автор аналізує формування

ініціативи як засобу підтримки України в протистоянні Росії, регіональні формати Бухарестської дев'ятки та її оборонну складову.

У 2015 році було запропоновано створити Ініціативу трьох морів, яка б включала 12 країн-членів ЄС, розташованих між Адріатичним, Балтійським та Чорним морями: Австрію, Болгарію, Хорватію, Чехію, Естонію, Угорщину, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Словаччину та Словенію.

Проблематику Ініціативи трьох морів поклав в основу свого дослідження французький науковець П. Е. Томан. Він проаналізував Ініціативу трьох морів як таку, яка знаходиться в середині між політичним ворогами [239]. П. Е. Томан з'ясував походження та витoki даної ініціативи, дослідив ворожі стосунки між Росією та Німеччиною та їх вплив на формування ініціативи.

Дослідник М. Горка в роботі «Ініціатива «Три моря» як політичний виклик для країн Центральної та Східної Європи» визначає ініціативу як неформальну асоціацію, яка зосереджується головним чином на економічній інтеграції країн-членів ЄС через співпрацю конкретних секторів [260].

М. Зубович присвятила свою статтю «Ініціатива «Трьох морів»: перспективи розвитку енергетичного сектора в рамках хорватської зовнішньої політики», де головну увагу зосереджує на енергетичному секторі Хорватії [161].

Діяльність України в міжнародних організаціях БЧП вивчали дослідники наукових і провідних вищих освітніх закладів, зокрема інститутів НАН України, таких як Інститут історії України, Інститут всесвітньої історії, Інститут світової економіки і міжнародних відносин, КНУ імені Т. Шевченка тощо.

У роботах зазначених авторів можна віднайти аналітичні міркування щодо інтеграційної еволюції регіональних структур. Однак, не зважаючи на доволі вагомий кількість робіт, комплексне дослідження питань регіональних інтеграційних об'єднань Балтійсько-Чорноморського регіону поки залишилось за лаштунками.

Можна зробити висновок, що стан розробки теми міжнародно-політичних концепцій побудови союзництва в БЧП на достатньо хорошому рівні, через значну увагу до проблем регіону, що пов'язано з його геополітичним та транзитним

значенням у міжнародних відносинах. Проблематику регіону висвітлювали численні дослідники, серед яких варто виділити українську, польську та американську школу.

Тим не менше, БЧП надзвичайно різноплановий і не дивлячись на велику кількість досліджень проблематика регіону досі не вирішена. Основу практично всіх досліджень складає вивчення шляхів досягнення безпеки та стабільності в БЧП, яка є необхідною складовою загальноєвропейської безпеки.

В цьому контексті саме дослідження мехнізмів побудови союзництва в БЧП, що дозволять на практиці реалізувати концепцію БЧС є актуальною і малодослідженою темою. Великий обсяг наукових робіт присвячено міжнародно-політичним концепціям, при цьому механізмам реалізації приділено значно менше уваги, оскільки пріоритет надається дочкам дотику зовнішньополітичних інтересів, а що стосується економічної співпраці, то створенням зон вільної торгівлі.

В той же час інвестиційне союзництво в БЧП з наднаціональними повноваженнями до цього часу не було предметом наукових досліджень. Мало уваги приділяється і вивченню можливостей побудови двосторонніх оборонних союзів України з державами БЧП, зокрема тих що входять до системи безпеки НАТО.

Відтак, в даному науковому дослідженні робиться акцент на союзництві України з державами БЧП, зокрема на основі механізмів інституціоналізованої інвестиційної співпраці з наднаціональними повноваженнями та оборонному союзництві з окремими державами-членами НАТО.

Висновки до Розділу 1

В даному розділі представлено теоретично-методологічні підходи до розкриття ролі та інтересів України у міждержавної співпраці в БЧП, які базуються на аналізі двосторонньої співпраці України з 12 державами БЧП у військово-політичній, економічній та соціально-культурній сферах, а також співпраці України в рамках міжнародних організацій, що діють у БЧП – Люблінський трикутник, BlackSeaFor, ОЧЕС, Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ, Співдружність демократичного вибору, Центральноєвропейська ініціатива.

Водночас, розглядаються основні принципи взаємодії України з міжнародними організаціями БЧП, до яких вона не входить на правах членства: Бухарест-9, Вишеградська група, Ініціатива трьох морів, Рада держав Балтійського моря.

Окрім співпраці України з державами БЧП теоретично-методологічний підхід до розкриття ролі та інтересів України у БЧП включає аналіз міжнародно-політичних інтеграційних концепцій, зокрема – Балтійсько-Чорноморського союзу.

В зазначеному підході зроблено акцент на вивченні існуючих та потенційно можливих механізмів реалізації концепції Балтійсько-Чорноморського союзу, зокрема для дослідження пропонуються два напрямки, роботу по яким можна здійснювати одночасно – побудова оборонного союзництва з окремими державами БЧП, які є членами НАТО та реалізація міжнародно-політичної концепції, в основу якої покладено міждержавну інвестиційну співпрацю з наднаціональними повноваженнями.

Відтак, концептуальний підхід передбачає проведення дослідження через призму ключової ролі України у реалізації безпекових інтеграційних концепцій у БЧП та відштовхуючись від пріоритету українських інтересів, на основі яких формуються критерії відбору держав БЧП для побудови союзницьких відносин.

Ці критерії включають в себе зовнішньополітичні інтереси, чинники російської загрози, історичної та культурної близькості, взаємної симпатії народів та політичних еліт, і відповідно до них виділено чотири категорії держав БЧП для побудови союзницьких відносин – держави найвищого пріоритету: Україна, Польща, Литва; держави 2-го пріоритету: Естонія, Латвія, Румунія, Грузія; держави 3-го пріоритету: Болгарія, Молдова, Чехія, Словаччина; 4-го пріоритету: Білорусь, Угорщина. Окремо визначені держави з якими Балтійсько-Чорноморському союзу важливо розвивати відносини стратегічного партнерства, як передусім – Туреччина.

Серед основних перешкод для реалізації цього завдання є неспівпадіння геополітичних пріоритетів держав БЧП, недостатність роботи над невикористаним потенціалом можливостей міждержавної співпраці та союзництва в БЧП.

Одним із основних методологічних підходів у дисертаційному дослідженні є моделювання механізмів союзництва між державами БЧП, що забезпечать

стабільність його функціонування та вигоду для держав-учасників. Водночас, приймається до уваги фактор участі частини держав БЧП в інших безпекових організаціях та політичних союзах, насамперед НАТО та ЄС, який не повинен йти в розріз зазначеному механізму союзництву.

В результаті використання зазначеного підходу, запропоновано та обґрунтовано два механізми налагодження союзництва – оборонне та інвестиційне, використання яких по результатах дослідження є шляхом до практичної реалізації ідеї союзництва України в БЧП в сучасних умовах. Здійснюються спроби актуалізації питання побудови союзництва України з державами БЧП, надання цьому питання найвищого пріоритету у сучасній зовнішній політиці України, поряд із вступом до ЄС і НАТО.

Визначено поняття та категорії, що використовуються в дослідженні: «міждержавне співробітництво» або «міждержавна співпраця», «інтеграційні процеси», «регіональна інтеграція», «міждержавне інвестиційне співробітництво», «міждержавне інвестиційне союзництво», «міждержавний інвестиційний союз», «міждержавна інвестиційна інтеграція», «Балтійсько-Чорноморський простір», «Балтійсько-Чорноморський союз», «соціально-культурна співпраця».

Дослідженню питання міждержавній співпраці України в БЧП присвячена значна кількість наукових робіт, проте вони в більшості стосуються двосторонньої співпраці з окремими державами та організаціями, дослідження міжнародно-політичних інтеграційних концепцій в БЧП. Здійснене ж дисертаційне дослідження передбачає аналіз основних теоретичних та аспектів співпраці України з 12 державами БЧП, можливостей їх союзництва, моделювання механізмів для побудови такого союзництва, що не було відображено в науковому доробку.

Основною частиною джерельної бази визначено наукові дослідження, зокрема українських, польських, литовських, румунських, турецьких, російських та американських науковців, а також законодавство України, офіційні документи ЄС, держав БЧП та міжнародних міжурядових організацій, тексти міжнародних міждержавних, міжурядових та міжвідомчих договорів, заяви глав держав та урядів

країн БЧП. Відзначено роль українських та іноземних експертно-аналітичних центрів та інститутів як інформаційних джерел для здійснення дослідження.

РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖДЕРЖАВНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ В БАЛТІЙСЬКО-ЧОРНОМОРСЬКОМУ ПРОСТОРИ

2.1. Балтійсько-Чорноморський простір як зона для реалізації політичних концепцій міждержавної співпраці та союзництва за участі України

Історично, погляди на Балтійсько-Чорноморський простір відзначаються характерними спільними рисами – це значимість регіону з географічної точки зору та його знаходження на межі інтересів протиборчих цивілізацій.

БЧП як простір для втілення геополітичних проєктів протягом свого існування розглядався у двох варіантах: по-перше, як санітарний кордон з лімітрофних держав по західному і південно-західному кордону Росії і, по-друге, як об'єднання держав Східної Європи в третю силу, яка протистояла б Росії з одного боку, а з іншого – конкурувала б з Західною Європою.

Балтійсько-Чорноморський простір це геополітична зона, межі якої зсуваються в залежності від політичної необхідності. Є різні підходи до визначення держав, котрі входять до БЧП. З точки зору найбільш обширного географічного підходу БЧП включає 21 державу: Україну, Польщу, Білорусь, Молдову, Литву Латвію, Естонію, Угорщину, Німеччину, Чехію, Словаччину, Румунію, Болгарію, країни Скандинавії що мають вихід до Балтійського моря (Фінляндія, Швеція, Данія), Австрію, Туреччину, Грузію, Росію. В більшості міжнародно-політичних концепцій БЧП до регіону включають Литву, Латвію, Білорусь, Польщу, Україну.

З погляду політичного підходу, БЧП являє собою відкриту регіональну територіально-політичну систему мезорівня, що може динамічно функціонувати, поєднуючи національні геостратегії, та формувати на його теренах особливе поле

міжнародної взаємодії. Загалом територія БЧП складається з трьох утворень: Балтії, Центральної Європи та Чорноморського регіону.

Є різні підходи до визначення політичного значення і складу держав БЧП. Шведський дослідник А. Поп у наковій праці про регіоналізацію, визначає регіон як такий що об'єднує пострадянські країни та країни з колишнього соцтабору; простір, який продовжує боротися з пострадянською пам'яттю та намагається повернутися до Європи [23].

Дослідник Й. Божілов зазначає, що до БЧП окрім держав Балтійського регіону повинні бути залучені Вірменія, Азербайджан та Молдова, адже вони стикаються з подібними викликами у сфері безпеки. Й. Божілов визначає БЧП як «регіон, у якому сьогодні проходить поділ інтересів між Росією та Європейським Союзом і НАТО. Це наповнює регіон не тільки внутрішніми розбіжностями, а й робить ареною перетину різних інтересів» [124, 12].

Сучасна дослідниця У. Рудницька розглядає БЧП як альтернативний варіант співпраці для України у зв'язку з загостренням відносин з Росією та неможливістю зближення з ЄС через відкритий конфлікт на Донбасі. Тобто, дослідниця розглядає БЧП виключно через призму вигод, які цей регіон забезпечує для України. З точки зору безпекового аспекту У. Рудницька зазначає, що БЧП – це сприятливий фактор для ЄС і НАТО у вигляді буферної організації, що відділяє країни Західної Європи від Центральної Азії [9].

БЧП розглядається західними дослідниками як санітарний кордон, куди входять такі країни: Фінляндія, Польща, Естонія, Латвія, Литва. Усі ці країни виконували роль військового буфера та бар'єра між прогресивним ліберальним Заходом та радянською Росією. На сьогодні ситуація змінилася і більшість дослідників до БЧП відносять всі держави осі що географічно знаходяться між Чорним та Балтійським морями, та мають спільне історичне минуле під російським пануванням.

Американський дослідник С. Коен запевняв, що БЧП знаходиться в межах найважливіших геостратегічних зон: морської та континентальної або Євразійської

[34]. Британський геополітик Г. Маккіндер акцентував свою увагу на важливості БЧП, адже, на його думку, це регіон збереження світової рівноваги [292].

Представники румунської школи дослідників: Е. Феєр та І. Бонеску відзначають стратегічну роль БЧП для транспортування енергоресурсів з Каспійського регіону та Східної Азії, у зв'язку з чим контроль над Чорним морем та регіоном загалом відіграє все більше значення у політиці регіональних акторів [23].

Німецький політолог А. Умланд стверджує, що на БЧП є регіоном зіткнення інтересів пострадянських держав, які борються за самостійність та суверенітет з інтересами РФ, яка намагається повернути їх в свою політичну орбіту. Дослідник стверджує про органічну спільність регіону, необхідність його інтеграції для протидії російському геополітичному впливу і називає «парадоксом» відсутність втілення значимого прецеденту такої інтеграції [209].

Білоруська політична опозиція, яка вважається ініціатором «Балтійсько-чорноморського проєкту» в Білорусі, на початку 1990-х років включала в БЧП Білорусь, Україну, Молдову, три держави Балтії, а також Польщу і Словаччину [298].

Українські крайні праві політичні сили, наприклад, ВО «Свобода» бачать в БЧП держави Північної Європи, Прибалтики, а також деякі центрально-європейські держави [299].

Українська політична еліта поверталася до ідеї міждержавного союзництва в БЧП лише в міру політичної необхідності. Важливість співпраці України з країнами БЧП полягає в стримуванні загрози зі сходу та протидії російській експансії на основі об'єднання військових сил, економічних складових і вироблення спільного політичного курсу.

Питання створення такого геополітичного об'єднання на базі країн, розташованих між Балтійським і Чорним морями вперше постало ще в 20-х роках минулого століття.

Початком формування Балто-Чорноморської Союзу стала Четверта конференція Балтійських держав, яка відбулася 6 серпня 1920 року у м. Булдурі (Латвія) та тривала місяць [281]. Литовська Республіка, Латвійська Республіка,

Естонська Республіка, Фінляндська Республіка, Республіка Польща (в польській традиції – Друга Річ Посполита) та Українська Народна Республіка, що приєдналася 20 серпня, брали участь у конференції, що стала історичним поштовхом до розгляду питання Балто-Чорноморського Союзу на геополітичному рівні.

Географічно склалося так, що Балтійський регіон відігравав важливу роль в історії Європи через відсутність земельних бар'єрів, неосяжні гавані та орієнтованість на море. У період пізнього Середньовіччя та після цього, у той час як Литва залишалася незалежною, а пізніше увійшла до складу спільної Литовсько-Польської держави, латвійські та естонські землі були поділені між сусідніми народами. Їх захопили німці, шведи, данці, поляки та росіяни. Це сприяло культурному відчуженню між трьома країнами Балтії. Навіть після 1795 року коли всі вони були загарбані царатом та опинилися у складі Російської імперії відчуження підтримувалося суворими місцевими нормами та інститутом кріпосного права, який був скасований в Естонії та на більшій частині сучасної Латвії лише в період з 1816 по 1819 рр. У XIX ст. балтійські країни охопили народно-визвольний та соціалістичний рухи.

Співробітництво балтійських народів посилилася після проголошення незалежності у 1918 році. Їхній незалежності загрожували три спільні противники – кайзерівська Німецька імперія, роздмухуваний російськими більшовиками «інтернаціоналістський рух», метою якого стало створення під проводом Радянської Росії «всесвітньої радянської республіки» або «комуністичних сполучених штатів Європи», та російські антибільшовицькі білі угруповання, які прагнули відновлення Російської імперії. Фінансові та матеріальні ресурси балтійських лідерів у їх спустошених країнах були відсутні. Незважаючи на ці труднощі, співпраця балтійських дипломатів, включно з литовцями, була дуже тісною.

Під час Паризької мирної конференції 1919-1920 років естонці представили ідею балтійської федерації, яку схвалювали латвійці та фіни, але відкидали керівники литовської делегації. На конференції п'яти держав – Польщі, Фінляндії, Естонії, Латвії та Литви в Гельсінкі з 15 по 23 січня 1920 року було вирішено не підписувати мирні договори з Радянською Росією до моменту укладення військової

конвенції. Однак представники з Естонії заявили, що збираються підписати договір з Радянською Росією. Польща була готова визнати Естонію і Латвію де-юре, але відмовляла Литві через територіальні претензії до неї [275].

Незважаючи на ці розбіжності, латвійський міністр закордонних справ З. Меєровіц висловлював оптимізм щодо майбутньої співпраці та вважав, що саме Рига могла б стати географічним центром нової Балтійської Антанти [76]. Така позиція З. Меєровіца є цілком виправданою з точки зору розташування країни, адже Латвія географічно знаходиться в центрі між Литвою й Естонією. До того ж, Рига на той час була звільнена від радянської влади і З. Меєровіц, щойно очоливши Міністерство закордонних справ, намагався домогтися визнання незалежності латвійського уряду, тому його дії були рішучими.

Фінальною стала Четверта конференція з 6 серпня по 6 вересня 1920 року, куди латвійці запросили не лише Фінляндію, Естонію, Литву та Польщу, а й скандинавські країни. Однак те, що скандинавські королівства не відповідали і не відправили спостерігачів, стало вказівкою, що ці країни не поділяють балтійських планів. Незважаючи на відсутність запрошення, українські представники також відвідали конференцію і вже 20 серпня були остаточно прийняті.

Основним завданням конференції було створення Балтійсько-Чорноморського союзу на протиположних політичних силах Німеччини та більшовицької Росії. Підсумком Четвертої Конференції стало підписання 31 серпня 1920 року Політичної конвенції, яка складалася з 10 статей і мала на меті залагодження територіальних та прикордонних конфліктів між державами-членами (Стаття 2) та розроблення спільної оборонної військової конвенції (Стаття 5) [277].

З боку Української Народної Республіки договір підписали О. Саліковський та В. Кедровський [278]. Однак, про військову конвенцію домовитись не вдалося, оскільки литовці відмовилися укласти військовий союз із Польщею, яка вела війну з Радянською Росією, з якою Литва підписала мирний договір. Литва також не визнавала УНР, уряд якої фактично опинився на польській території. Усі держави-члени розглядали терени визначені Польщею на Сході у якості мети як безпековий

ризик, який міг втягнути їх у безглузду війну. Усі ці країни, крім Фінляндії та Естонії, також не мали кордонів, які можна було б легко захистити.

Таким чином, Четверта Конференція не вирішила завдання, які ставила на меті з самого початку, через те, що держави були занадто молодими, амбіційними та не здатними йти на поступки заради спільної цілі. Однак, попри це, Конференція 1920 року створила прецедент спроби практичної реалізації ідеї Балтійсько-Чорноморського союзу, до якої протягом наступних років зверталися політичні діячі та представники геополітики.

Частковою спробою її втілення стало те, що державні діячі Литви, Латвії та Естонії все ж таки змогли укласти 12 вересня 1934 року у Женеві угоду про Балтійську Антанту [272]. Для литовців це рішення вимагало певних поступок, адже вони мали погодитися з тим, що їх проблеми Клайпеди і Вільнюса не стануть перешкодою у роботі нового військового союзу.

Пізніше, у 1940 році українським вченим, прибічником тенденційної на той час геополітики Юрієм Липою була запропонована трохи видозмінена концепція об'єднання країн за принципом виходу до Чорного моря з провідною роллю України, оскільки вона перевершує інші країни за територією та населенням.

Ідея створення чорноморської федерації в контексті «Чорноморської доктрини» Ю. Липи виступає цілісною системою, стратегічним планом, який мав бути реалізований протягом певного періоду часу. Головними завданнями і тезами «Чорноморської доктрини» є [58]:

- а) розбудова митного союзу конфедерації чорноморських держав;
- б) перенесення православного патріархату з Царгорода в Україну;
- в) піднесення великодержавності України у промисловості, торгівлі та закордонній політиці.

Синтетичною геополітичною вертикаллю «Південь – Північ», яку протиставляє ідеї «Схід-Захід», Ю. Липа вважає систему внутрішніх водних шляхів, а саме річок [60]. Спочатку у «Призначенні України», а вже потім ґрунтовніше у «Чорноморській доктрині» він сформулював тезу про те, що «річна мережа формує одність української території, її торгівлі, влади, звичаїв, врешті мови та релігії»

[129]. Протягом століть українці заселяли долини найбільших річок, де формували центри української духовності: від Дунаю до Кубані. Вони ж як шляхи сполучення й інтеграції, на його думку, надають певної форми та структурованості українській території й населенню. Повсякчас пересування відбувалося по лінії Північ – Південь, бо вона здебільшого відповідала руху українських рік. Тому Ю. Липа виокремлює другу тезу на підтвердження природності даного геополітичного вектора розвитку: «українська територія мала більш менш надморський характер, але головною тенденцією її життя було чергування півночі і півдня у формуванні її культури і державності впродовж десятиліть», що і вплинуло перш за все на визначення геополітичного напрямку розвитку українського народу – між Північчю та Півднем [58].

Обґрунтовуючи необхідність існування української держави в етнічних межах, Ю. Липа пояснює геополітику незалежної України не лише місцем на земній кулі, а й рельєфом нашої етнічної території, що відповідає дугам руху рік. У «Чорноморській доктрині» Ю. Липа широко розкриває значення найбільших рік України, називаючи кожен з них опертям. Дністер – західним: «Отже, без включення сточища Дністра до Української держави, не буде ані повного вислову історичної місії України, ані стратегічної безпеки держави». Дон – східним: «Вартою на сході для України є Дон з можливостями контролю гирла Волги й взагалі Каспійської східної брами, тільки це міцні підвалини під безпеку українського державного організму, це відділення Чорноморського простору, замкненого в собі, під егідою України» [106]. Таким чином, Ю. Липа окреслює природні кордони Української держави, її відвічні лінії розвитку і найголовніші «брами» по обидва боки України.

Важливо зазначити, що дана доктрина має також практичне застосування. У «Послів'ї» до «Чорноморської доктрини» Ю. Липа пише, що ця робота написана для дозрілих до змін людей, реальних українських політиків, які прагнуть не лише задовольнити власні політичні амбіції, а також побудувати сильну та стабільну Україну, яка займатиме центральне місце у створеній чорноморській федерації [59].

«Чорноморська доктрина» є актуальною і сьогодні. Як зазначав відомий український дипломат, фахівець-міжнародник, перший посол України у Франції Ю.

Кочубей: «півколо «Балкани – Причорномор'я – Кавказ – Каспій», яке прямо примикає до Близького та Середнього Сходу й творить між ними певну цілість, має величезні запаси енергоносіїв і є тереном перманентної нестабільності: з цього повинна виходити Україна при формуванні своєї політики і організації її наукового забезпечення» [21]. Отже, ідеї Ю. Липи до сих пір є актуальними і наразі набувають видозміненої формації під егідою Балто-Чорноморського союзу або Міжмор'я для вибудовування державної стратегії розвитку України у межах сучасного розвитку.

Участь тодішньої Української Народної Республіки у Четвертій конференції Балтійських держав та розроблення концепції Юрієм Липою стали відправною точкою для актуалізації створення Балтійсько-Чорноморської дуги, що передбачала створення бар'єрного регіону між західним і пострадянським світами. Після завершення «холодної війни» ідея створення союзу держав, розташованих між Балтійським і Чорним морями, знову набула актуальності.

Вона частково втілювалася в створенні таких організацій як ОДЕР-ГУАМ, Вишеградська група, Тримор'я або Ініціатива трьох морів, Бухарест-9, Співдружність демократичного вибору, Східне партнерство, Люблінський трикутник. Одним із опосередкованих завдань всіх цих організацій було створення зони безпеки та збалансування сил у Європі.

Ідея «Міжмор'я», або «Intermarium», або «Балтійсько-Чорноморського союзу» (БЧС) елементи якої присутні серед зазначених міжнародних організацій та ініціатив, все ще залишається не реалізованою у своєму найбільш повному втіленні концепції союзництва в БЧП.

Проект «Міжмор'я» очевидно є більш фундаментальним, оскільки окрім економічної співпраці переслідує безпекові та геополітичні цілі. Концепція союзництва «Міжмор'я» була запропонований в епоху після Версаля польським лідером Ю. Пілсудським владі Литви, Білорусі та України з метою налагодження міждержавного союзу [215]. Ю. Пілсудський розробив і реалізував низку кроків з метою посилити міжнародну суб'єктність і суверенітет молодих держав у взаємодії з великими державами. З точки зору часу ці спекуляції навряд чи можна визначити як реальний успіх. Конфедеративний план сьогодні розглядається як багатостороння

угода про взаємну допомогу між балтійськими і чорноморськими країнами. За проектом Ю. Пілсудського, до організації слід віднести країни Центральної та Східної Європи (Україна, Чехословаччина, Польща, Румунія, Угорщина, Югославія, Латвія, Литва, Естонія, Молдова, Білорусь), які об'єднуються в новий альянс, виключаючи Німеччину та Росію. Будучи повністю функціональним, союз дозволив би регіональним країнам протистояти російському тиску і зберегти національну незалежність.

Хоча пізніше Балто-Чорноморська дуга не включала в себе Білорусь, адже держава розглядалася прибічником Росії, у 1992 р. З. Поздняк, представник Білоруського Народного Фронту (БНФ), вперше висунув ідею необхідності створення Балтійсько-Чорноморського союзу (БЧС) – аналогу проекту «Міжмор'я» і для Білорусі як держави. На його погляд, «БНФ від самого початку мав геополітичну концепцію існування Білорусі у світі, яка після розпаду СРСР зменшила б небезпеку зі сторони Росії та Німеччини. Такою ідеєю був план Балтійсько-Чорноморського союзу країн Східної Європи (Білорусь, Україна, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, у перспективі — Польща і Словаччина). Це план повернення третьої сили на терени Європи» [267]. Під таким альянсом він уявляв утворення буферної зони без наявності військових баз НАТО й Росії та їх участі.

«Генеральне правило, яке потрібно білорусам усвідомити у зовнішній політиці – це те, що поки існує Росія в якості імперії, Білорусія ніколи не буде спокійна за свою незалежність, економіку і вільний спосіб життя. Дії тут можуть бути різні: нічого не робити, налагоджувати мирне співіснування на ґрунті поступок, вступити в Євросоюз, створити Балто-Чорноморську Спільноту (БЧС), нарощувати власну силу і т.д. Але логіка залишається одна: щоб не було небезпеки, потрібно ліквідувати причину небезпеки. Білоруська зовнішня політика завжди повинна мати на увазі цей стратегічний аспект національного виживання» [267].

Така позаблокова позиція З. Поздняка є досить нереалістичною, адже у випадку створення, БЧС не зможе на перших порах існувати у якості потужного військово-політичного союзу без залучення підтримки США та НАТО. Військовий потенціал країн Білорусі, України, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Польщі та

Словаччини значно відстає від військової могутності однієї Росії. Для порівняння: Росія займає друге місце за рейтингом «Global Firepower Index» 2019, у той час, як Україна – 27, Білорусь – 53, Естонія – 119, Латвія – 102, Литва – 83, Польща – 21, Молдова – 112, Словаччина – 58 [237]. Випереджають Росію лише США, які зацікавлені в збереженні свого світового лідерства та підтримають створення БЧС, аби уникнути розповсюдження російської агресії на Захід.

Оскільки в минулому столітті так і не вдалося реалізувати проєкт «Міжмор'я» через ряд чинників, спричинених недостатньою згодою держав-учасниць, постає питання: яким наразі виступає цей потенційний геополітичний союз та що за мету він собі ставитиме в XXI столітті?

Проєкт «Intermarium», або «Міжмор'я», або «Балтійсько-Чорноморський союз» (БЧС) в світлі останніх подій тільки набирає своєї ваги як інструмент для стримування загрози зі сходу на основі об'єднання військових сил, економічних складових і вироблення спільного політичного курсу. Слід зазначити, що БЧС є передусім вигідним для України, адже саме її територіальна цілісність порушена і триває гібридна війна проти неї, яка базується на військовій агресії, потужних маніпулятивних схемах й інформаційній пропаганді.

Ще в 1999 році Національним інститутом стратегічних досліджень було спрогнозовано, що пріоритетом російської політики в наступному столітті буде «нейтралізація країн Балтії та геополітична декомпозиція України» [19]. Даний пріоритет цілком відповідає імперській стратегії, що укорінилася в зовнішньому напрямі РФ, та ідеї «Москва – третій Рим», сформованій православним ченцем Філотеєм на початку XVI ст. [239]. Оскільки, як вважав З. Бжезинський, Росія як імперія не може існувати без України [68], її пріоритет щодо розчленування України є цілком обумовленим. Оскільки Балтійські країни виступають стримуючою силою, що заважає Росії вільно розповсюджувати свій вплив на Захід, це пояснює і пріоритет нейтралізації країн Балтії у напрямі зовнішньої політики Росії.

Оскільки Україна довгий час перебувала під владою Росії, була відірвана від світу та нещодавно стала незалежною державою, постало питання про важливість включення України до глобальних процесів та визначення власної геополітичної

позиції. Таке позиціонування можливе лише за умови знаходження спільних інтересів і векторів політики з іншими самостійними державами та формування з ними союзу на основі спільних цінностей і завдань.

Саме тоді Національним інститутом стратегічних досліджень були розроблені пріоритети геополітичної стратегії України, куди входило й зміцнення стратегічних відносин з країнами Балтії та формування «поясу стабільності і регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Прикаспію» та «тісна кооперація і співробітництво з країнами Центральної Європи і Балто-Чорноморського простору у галузях як економіки, так і політики та безпеки» [219].

Відповідно до вище зазначених пріоритетів акцентуація важливості створення БЧС поступово набувала міжнародного розголосу та політичного значення. Хоча для всіх потенційних учасників БЧС сфера безпеки займає одне з провідних місць, на даний момент можна виокремити сім кроків для модернізації БЧП, які являють собою важливі засади для реалізації проєкту Балтійсько-Чорноморського союзу.

По-перше, перетворення регіону Балтійського моря на політичний простір. Регіон Балтійського моря має розглядатися як політичний простір, що сприяє вирішенню багатьох викликів, з якими стикається регіон. Очевидно, що балтійсько-чорноморська стратегія, не може досягти своїх цілей без сильної політичної волі урядів регіону. Політичний простір Балтійського моря допоможе залучити увагу урядів та політичних сил до Росії та проблем Балтійського моря вцілому.

Концепція політичного простору пропонує заохотити політичні сили регіонів до транскордонного співробітництва у форматі єврорегіонів. Це допоможе встановити спільну політичну та економічну програму для регіону.

По-друге, інституціоналізація нового управління. Нове врядування в регіоні означає традиційну вертикальну багаторівневу модель управління: інститути ЄС – уряди – регіони, також існує горизонтальний вимір: приватні актори – уряди – громадські організації.

По-третє, реформування існуючих міждержавних організацій. Незважаючи на те що в регіоні існує значна кількість міждержавних організацій, багато з них не мають чіткої цілі і видатних результатів від діяльності. Міжнародні актори БЧП

повинні прагнути постійно оцінювати існуючу мережу міждержавних організацій та розглядати створення таких інструментів, які б дозволили використовувати потужність держав-членів ЄС у виробленні спільної політики.

По-четверте, встановлення спільного порядку денного. Питання погіршення стану навколишнього середовища, енергетичної політики та спільних економічних проєктів повинні бути погоджені з громадськістю та поставлені на обговорення. Встановлення спільного порядку денного вимагає лідерства. Серед основних завдань регіону на порядку денному є з'ясування, які міждержавні організації беруть на себе роль керівництва і в змозі забезпечити виконання проблемних питань.

По-п'яте, це приділяти більше уваги зовнішній політиці за межами регіону. Координація діяльності зовнішньої політики вимагає особливої уваги акторів. Існує потреба знаходити спільну мову з партнерами у зовнішніх питаннях і зосередитися на протидії агресії Росії в сусідніх регіонах.

По-шосте, створення проєкту ідентифікації Балтійського моря. Останні матеріали про регіоналізацію, а також експертні обговорення стверджують, що дискусія про ідентичність – це необхідна вимога для подальшої регіоналізації. Європарламент створив робочу групу видатних істориків для розгляду можливості обговорення, як знайти консенсус щодо основних напрямків європейської історії.

По-сьоме, залучення уваги США, Великобританії, Німеччини, Польщі, Румунії інших держав БЧП до практичної реалізації концепції БЧС. Привернення їх уваги може вплинути на об'єднання проти спільного ворога – Росії, а також продукувати й артикулювати спільні зовнішньополітичні інтереси.

Для цих країн Росія – порушник безпеки в європейському просторі. Зокрема, міністр оборони ФРН, а нині голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляйен в лютому 2015 року наголосила, що ФРН розробляє стратегію безпеки, в якій по-новому будуть визначені відносини з Росією: «Агресивні дії Росії щодо України радикально змінюють архітектуру безпеки в Європі. ФРН повинна знайти адекватну відповідь на політику президента Росії В. Путіна і при цьому не вдаватися до ілюзій. Нова політика Кремля почалася задовго до української кризи, і нам ще довго, дуже довго доведеться займатися цією проблемою» [40].

На тлі війни на Донбасі, агресії та порушення Росією норм міжнародного права спостерігається стрімке зближення позицій Польщі, України та держав Балтії в питаннях інтеграції та взаємної відповіді на нові виклики з боку загального ймовірного противника. Зацікавленість у геополітичному проєкті поступово проявляє і Франція, яка вважає, що об'єднання в Східній Європі посилить стабільність, а також вирішить проблеми міграції з Азії у Європі [20].

Поступово ідея створення та реалізації проєкту БЧС стала все більше артикулюватися політиками на міжнародному рівні. Зокрема, 21 листопада 2014 року у Києві відбулася конференція під назвою «Балтійсько-Чорноморський регіон: суспільно-політичні актуалії», учасниками якої стали представники України, Литви, Грузії, Азербайджану, Білорусі [285]. Метою конференції став аналіз нагальних проблем, пов'язаних з проявами імперських намірів Путіна та агресії на Сході України. Відповідно до цього постало питання об'єднання країн БЧП з метою гарантування безпеки не лише Україні та країнам-учасникам, а й усій Європі.

Під час конференції голова комітету з питань стратегії Литовського Національного Союзу, литовський націоналіст та активний член легендарного «Саюдісу» Г. Сонгайла зауважив: «В ЄС мають зрозуміти, що Україна воює з Росією не лише сама за себе, вона воює за весь Західний світ, за всю Європу, за дотримання норм міжнародного права, за демократичний спосіб устрою світу. Європейці мають дати зрозуміти Путіну – західна демократія не слабка і вона готова себе захищати. Тому задача Балто-Чорноморського союзу – зупинити окупанта» [221].

Враховуючи те що Україна стала жертвою порушення норм міжнародного права та відстоює своє право на територіальний суверенітет у боротьбі з Росією, опосередковано можна вважати, що таким чином Україна гарантує безпеку європейському простору. Адже захищаючи свої території, Україна побічно захищає територію ЄС, який межує з Україною. Результатом конференції стало прийняття резолюції стосовно реалізації Балтійсько-Чорноморської ініціативи з символічною назвою «Антиімперський блок народів».

У 2015 році була започаткована спільна ініціатива Польщі та Румунії під назвою «Бухарест-9», що постала відповідно до свої цілей організацією подібною

БЧС із неофіційним статусом «Східного НАТО». Головна проблема, яка спонукала країни до об'єднання – безпека та протидія загрозі зі сторони Росії. Румунські представники зробили заяву, що кооперація не має на цілі створення альянсу на зразок «Міжмор'я», який активно обговорюється між суб'єктами влади України, Польщі, Литви та Латвії [22].

Оскільки Польща була невдоволена лише співпрацею у форматі консультацій «Бухарест-9» та прагнула повернутися до ідеї Ю. Пілсудського, новообраний президент А. Дуда перед власною інавгурацією у 2015 році заявив, що пропонує шляхом активізації співпраці з країнами Східно-Центральної Європи нарешті втілити ідею «партнерського блоку держав від Балтійського до Чорного та Адріатичного морів» [223]. Таким чином, А. Дуда закликав уряд Польщі в подальшому підтримати його ініціативу, адже, на його думку, захист є сильним тоді, коли держави об'єднані спільною метою. Актуалізація цієї проблематики стала серед іншого також відповіддю НАТО, ОБСЄ, ООН, ЄС на їх недостатню ефективність, щоб гарантувати безпеку Україні відповідно до Будапештського меморандуму 1994 року та зупинити російську агресію на українських територіях.

Оскільки питання безпеки європейських сусідів Росії недостатньо розглядалося в межах інституцій Європейського Союзу, можна стверджувати, що А. Дудою керувало бажання започаткувати відмінний від політики ЄС геополітичний проєкт. До того ж, враховуючи що більша частина електорату новообраного президента прихильники антинімецької та антиросійської політики, проголошення ідеї об'єднання країн за Балто-Чорноморською дугою було своєрідним виконанням обіцянок перед власною цільовою аудиторією [224].

Проаналізувавши подальшу зовнішню політику Польщі, можна помітити, що за президентства А. Дуди пріоритети розподілилися на два вектори. Першим є посилення співпраці з ЄС, США і НАТО, другим – серйозні спроби відбудувати проєкт «Міжмор'я» та зробити його реальною альтернативою НАТО в східноєвропейському просторі. З метою посилення потужності Східної Європи А. Дуда протягом свого президентства займався поширенням даної ідеї серед сусідніх

країн, розглядом відповідної проблематики та пошуком партнерів для майбутньої реалізації проєкту «Міжмор'я».

Так, перший закордонний візит президента А. Дуди відбувся 23 серпня 2015 року в Естонію. Цей візит мав символічний вимір та окреслив рамки майбутнього президентства А. Дуди [225]. Естонія як одна з країн Балтії з відносно численною російською меншиною і територією, яку стратегічно дуже складно ефективно захищати, має складні відносини з Росією. Кібератака на естонське державне управління, банківський сектор, засоби масової інформації та інші стратегічні системи в 2006 році свідчать, що офіційна Москва в такий спосіб намагається відновити свій вплив у регіоні [226]. Саме тому візит президента Польщі мав за мету залучити Естонію, як країну що піддається російським впливам, до партнерів, які потенційно можуть реалізувати геополітичний проєкт «Міжмор'я».

У 2015 році було запропоновано створити «Ініціативу трьох морів» або «Тримор'я», яка б включала 12 країн-членів ЄС, розташованих між Адріатичним, Балтійським та Чорним морями: Австрію, Болгарію, Хорватію, Чехію, Естонію, Угорщину, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Словаччину та Словенію.

Перший саміт нової ініціативи відбувся у Дубровнику 25–26 серпня 2016 року. Ним було відкрито діалог між державами ініціативи «Тримор'я» з метою забезпечення політичної підтримки та спрощення дій у конкретних транскордонних та макрорегіональних проєктах [131]. А. Дуда підкреслив, що «Співробітництво має бути поширене на такі сфери, як культура і наука, включаючи студентські обміни з метою посилення міжнародної співпраці. Але стрижнем такої кооперації має стати створення справжньої європейської осі «Північ-Південь»» [227].

А. Дуда щоразу зазначає, що сучасний проєкт «Тримор'я» базується на співпраці у сфері енергетики, транспорту, логістики, економіки, загалом створенні блоку розвинених країн з конкурентним потенціалом як сильної опори для ЄС.

Дослідники Т. Мітрова і Ю. Мельников вважають, що саме проєкти в галузі енергетики, транспорту, цифрового зв'язку та економіки в ЦСЄ посилять конкурентоспроможність економіки та безпеку дванадцяти країн ЄС [241].

У 2017 році відбувся другий Варшавський саміт, де до дванадцяти держав ініціативи «Тримор'я» приєднався й президент США Д. Трамп [242]. Третій саміт відбувся в Румунії в Бухаресті 17-18 вересня 2018 року [232].

«Ініціатива трьох морів» висуває завдання, що спрямовані на стимулювання швидкого розвитку регіону, який розташовується між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями. Поліпшення інфраструктурних зв'язків дванадцяти держав є важливою умовою для створення зони стабільності та процвітання, що у свою чергу може значною мірою сприяти посиленню стабільності та процвітання ЄС. Загальні принципи «Ініціативи трьох морів» – це економічний розвиток, європейська згуртованість та трансатлантичні зв'язки.

Економічний розвиток передбачає, що посилення співпраці між країнами, що лежать на східному кордоні ЄС на осі Північ – Південь, сприятиме економічному зростанню та допоможе подолати економічний розрив Схід – Захід у межах ЄС. Посилення співпраці між країнами-членами ЄС сприятиме зміцненню єдності та згуртованості всередині ЄС. Це дозволить уникнути штучних розривів Схід-Захід та додатково стимулювати інтеграцію до ЄС.

Нарешті, «Ініціатива трьох морів» покликана сприяти зміцненню трансатлантичних зв'язків. А економічна присутність США в регіоні є каталізатором розширеного трансатлантичного партнерства.

Проте, «Ініціатива трьох морів» не є достатньою для гарантування безпеки в сучасних геополітичних умовах. Це об'єднання спрямоване передусім на покращення економічної співпраці, однак безпекова політика можлива лише за участі України та Грузії, які не тільки на власному досвіді зіштовхнулися з агресією Росії, але й мають доступ до Чорного моря, що є запорукою зв'язку з Азією.

Оскільки закріплений Конституцією шлях на ЄС і НАТО не є короткостроковою перспективою, Україна повинна активніше пропагувати ідею інституалізації та реалізації більш фундаментального геополітичного проєкту «Міжмор'я» або БЧС серед його потенційних учасників. Партнерами України у створенні БЧС можуть стати держави, які вже активно демонструють підтримку

України на міжнародній арені та зацікавлені в протидії російському впливу та агресії в БЧП, а саме Польща, Литва, Латвія, Естонія, Грузія.

Слід зазначити, що голосування 24 червня 2019 року повернення Росії до Парламентської Асамблеї Ради Європи показало, що Україна, Польща, Литва, Латвія, Естонія, Грузія категорично проти агресивної політики Росії та залучення її до роботи ПАРЄ, адже вони на противагу іншим країнам усвідомлюють загрозу Росії та неправомірність її дій [28].

Ще одна показова ситуація відбулася 12 серпня 2020 року, коли 24 держав-членів ЄС вручили ноти протесту Держдепартаменту США проти американської санкційної політики щодо будівництва політичного проекту РФ – газопроводу «Північний Потік - 2». Польща, Литва та Естонія відмовились приєднатися до цієї ініціативи.

Оскільки прийняті рішення свідчать про те, що заяви східноєвропейських та балтійських країн Європи знову не почуті, постає питання про пошук нових підходів, зокрема формування міждержавного союзництва за моделлю БЧС та посилення співпраці країн за балтійсько-чорноморською дугою.

Побудова союзництва в БЧП за концепцією БЧС цілком можлива шляхом впровадження ефективних механізмів співпраці та союзництва, нарощення військової могутності та залучення підтримки з боку США. Незважаючи на проросійську орієнтацію американського президента Д. Трампа, Сполучені Штати залишатимуться головним стратегічним противником Росії у гонці озброєнь та у її прагненні повернути собі статус наддержави.

Реалізація проекту БЧС можлива за умови, якщо держави-члени знайдуть точки дотику з інтересами США, але при цьому будуть відстоювати власні інтереси і стануть новим відносно самостійним геополітичним гравцем. Адже їхні спільні інтереси можуть стати запорукою об'єднання та здійснення власної зовнішньої політики, незважаючи на політичні коливання Німеччини та Франції, які в кінцевому рахунку тяжіють до співпраці з Росією.

Інтереси США та держав потенційного проекту БЧС цілком збігаються, адже вони мають спільну мету – послаблення впливу Росії. Країни БЧП можуть

допомогти США поширити економічний вплив на країни Європи у той час як США можуть позитивно вплинути на нарощення й зміцнення військово-політичного потенціалу країн БЧП та сприяти їх регіональній інтеграції. Оскільки ЄС недостатньо ефективно діє на заклики держав щодо небезпеки з боку РФ, країни БЧП повинні шукати додаткові шляхи співробітництва та союзництва між собою, аби самостійно та консолідовано вирішувати нагальні політичні проблеми.

Україна, Польща та США 31 серпня 2019 року підписали угоду, яка дозволить купувати американський скрапленний газ через польський термінал [30]. Під час переговорів було також розглянуто питання створення «Міжмор'я». Адже, незважаючи на те, що такі організації як ЄС і НАТО функціонують з метою вирішення проблем більшості країн Центральної та Східної Європи, повної гарантії безпеки для країн Балтійського та Чорноморського регіону це не надає.

Через можливі сучасні загрози на міжнародній арені країни БЧП повинні об'єднати зусилля в пошуках спільної інтеграційної складової. Належність до НАТО або ЄС не виключає можливості створення в Центральній і Східній Європі регіонального блоку.

Існування таких блоків набуває в сучасному світі все більшого значення. Польща, Литва і Україна мають всі підстави виступити з ініціативою створення регіонального союзу, що базується на історичній спадщині Київської Русі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, а також спільній російській загрозі.

З 28 липня 2020 року вже зроблені перші кроки до реалізації зазначеної ініціативи, через створення Україною, Польщею та Литвою у місті Люблін (Польща) тристоронньої платформи для політичної, культурної, економічної і соціальної співпраці.

Хоч основною метою «Люблінського трикутника» є підтримка інтеграції України в ЄС, а також євроатлантичної інтеграції, не виключається можливість переформатування як векторів здійснення співпраці в сторону побудови союзницьких відносин, так і впровадження нових механізмів такої співпраці, що уможливлють послідовну і взаємовигідну інтеграцію держав «Люблінського трикутника», а також інших держав БЧП.

У сучасному геополітичному просторі це може стати особливо цінною ініціативою. Потужний альянс держав Центральної та Східної Європи став би гідною реакцією на експансію агресивної політики Росії.

Отже, динамічна і мінлива міжнародна обстановка обумовлює те, що держави повинні адаптуватися до нових умов. Тому, саме активна спільна реалізація проєкту Балтійсько-Чорноморський союзу чи аналогічного по своїй суті проєкту є адекватною відповіддю на сучасні виклики політичного, воєнного, економічного, культурного характеру.

Для цього значна політична воля, передусім від України, потенційних держав-учасників даного проєкту і від США, адже як показує політичний досвід, Європа недостатньо зацікавлена в тому аби проєкт БЧС став додатковим гарантом безпеки, стабільності й територіальної недоторканності ЄС.

2.2. Зовнішньополітичні інтереси та безпековий потенціал держав БЧП в контексті військово-політичної співпраці з Україною

Становлення міждержавної військової співпраці України в БЧП почалося ще за часів Київської Русі, що наприкінці IX ст. перетворилася на могутній військовий союз східних слов'ян, та існувала до завоювання монголо-татарами у XIII ст.

Відновлення військового співробітництва відбулося лише у добу козацтва в XVII ст. У подальшому, до початку XX ст., українські державні утворення залишалися переважно об'єктом міжнародних відносин у військовій сфері.

Під впливом демократично-революційних процесів 1917 року активізувалося міжнародне співробітництво у військовій сфері через Центральну Раду, Гетьманат П. Скоропадського, Директорію, які у своїй діяльності спиралися на організаційно-правові форми військової дипломатії. З утворенням СРСР за конституціями 1924, 1936 рр. Українська республіка була позбавлена права від власного імені вступати у міжнародні правовідносини у військовій сфері, що належало до виключної компетенції Радянського Союзу як суб'єкта міжнародного права [262].

Після Другої світової війни з метою посилення політичного впливу СРСР на міжнародній арені УРСР були надані окремі права щодо вступу у міжнародні військові правовідносини, що знайшло відображення у процесі заснування ООН та залучення УРСР до роботи Ради Безпеки, укладанні повоєнних мирних договорів, участі в міжнародному правотворчому процесі із питань захисту миру та роззброєння тощо. Водночас міжнародне військове співробітництво УРСР мало фрагментарний характер та було повністю контрольоване Радянським Союзом.

В епоху «холодної війни» частина країн БЧП входила до складу СРСР, а інша частина була радянськими сателітами. У пост-біполярний період, з декомпозицією СРСР і завершенням «холодної війни» розширення НАТО і ЄС на Схід призвело до посилення позицій Заходу в Центральній і Східній Європі. Литва, Латвія і Естонія перетворилися в форпост Заходу на кордоні з Росією.

Із проголошенням незалежності 1991 року та виокремленням України як самостійного суб'єкта міжнародного права пріоритетним напрямком військового співробітництва стало залучення до миротворчої діяльності, участі у здійсненні контролю над озброєнням та роззброєнням, співпраці з міжнародними організаціями, предмет діяльності яких стосується військової сфери [263].

Оскільки після розпаду СРСР Україна взяла курс на роззброєння і повну відмову від ядерної зброї, це негативно вплинуло на позиції національної безпеки, адже державні діячі не очікували, що такі дії стануть прорахунком та обернуться підвищенням загрози зі сторони Росії. В іншому випадку, Україна могла б зробити значно більший внесок у військово-політичне союзництво в БЧП, не виключено навіть формування нового центру геополітичного впливу у Європі у зв'язку з цим.

На даний час, триваюча російська гібридна війна проти України на Донбасі, анексія Криму, роздмухування конфлікту в Південній Осетії та Абхазії, невирішений конфлікт у Придністров'ї, численні недружні акти зі сторони Росії щодо держав Заходу та БЧП свідчать про те, що стан національної безпеки та оборони є критичним, а Україна не може повністю забезпечити суверенітет і зберегти територіальну цілісність держави перед російською агресією. Усі ці дії з боку Росії

показують, що її головною метою є створення єдиної влади в географічному сусідньому зарубіжжі.

Усе це стало поштовхом до закріплення стратегічного курсу на членство в ЄС і НАТО в Конституції України 7 лютого 2019 року [271]. Однак реалізація даного курсу не є короткостроковою перспективою. Держави «буферної» зони: Україна, Грузія та Молдова, що не входять до системи міжнародної безпеки, передусім НАТО, і кожна з яких має на своїх територіях конфлікти ініційовані та підтримувані Росією, з високою вірогідністю не будуть прийняті до НАТО в коротко- і середньостроковій перспективі через неможливість одноголосного рішення всіх держав учасників, серед яких є поодинокі партнери та апологети Росії та держави, що побоюються такого рішення, через негативну реакцію Росії.

Саме цими положеннями обумовлена важливість балтійсько-чорноморського вектора у зовнішній політиці України, зокрема військового та безпекового співробітництва України та держав БЧП. Доцільно та необхідно повертатися до концепцій поглибленої військово-політичної співпраці та союзництва між державами БЧП, головна з яких Балтійсько-Чорноморський союз, та актуалізувати це питання в сучасні часи. Такий формат міждержавної співпраці є чи не єдиним стратегічним рішенням щоб зупинити російську агресію та реваншизм.

Саме концепція Балтійсько-Чорноморського союзу є альтернативою, а можливо і єдиним стратегічним пріоритетом в короткостроковій перспективі. Реалізація цього проєкту повинна будуватися на посиленні та інституціалізації міждержавного військового-співробітництва в БЧП.

Розрізняють три сфери міждержавного військового-співробітництва: воєнно-політичну, воєнно-стратегічну та військово-технічну.

Воєнно-політичне співробітництво передбачає узгодження військових доктрин держав, напрямів їх військової політики, координацію і здійснення спільних заходів для підтримання міжнародної стабільності.

Воєнно-стратегічне співробітництво передбачає узгодження військових планів і напрямів будівництва збройних сил, координацію усіх видів військової діяльності, узгодження засобів і способів розвідки, взаємодії систем ПРО і ППО.

Організуються і здійснюються спільні дії із запобігання та локалізації військових конфліктів. Вживаються заходи для надання взаємної допомоги й удосконалення колективної оборони, розвитку і підготовки збройних сил, навчання військових кадрів, об'єднання низки систем управління і забезпечення збройних сил.

Військово-технічне співробітництво передбачає координацію військово-технічної політики, взаємний обмін озброєннями, спільні розробки озброєння та військової техніки, або розмежування видів зброї, вироблених державами, що співпрацюють, спільні заходи для запобігання поширенню стратегічних і екологічно небезпечних технологій, можливість надання взаємної допомоги при здійсненні військової конверсії тощо [272].

Розглядаючи безпековий потенціал України у військовому та оборонному співробітництві з державами БЧП варто звернутися до рейтингу Global Firepower Index 2020, згідно якого Україна посідає 27 місце серед 138 найпотужніших армій світу з тенденцією до збільшення [222], адже за роки проведення АТО Збройні Сили України збільшилися за обсягом на 75%. До початку війни на Донбасі армія складала 140 тисяч людей, наразі – 250 тисяч.

Якщо брати до уваги військові сили країн, що є потенційними членами БЧС, то Україну випереджає лише Польща, яка займає 21 місце, усі інші знаходяться значно нижче України, за винятком Туреччини: Литва посідає 83 місце, Латвія – 102, Естонія – 119, Білорусь – 53, Словаччина – 58, Чехія – 34, Угорщина – 54, Румунія – 39, Молдова – 107, Грузія – 89, Болгарія – 62, Туреччина - 11 [222].

Отже, ці дані наводять на думку, що Україна й Польща могли б займати провідні позиції у БЧС, якби він був створений, адже їхній військовий потенціал найбільший серед інших країн, які можуть виступати потенційними учасниками такого об'єднання.

Слід зазначити, що рейтинг Global Firepower Index враховує людські ресурси держави, сучасну потужність сухопутних, військово-морських і повітряних сил, логістику країни задля переміщення військ, наявність паливних ресурсів, фінансові можливості і щорічні витрати на оборону. Водночас, рейтинг Global Firepower Index не враховує такий надзвичайно важливий чинник як бойовий досвід армій. Україна

вже котрий рік поспіль веде бойові дії проти потужного агресора, відповідно військовий потенціал України фактично значно більший.

У 2020 році Global Firepower Index оцінив загальне число резервістів української армії в 1 мільйон осіб – це восьма позиція в рейтингу країн світу, випереджаючи навіть США, що посідають наступне місце після України та мають 860 тисяч резервістів. Більш потужний військовий резерв мають лише В'єтнам (5 млн.), Південна Корея (3,1 млн.), Індія (2,1 млн.), Росія (2 млн.) [223]. Це є свідченням того що Україна, ґрунтуючись на своїй військовій силі, вже є в значній мірі гарантом безпеки в БЧП та відповідно має право утверджувати свою міжнародну позицію в ініціюванні оборонного союзництва в БЧП.

Загальна чисельність збройних сил України становить 1 млн 234 тис. осіб, що включає 246 тис. військовослужбовців, 88 тис. осіб воєнізованих добровольчих організацій та 2 млн. осіб резервного складу. Військовий бюджет 5,5 млрд. дол [223].

Серед останніх здобутків України, що відображаються на її військовому потенціалі можна відзначити створення Сил спеціальних операцій (ССО), підсилення десантно-штурмові війська (ДШВ). Україна отримала летальну зброю – американські ПТРК Javelin, а у 2019 році армія пройшла фінальний етап отримання нових високоточних систем – РСЗВ «Вільха», ПКР «Нептун».

Серед проблем, які перешкоджають зростанню військового потенціалу України варто відзначити недостатність використання потенціалу ОПК, не достатньою мірою налагоджена співпраця у військово-технічному співробітництві з іноземними державами, не розв'язана ключова проблема участі України в РКРТ, щодо дозволу на виробництво ракет з дальністю ураження більш ніж 500 кілометрів. Не створено єдиний урядовий орган для формування державної оборонно-промислової політики, не ліквідовано недоліки державних оборонних замовлень, не створено систему фінансування нових військових технологій [274].

Ще одним надважливим кроком до посилення військового потенціалу є перехід на професійну армію, що вже здійснило більшість держав БЧП. Збройні сили України на даний час є в переважній мірі являють собою відремонтований варіант

радянської армії. Зменшення армії вивільнить гроші на переозброєння і зробить військо ефективнішим.

Тим не менше, серед усіх країн Європи, що не входять до НАТО, позиція України згідно з рейтингом Global Firepower Index є фактично найкращою. Можливостей української армії достатньо щоб протистояти терористичним утворенням ДНР і ЛНР, однак давати відсіч повномасштабному російському вторгненню українська армія самотужки не зможе протягом довгого часу.

Наразі, для стійкості перед перманентною російською гібридною агресією критично важливо посилювати обороноздатність держави, зокрема через ефективну політику ВПК України, заключення міжнародних контрактів на озброєння, яке не може забезпечити національне виробництво, а також через побудову союзницьких відносин, що можуть мати визначальний вплив на обороноздатність України.

Після здобуття незалежності Україна підписала низку угод про співробітництво в сфері безпеки та оборони, в тому числі і з державами БЧП.

З Польщею були підписані наступні договори про військове співробітництво: Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки та надання послуг у військово-технічній галузі від 28.01.1999, зі змінами від 09.07.2016; Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у сфері оборони від 02.12.2016; «План двостороннього співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща», який підписаний у 2020 році та передбачає поетапний план дій для ЗСУ щодо переведення на стандарти НАТО по всім аспектам військової сфери.

Згідно зазначених угод, можна виділити такі основні напрямки військового співробітництва Польщі з Україною: продовження діалогу на рівні глав військових відомств; залучення інструкторів від Збройних сил Польщі до заходів із підготовки військовослужбовців Збройних сил України; спільна участь представників Збройних сил обох країн у багатонаціональних навчаннях; діяльність у рамках ЛитПолУкрБриг; мовна та фахова підготовка; надання допомоги Збройним силам України в розвитку спроможностей Сил спеціальних операцій, Військової служби

правопорядку і Командування Сил логістики; реабілітація поранених; консультативно-дорадча допомога Збройним силам України.

Після вступу Польщі до ЄС в Україні вперше появилась держава серед членів ЄС, яка відстоювала курс України на ЄС і НАТО. Також, Польща стала найбільшим економічним партнером України. В 2008 році Польща встановила одним із пріоритетів зовнішньої політики посилення східного вектору ЄПС.

Такий пріоритет знайшов своє відображення в ініціативі «Східного партнерства» (СхП). Цей проєкт надавав нові можливості щодо регіональної інтеграції України, Молдови, Грузії, Азербайджану, Вірменії та Білорусі. Також, передбачалося що СхП сприятиме політичній й економічній модернізації цих держав, а також пришвидшенню інтеграції України, Молдови та Грузії з ЄС.

На сьогодні розвиток співробітництва України та Польщі відповідає національним інтересам обох держав. Прикладом успішної військово-політичної співпраці України з Польщею є створення спільної ЛитПолУкр бригади ім. князя Костянтина Острозького, співробітництво у сфері оборонно-промислового комплексу.

Певне похолодання у відносинах з Польщею настало після запровадження української політики історичної пам'яті на яку Польща досить різко відреагувала. Хоча спільно були узгодженні суперечні історичні питання, тим не менш Польща переорієнтувала свою політику в більш націоналістичне русло, що негативно відобразилось на відносинах з Україною. Зважаючи на певні суперечності Польща та Україна можуть встановити добросусідські відносини і розвивати співробітництво в усіх сферах. Яскравим тому підтвердженням є створення у 2020 році ініціативи Люблінського трикутника, що може стати платформою для регіональної інтеграції в БЧП.

В той же час, Польща веде політику активного зближення з США, задля отримання гарантій безпеки і це є її основним геополітичним інтересом на теперішній час. Оскільки США розташовуються на іншому континенті, це зменшує загрози для Польщі. Польща історично розглядає Росію як першочергову загрозу її безпеці, а також міжнародному порядку. Польща вбачає у союзі із США, а не з

європейськими інституціями, основний засіб реалізації своїх інтересів національної безпеки. Серед дослідників Польщі, та держав Приблатики переважає думка, що Західна Європа не зможе забезпечити надійну безпеку для Польщі [313].

12 травня 2020 року президент Польщі А. Дуда підписав нову стратегію національної безпеки країни, де головним стратегічним партнером як і раніше залишається США, а головною загрозою була визначена «неоімперіальна політика влади Російської Федерації». Прикладом такої політики РФ наводиться агресія на Грузію, окупація Криму, а також війна на Донбасі. Ці дії порушили основні принципи міжнародного права і підірвали опори європейської системи безпеки [315].

Ключове місце у Стратегії національної безпеки та оборони Польщі 2020 року займає необхідність створення спільної системи оборони і армії Польщі. Підкреслено необхідність збільшення чисельності війська, відтворення резервів і широкої модернізації.

В Стратегії національної безпеки та оборони Польщі також зазначено, що Польща має сприяти зміцненню країн на сході – Молдови, Грузії і України, які слід підтримати на шляху до реалізації європейських та євроатлантичних цілей; має бути поглиблена двох- і багатостороння співпраця в рамках Бухарестської Дев'ятки, Вишеградської Групи, Веймарського Трикутника тощо [315].

Чисельність збройних сил Польщі у 2020 році становить 191 тис. осіб, з яких 118 тис. військовослужбовців і 73 тис. члени напіввійськових добровольчих організацій. Військовий бюджет Польщі складає близько 13 млрд. дол. [314]. Від 1 січня 2010 року Збройні Сили Республіки Польща повністю перейшли на контрактну основу.

У 2019 Польща закупила американське озброєння на суму 11 млрд. дол., у тому числі: ракетні пускові установки, системи ППО Patriot і винищувачі п'ятого покоління F-35. Ведуться переговори про закупівлю великої партії ПТРК Javelin і транспортних літаків Hercules [276].

За словами начальника генштабу Війська Польського Р. Анджейчака присутність американських дронів і спецназу в Польщі потрібні для потидії гібридним сценаріями, маючи при цьому на увазі дії російських військових в

Україні, такі як кібератаки, дезінформація і використання військовослужбовців без знаків розрізнення [314].

Беручи до уваги військовий потенціал Польщі, можна ствержувати, що Польща є найбільш сприятливою для України державою для цілей побудови оборонного союзництва. Діяльність у цьому напрямку повинна будуватися на активізації військової співпраці з Польщею. Надзвичайно важливо для підсилення безпеки України було б заснування спільних з державами БЧП військових навчальних центрів на території України, зокрема в південно-східних областях.

Присутність військових навчальних центрів, що проводять військові навчання за участі представників Збройних Сил БЧП, серед яких і члени НАТО, було б однією з гарантій безпеки України, в умовах неможливості вступу України до НАТО. Ще однією гарантією безпеки в цьому контексті було б заключення оборонного союзу між Україною та Польщею, що зустріло б значно менший супротив Росії, порівняно із вступом України до НАТО.

Безсумнівно Польща є ключовою державою для реалізації концепції БЧС і Україна має стати основним ініціатором залучення Польщі до цього проєкту. Нам необхідно започаткувати діалог з США та Великобританією щодо цього, які можуть надати підтримку і вплинути на Польщу та інші держави БЧП для цілей регіональної інтеграції в БЧП та спільній протидії російській агресії в регіоні.

Важливу роль у контексті військово-політичної співпраці та союзництва в БЧП відіграють три балтійських республіки – Литва, Латвія та Естонія. Їх об'єднує географічне сусідство та стратегічна роль Балтійського моря як транспортного шляху.

Держави Балтії займають активні позиції щодо вирішення проблемних питань з Росією, а також всебічно підтримують Україну на міжнародних майданчиках у протидії російській агресії. Суспільство балтійських держав добре усвідомлює загрозу зі сторони Росії. Остання в той же час продовжує порушувати повітряний та морський простір Балтії, поширювати дезінформацію, здійснювати кібератаки проти держав Балтії [315]. Відповідно, існує досить висока зацікавленість Балтійських країн в посиленні регіональної співпраці, зокрема з Україною.

Також, у світлі останніх подій серпня 2020 року в Білорусі, Балтійські держави одноголосно не визнали переобрання президентом О. Лукашенка та висловлювали активну підтримку білоруського народу в його демократичних устремліннях. Литва, Латвія та Естонія не очікуючи рішення обережного Заходу оголосили санкції та наклали заборону на поїздки президенту О. Лукашенко та 29 іншим білоруським чиновникам. Литва в свою чергу прийняла білоруського опозиційного кандидата в президенти С. Тихановську, яка втекла туди після виборів, за словами її прихильників [314]. Така реакція була передбачувана через давнє несприйняття політикумом Балтійських держав авторитарного правління О. Лукашенка.

Зовнішня політика Балтії вказує на те, що вона ідеально розташована для того, щоб служити посередником між ЄС та державами ЄПС (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова та Україна). Крім цього країни Балтії мають значення, як індикатор відносин між Росією та Заходом, оскільки є чітким показником того, чого можна очікувати від відносин Росії та Заходу в майбутньому [317].

Литва, Латвія та Естонія налаштовані на підтримку добросусідських відносин з Україною та розвиток співробітництва, в тому числі по військово-політичному напрямку. Незважаючи на деякі історичні коливання можна стверджувати країни Балтії виступають об'єднаним фронтом Заходу проти Росії.

Важливо відзначити, що Україна як і держави Балтії є колишніми радянськими республіками, і наступною мішенню Росії в дестабілізації та військовій агресії можуть стати саме держави Балтії. Усвідомлюючи такий доволі реалістичний сценарій, держави Балтії можуть стати надійними союзниками України та учасниками міждержавної інтеграції в БЧС.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Литвою складають: Угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки стосовно співробітництва у сфері оборони від 13.04.2011, яка замінила аналогічну угоду від 04.09.2000; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом від 05.06.2003.

Спільна заява Президента України і Президента Литовської Республіки від 12.05.2008 започаткувала відносини між Україною та Литовською Республікою рівня стратегічного партнерства. Спільна декларація про розвиток стратегічного партнерства між Україною та Литовською Республікою на період 2020-2024 рр. була підписана главами двох держав 27.11.2019.

Литва є поки що єдиною серед держав Балтії, яка входить до ініціативи «Люблінський трикутник» та військової ЛитПолУкр бригади ім. князя Костянтина Острозького. Україна повинна будувати відносини двостороннього оборонного союзництва з Литвою, яка є незмінно дружньою до України, що дає значні можливості для спільної військової і оборонної співпраці.

У 2019 році загальна чисельність збройних сил Литви становить 40,9 тис. осіб, що включає 19,9 тис. військовослужбовців, 14,4 тис. осіб воєнізованих добровольчих організацій та 6,7 тис. осіб резервного складу. Військовий бюджет Литви складає більше 1 млрд. дол. Позиція в рейтингу Global Firepower Index 2020 – 83, серед 13 держав БЧП 9 місце [314].

Останні роки Литва активно посилює армію озброєнням і технікою. Згідно із проектом, який розглянув Сейм у 2020 році, максимальна чисельність литовської армії повинна зрости з 21 300 до 26 900 осіб у 2024 році. Передбачається забезпечити укомплектованість військових частин за штатом мирного часу професійними військовими не менше ніж 70% [329].

З 2015 по 2016 на території Литви були створені сім рот територіальної оборони з 8 тисяч добровольців. Дані підрозділи комплектуються виключно з добровольців і в разі військової загрози повинні будуть займатися як допомогою воюючою армії, так і партизанської діяльністю.

На даний момент збройні сили Литви визнані найбільш боєздатними з прибалтійських республік. У Стратегії національної безпеки та оборони Литви від 2017 року головною загрозою визнана конвенційна військова загроза зі сторони Росії, звісно, згадується також про інформаційну та кібернетичну загрози, а також ризики економічної та енергетичної залежності. У пункті про екологічну безпеку

вказується на загрози з боку Росії та Білорусі в сфері розвитку ядерної енергетики поблизу литовських кордонів.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Естонією складають: Угода між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Естонської Республіки про військове співробітництво від 20.04.1994; Програма двостороннього співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Естонської Республіки від 20.06.2013; Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Естонської Республіки щодо реалізації заходів військової підготовки Збройних Сил України від 25.05.2017.

Характеризуючи оборонний потенціал Естонії станом на 2019 рік, варто відзначити загальну чисельність збройних сил Естонії, що становить 34,4 тис. осіб, що включає 6,6 тис. військовослужбовців, 15,8 тис. осіб воєнізованих добровольчих організацій та 12 тис. осіб резервного складу. Військовий бюджет становить 0,7 млрд. дол [314].

Сили оборони Естонії мають у своєму складі дві основні частини: кадрові збройні сили (сухопутні війська, повітряні та морські сили) і добровольчі воєнізовані формування Естонії – «Кайтселійт» або Армія оборони Естонії, що налічує близько 16 тис. осіб. На озброєнні сухопутних військ стоїть як радянська і російська техніка, так і застарілі зразки зброї західних країн.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Латвією складають: Протокол про поглиблення співробітництва між Міністерствами оборони України і Латвійської Республіки від 20.09.1995; Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Латвійської Республіки про співробітництво у сфері оборони від 15.12.2010.

Характеризуючи оборонний потенціал Латвії станом на 2019 рік, варто відзначити загальну чисельність збройних сил Латвії, що становить 22,1 тис. осіб, що включає 6,2 тис. військовослужбовців та 15,9 тис. резервного складу. Військовий бюджет Латвії складає 0,85 млрд. дол. Позиція в рейтингу Global Firepower Index 2020 – 109, серед 13 держав БЧП 11 місце [314]. Маючи скромний військово-

повітряний потенціал Латвія, як інші країни Балтії, змушена запрошувати патрулювати свій повітряний простір літаки НАТО.

Сейм Латвії затвердив концепцію національної безпеки від 2019 року, яка називає Росію головною загрозою національній безпеці Латвії.

Характеризуючи національні інтереси Латвії, Литви та Естонії можна стверджувати, що вони гармонізують з інтересами України, що є основою для стратегічного співробітництва та побудови союзництва у БЧП.

Словаччина і Чехія є державами, яких об'єднує не тільки спільна історія, культурна близькість, відсутність мовного бар'єру, а також схожі зовнішньополітичні пріоритети. Ці дві держави інтегровані в європейські та євроатлантичні структури, а також тісно співпрацюють з іншими державами Центральної Європи в форматі Вишеградської четвірки, регіональної безпекової ініціативи Бухарест-9. Історично держави орієнтувалися на Німеччину або Росію.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України зі Словаччиною складають: Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про військово-технічне співробітництво від 23.03.2001; Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Словацької про створення системи військово-політичних консультацій від 24.04.2002; Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Словацької Республіки про співробітництво у військовій сфері від 12.04.2011, яка замінила аналогічну угоду від 28.10.1993.

В умовах російської агресії Словаччина достатньо активно підтримувала Україну в її євроатлантичних та європейських устремліннях. Словаччина разом з Україною є важливим транзитером російського газу в ЄС. Словаччина постачає газ для України в порядку реверсу, що беручи до уваги використання Росією газу як інструменту політичного впливу, є свідченням про політичну підтримку України.

Українські військові залучаються до спільних військових навчань з країнами Вишеградської групи, зокрема проводяться регулярні навчання аеромобільних підрозділів «Світла Лавина» із залученням багатонаціонального інженерного батальйону «Тиса», за участі Словаччини та Угорщини [318].

України та Словаччини співпрацюють у сфері захисту державного кордону, що включає в себе наступні напрямки: в галузі інформаційно-телекомунікаційних систем, у питаннях озброєння та роззброєння, у розвитку співробітництва з НАТО, у технічному консультуванні військових експертів, у захисті інформації, що становить державну таємницю. У військових санаторіях Словаччини надається лікування та реабілітація поранених в АТО українських бійців та волонтерів.

Серед актуальних проблем, пов'язаних з військовим співробітництвом України та Словаччини є захист кіберпростору та використання прикордонними службами баз даних програмно-технічного комплексу «ГАРТ», боротьба з організованою злочинністю, протидія незаконному перетину державного кордону. Кіберзахист є складовою розвідувальної та контррозвідувальної діяльності двосторонніх відносин для підтримання режиму у пунктах пропуску через українсько-словацький державний кордон [319].

У порівнянні з Чехією Словаччина володіє меншими ресурсами, тому і її збройні сили більш скромні за чисельністю і бойовими можливостями, комплектуються в тому числі на призовній основі.

Загальна чисельність збройних сил Словаччини становить 18,5 тис. військовослужбовців станом на 2020 рік, військовий бюджет складає 2 млрд. дол. Член НАТО з 2004 року. Армія республіки Словаччина посідає 58 місце в рейтингу Global Firepower Index 2020, що є 7 позицією серед держав БЧП [314].

Досвід співпраці з Словаччиною загалом підтверджує становлення дружніх взаємовідносин з Україною. Зовнішній курс Словаччини залишається незмінним, направленим на підтримку територіальної цілісності України та збереження санкцій проти Росії. Словаччина розглядається як потенційний партнер регіонального союзництва в БЧП.

В свою чергу, Чехія теж підтримує Україну в збереженні територіальної цілісності, незалежності та суверенітету та в її європейських та євроатлантичних прагненнях, не дивлячись на наявність досить сильного проросійського елементу, що підтверджується приходом до влади проросійського президента М. Земана і частково проросійської соціал-демократичної партії.

Президент М. Земан неодноразово заявляв про громадянську війну в Україні і його риторика часто співпадала з російською пропагандою. Також, Чехія була стала останньою державою, яка ратифікувала Угоду про асоціацію Україна-ЄС [320].

Відповідно позиція Чехії відносно поглиблення військового співробітництва з Україною дещо стримана.

Тим не менше, чехи пам'ятають чим закінчилася історичні події багатообіцяючих реформ Празької весна 1968 року і відповідно зберігають недовіру та побоювання відносно посилення російського впливу в регіоні.

Українсько-чеське військове співробітництво здійснюється в рамках наступної договірної бази: Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Чеської Республіки про взаємне співробітництво від 02.04.1996; Угода між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Чеської Республіки про співробітництво в галузі військової освіти від 18.04.2002; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про співробітництво в галузі оборонної промисловості від 29.11.2007.

19 листопада 2019 року, Прем'єр-міністр України Олексій Гончарук провів зустріч з Прем'єр-міністром Чехії Андреєм Бабішем, на якій було визначено потенційно важливі напрямки співпраці України, серед яких відзначено військово-промислову сферу [321]. Було домовлено розширити двостороннє військово-технічне співробітництво, зокрема започаткувати виробничу кооперацію в окремих високотехнологічних сферах.

Варто відзначити позитивне ставлення воєнно-політичного керівництва Чеської Республіки до військово-технічної співпраці з Україною. Міністр оборони та начальник Генерального штабу Збройних сил Чеської Республіки неодноразово виступали з підтримкою Комітету Україна-НАТО, а також щодо участі українських представників у засіданнях у форматі групи В4 + Україна.

У 2004 році армія Чехії була повністю переведена на професійну основу. Член НАТО з березня 1999 року. Армія республіки Чехія посідає 34 місце в рейтингу Global Firepower Index 2020, що є 4 найбільш сильною позицією серед держав БЧП. Налічує 23,2 тис. військовослужбовців та складається з сухопутних військ і

військово-повітряних сил. Військовий бюджет Чехії станом на 2021 рік становить 3,9 млрд. дол [319].

У 2017 році посол Чехії в Україні Р. Матула заявив про те, що чеські виробники військової продукції ведуть переговори з партнерами з України про постачання озброєння. ВПК Чехії представлений достойними розробками стрілецької зброї, гранатометів, боєприпасів, серед нелетальної продукції – радіолокаційні технології. Варто відзначити, що Чехії володіє 86 одиницями 152-мм САУ "Дана" стосовно яких, в зв'язку з переходом на стандарти НАТО буде прийматися рішення про передачу на озброєння іншій державі.

Україна в свою чергу має високу потребу у артилерійських установах такого типу, тому доцільно на такому прикладі ініціювати переговори про їх покупку та подальше розширення співпраці.

Поки українсько-чеські відносини все ж більше розвиваються в економічній сфері ніж у секторі торгівлі зброєю, національної безпеки та оборони, однак, Чехія розглядається в дисертаційній роботі як потенційний союзник України в БЧП, в умовах посилення загрози зі сторони Росії.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Угорщиною складають: Угода про співробітництво між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Угорської Республіки від 03.03.1992; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про заходи зміцнення довір'я і безпеки та про розвиток двосторонніх військових зв'язків від 17.05.2002; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про військово-технічне співробітництво від 20.01.2006.

Важливою складовою співпраці України та Угорщини у сфері безпеки та цивільного захисту населення є спільні військові навчання в рамках багатонаціонального батальйону «Тиса», а також у форматі співпраці України з Вишеградською групою.

Батальйон «Тиса» було утворено у 2002 році Угодою між Урядами Угорщини, Румунії, Словацької Республіки і України, що мала на меті формування багатонаціонального інженерного батальйону для своєчасного реагування на повені,

які загрожують країнам Карпатського регіону, а також надання допомоги постраждалим регіонам у ліквідації наслідків стихії.

Щороку делеговані до батальйону інженерні підрозділи країн-учасниць проводять спільні навчання з умовною назвою «Світла лавина», в ході яких відпрацьовують питання щодо евакуації людей із загрозованих регіонів, їх забезпечення засобами першої необхідності, укріплення берегів та гідротехнічних споруд, розчищення доріг та відновлення зруйнованої інфраструктури.

Угорщина приєдналася до НАТО разом з Польщею і Чехією – 12 березня 1999 року. Після цього пішов довгий процес реорганізації та скорочення збройних сил і приведення їх у відповідність до стандартів НАТО.

Загальна чисельність збройних сил Угорщини на 2020 рік становить 59,8 тис. осіб, що включає 27,8 тис. військовослужбовців, 12 тис. осіб воєнізованих добровольчих організацій та 20 тис. осіб резервного складу. Військовий бюджет 2,2 млрд. дол [312].

Одним із напрямів перспективного співробітництва між Україною та Угорщиною є транскордонне співробітництво в рамках Міжрегіональної асоціації „Карпатський єврорегіон”.

Розглядаючи можливість посилення військово-політичної співпраці України з Угорщиною, варто відзначити тривалу напруженість міжнародних двосторонніх відносин. Політика В. Орбана в основному підіграє російським інтересам, досить проросійську направленість мають праворадикальна партія «Йоббік» та в деякій мірі правляча партія «Фідес».

Часті зустрічі російського і угорського керівництва, однакові позиції Росії та Угорщини щодо українського закону про освіту 2017 року, російські інвестиції в енергетичну сферу (придбання урядом В. Орбана акцій російської компанії «Сургутнефтегаз» в 2011 році, будівництво реакторів на АЕС в місті Пакш), блокування зустрічей Україна-НАТО свідчать про те, що Угорщина по багатьом питанням щодо України має спільні погляди з Росією [322]. Водночас, більшість аналітиків Угорщини схильні вважати, що це випадковий збіг інтересів Росії та Угорщини.

Росія зацікавлена в нагнітанні ситуації навколо національних меншин в Україні, передусім угорської, щоб створювати вигідний для себе наратив про Україну, в якій начебто утискаються права не тільки російськомовних меншин.

Згідно з переписом 2001 року в Україні мешкає 150 тис етнічних угорців. За різними даними щонайменше 100 тис. етнічних угорців, що є громадянами України, отримали громадянство Угорщини, починаючи з 2010 року, коли угорським парламентом був прийнятий закон, що спрощує процедуру отримання громадянства етнічними угорцями, які живуть за межами країни.

Для співпраці Росії та Угорщини в цьому напрямку є схожа ідейна складова та імперські амбіції – Угорщина теж має свою геополітичну концепцію Великої Угорщини та може бути зацікавлена в її реалізації, Росія для цієї мети чи не єдиний впливовий союзник. Також, угорські еліти можуть бути вразливими до підкупу та вербування зі сторони Росії, оскільки Угорщина має один із найнижчих показників сприйняття корупції серед держав ЄС згідно з Transparency International [324].

Угорський уряд часто заявляв про невідповідність ізоляції Росії, неефективність санаційної політики проти Росії та значні економічні втрати внаслідок такої політики [311].

Налагодження відносин України з Угорщиною поки що під сумнівом, враховуючи не достатньо адекватні дії в дипломатичному конфлікті під час місцевих виборів 2020 року в Україні [312]. Непередбачуваний та чванливий партнер, який не зможе визнати свої помилки є також проблемою для побудови союзницьких відносин в БЧП.

З іншої сторони, Угорщина формально підтримує територіальну цілісність України, курс на ЄС та НАТО. Угорщина з іншими державами Заходу приєдналася до висилки російських дипломатів 2018 року через отруєння колишнього російського розвідника Скрипаля.

Не дивлячись на те, що угорські еліти мають сильне націоналістичне і проросійське спрямування, ця позиція не повністю співпадає з настроями угорського суспільства, яке здебільшого зорієнтоване на Захід. Угорське суспільство також пам'ятає революцію 1956 року, яка була придушена радянськими військами та

органами державної безпеки Угорщини та призвела до втрати престижу Радянського союзу та комунізму серед інтелектуалів на Заході. Під час повстання загинули тисячі угорських повстанців та сотні радянських військовиків. Майже 200 000 мешканців залишили Угорську Народну Республіку як біженці [319]. Ці обставини сформували обережне ставлення угорського суспільства до Росії.

У всякому разі, є підстави вважати, що Угорщина за сприятливих обставин може підіграти Росії у критичних для України питаннях, починаючи від скасування санкцій, закінчуючи підтримкою сепаратизму в Закарпатській області та військової агресії Росії проти України. Відповідно, Угорщина за даної політичної кон'юнктури не розглядається як пріоритетний партнер для побудови союзницьких відносин з Україною.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Румунією складають: Угода про співробітництво між Міністерством оборони України та Міністерством Національної оборони Румунії від 17.03.1994; Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про військово-технічне співробітництво від 2009, 2017, 2020 рр., що передбачають спрощення державних військових закупівель та здійснення заходів для посилення безпеки у регіоні Чорного моря.

Зовнішньополітичний курс правлячої еліти Румунії на початку ХХ ст. ґрунтувався на концепції об'єднання всіх румунських історичних територій в національну румунську державу, причому українські землі північної частини Буковини і півдня Бессарабії розглядались як частина «Великої Румунії», а також території Молдови, яка має тісну історично-культурну спільність з Румунією. Одним із геополітичних пріоритетів Румунії є об'єднання з Молдовою, оскільки значна частина населення якої підтримують таку ініціативу [322].

В 1992 році Румунія визнала незалежність України та встановила з нею дипломатичні відносини. Румунія розглядає Україну як одного з найбільш важливих держав-партнерів Румунії з політичної та економічної точки зору. Це обумовлено проживанням значної румунської національної меншини в Україні, а також спільними інтересами безпеки у зв'язку з військовою присутністю Росії, насамперед

в Криму та Чорному морі. В теперішніх реаліях військово-політичне співробітництво з Румунією набуває більшої ваги через анексію та мілітаризацію Росією Кримського півострова.

Будівництво армії на період до 2025 р здійснюється відповідно до «Стратегії розвитку збройних сил Румунії» [322]. Зразком в будівництві армії Румунії та її переозброєння є Польща.

Відповідно до Стратегії національної оборони на 2020-2024 роки, Румунія вперше визнала Росію ворожою державою. У документі підкреслюється агресивність РФ, яка намагається втрутитися у справи регіону. Зокрема, зазначаються її «гібридні дії з мілітаризації Чорноморського регіону», які порушують міжнародне право, — через це можуть виникнути збройні конфлікти. Підірвати безпеку в регіоні також може зміцнення зв'язків між Росією і Молдавією, які підривають відносини із західними країнами і НАТО [330]. У Стратегії також згадується збройний конфлікт на сході України, де російська сторона дестабілізує ситуацію.

Румунія приєдналась до НАТО в 2004 році і розглядає співпрацю з США як пріоритетний напрямок зовнішньої політики в цілях національної безпеки. В 2005 році в Вашингтоні офіційним Бухарестом було підписано договір про розміщення на румунській території чотирьох американських військових баз [329].

Румунія знаходиться серед пріоритетних держав для побудови союзницьких відносин з Україною. У 2020 році чисельність збройних сил Румунії становила близько 176,3 тис. осіб, серед них 69,3 військовослужбовці основного складу, 50 тис. резервістів та 57 тис. осіб входить до воєнізованих добровольчих формувань. Військовий бюджет Румунії складає близько 5,5 млрд. дол [314].

Румунські військові вважають застаріле обладнання радянських часів основним обмеженням і вживають заходи для заміни винищувачів МіГ-21 на більш сучасні F-16A, затверджено придбання системи протиповітряної оборони МІМ-104 Patriot, броньованої техніки, корветів, американської ракетної артилерії М142 HIMARS, а також загальної модернізації озброєння [323].

Базування флоту здійснюється на двох військово-морських базах (Констанца і Мангалія) і шести пунктах базування на річці Дунай.

Модернізація армії Румунії вважається пріоритетним завданням, тому що їх старіюче озброєння радянської епохи є фактором, серйозно обмежує військовий потенціал країни. Тим не менше Румунія володіє 5-м по величині оборонним потенціалом в БЧП, її випереджає тільки Туреччина, Польща, Україна та Чехія. Румунія має стратегічне значення в Причорномор'ї та для енергетичної безпеки регіону. Тому ресурсний і військовий потенціал Румунії є важливим фактором для України у формуванні відносин співпраці та союзництва.

Румунія має важливе значення в БЧП як стратегічний партнер в сфері енергетики. Близько 90% своїх потреб у природньому газі, які складають 12 млрд. кубометрів, Румунія задовольняє внутрішніми ресурсами. Близько 10% покривається імпортом з Росії. Нещодавні відкриття в Чорному морі свідчать про те, що країна може подвоїти рівень видобування нафти та газу протягом 20 років. Україна підтримує діалог з енергетичною компанією Transgaz, щодо можливість будівництва додаткового інтерконнектора, який зв'яже Румунію з Україною для експорту газу з Чорноморських родовищ, що може бути альтернативою трубопроводу BRUA через Болгарія-Румунія-Угорщина-Австрія [331].

Румунія та Україна довгий час вели переговори щодо угоди про дружбу та співробітництво, але розбіжності щодо права власності на острів Зміїний та запасів нафти та газу, які вірогідно розташовуються на спірній території, перешкоджали розвитку співпраці.

У червні 1997 року Румунія підписала двосторонній договір з Україною, який, серед іншого, вирішував питання територіальних відносин та меншин. Є певна проблема з безконтрольним наданням румунського громадянства для українців, що суперечить національним інтересам України, але на сьогодні ця проблема не постає настільки гостро у контексті румунсько-українських відносин щоб перешкодити поглибленню військово-політичної співпраці та побудові регіонального союзництва в БЧП. Одним з спільних пріоритетів Румунії та України є розвиток регіональних і

субрегіональних проектів, які повинні сприяти зміцненню євроатлантичної інтеграції.

Україна і Румунія не зважаючи на певні суперечності мають потенціал для поглиблення партнерства, особливо у військово-політичній сфері задля стабільності та безпеки у Причорноморському регіоні. Румунія також може стати ключовим партнером для енергетичної безпеки можливого регіонального союзу в БЧП.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Молдовою складають: Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Молдова від 23.10.1992; Угода про співробітництво між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Молдова від 19.02.1993.

Фактором, що об'єднує Україну та Молдову у потенційному поглибленні військово-політичної співпраці є наявність конфліктів ініційованих та підтримуваних Росією на території обох держав. Придністровський конфлікт з 1992 року є зоною конфлікту інтересів Росії та ЄС у Східній Європі.

Україна з самого початку заявила про свою готовність залучитися до його вирішення, оскільки спільний кордон з невизнаною Придністровською Молдавською Республікою простягається на 450 кілометрів на південному заході України, що є загрозою для національних інтересів України.

На території Придністров'я дислокується Оперативна група військ Росії чисельністю 3,5 тис. військовослужбовців, а також склади з боєприпасами. Території Придністров'я та України пов'язують дві міжнародні залізничні магістралі, три магістральних автодороги міжнародного значення (Одеса-Брест, Кишинів-Волгоград, Тирасполь-Вінниця) [332].

У травні 2015 р. президент України П. Порошенко денонсував угоду між урядом України та урядом РФ про транзит через територію України російських військових формувань, що стало кроком до налагодження військово-політичної співпраці з Молдовою [335].

У зв'язку з інтенсивним розвитком євроінтеграції Молдови та України та особливо враховуючи дії Кремля відносно Молдови та України після підписання

ними договорів про Асоціацію з ЄС, існує певна ймовірність того, що РФ спробує вдатися до перетворення конфлікту у Придністров'ї з «замороженого» на «гарячу точку» у центрі Європи.

Україна наразі знаходиться поміж двох конфліктів – Придністровським на заході і з Російсько-українським на сході, по обидві сторони – російські війська. Додатково, варто зазначити про російську військову присутність в Криму, Чорному і Азовському морях. Тому, Україна значною мірою зацікавлена у вирішенні Придністровського конфлікту та підвищенні безпеки загалом у Чорноморському регіоні, чому можуть сприяти держави та організації інтереси яких поширюються на даний регіон: США, НАТО, Туреччина, Румунія.

Позаблоковий статус Молдови законодавчо закріплений. Стаття 11 Конституція Молдови говорить: Республіка Молдова проголошує свій постійний нейтралітет. Республіка Молдова не допускає розміщення на своїй території збройних сил інших держав, при цьому ведеться співпраця з НАТО в рамках індивідуального партнерських плану.

Україна та Молдова мають ряд невирішених питань, що перешкоджають поглибленню військово-політичного співробітництва та встановленню союзницьких відносин, серед яких: передача Україні автодороги Одеса-Рені протяжністю 7 км в районі с. Паланка, делімітація та демаркація державного кордону в районі Новодністровської ГЕС, налагодження авіасполучення Київ – Кишинів та інші.

Загальна чисельність збройних сил Молдови становить 64,1 тис. осіб, що включає 5,2 тис. військовослужбовців, 58 тис. резервістів та 1 тис. осіб воєнізованих добровольчих організацій. Військовий бюджет складає близько 0,3 млрд. дол. Армія Молдови посідає 107 місце в рейтингу Global Firepower Index 2020, випереджаючи лише Естонію серед 13 держав БЧП [314].

На території Молдови, в безпосередній близькості від Придністров'я, також щорічно проводяться артилерійські навчання «Вогняний щит». У заходах бойової підготовки в середньому беруть участь близько 1000 військовослужбовців з Молдови, Румунії та США [333].

Тактичне українсько-молдовське навчання «Південь-2020», заплановано на 2020 рік, до якого залучатиметься особовий склад окремої мотопіхотної бригади у складі батальйонної тактичної групи та штабу бригади. Згідно плану воно триватиме до 25 діб на території Миколаївської області [334].

Україна та Молдова мають можливості для налагодження військово-політичної співпраці, але для цього необхідно укріплення проєвропейського вектора у владних структурах Молдови.

Україна та Молдова можуть ініціювати таке співробітництва в рамках двосторонніх домовленостей та міжнародних організацій ОДЕР-ГУАМ, Східне Партнерство, а також у форматі спільного залучення до співробітництва з НАТО, програми PESCO.

Варто зазначити, що саме сильний проросійський владний елемент Молдови перешкоджає встановленню повноцінного військового співробітництва України та Молдови. Яскравим прикладом провалу такого співробітництва стало блокування Молдовою ініціативи про створення спільного миротворчого батальйону ОДЕР-ГУАМ у 2008 році.

Водночас, є сподівання, що у зв'язку з посиленням реваншистської політики Росії, буде здійснено утвердження більш проєвропейської влади у Молдові, а також усвідомлення політичними елітами та суспільства необхідності у співпраці та союзництві з Україною задля збереження державності обох країн.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Болгарією складають: Угода про співробітництво між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Болгарія від 06.12.2005; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Болгарія про військово-технічне співробітництво від 12.01.2010.

Україна в 90-х роках ХХ ст. активно співпрацювала з Болгарією у військово-технічній сфері, постачаючи запчастини та боєприпаси до броньованої інженерної та авіаційної техніки, артилерійської зброї; українські спеціалісти проводили ремонт авіаційної техніки, систем протиповітряної оборони, морських суден;

започатковувалась співпраця з метою модернізації військової техніки та спільних військових розробок.

У 1998 році 24 березня було проголошено стратегічне партнерство між Україною та Болгарією згідно підписаної Декларації про подальший розвиток та поглиблення співробітництва між Україною та Республікою Болгарія. Але відчутних результатів ці домовленості не принесли. Болгарія орієнтувалась передусім на європейську та євроатлантичну інтеграцію, у зв'язку з чим була прийнята до НАТО в 2004 році та до ЄС у 2007 році, а Україна в свою чергу не проявляла достатньо ініціативи для поглиблення двосторонньої співпраці, в тому числі і військової співпраці, яка не набула подальшого розвитку.

З початку 2000-х років практично до сьогоднішнього часу можна констатувати, що українсько-болгарські відносини, зокрема військова співпраця, знаходяться у стані стагнації, через низьку взаємну пріоритетність у зовнішньополітичному порядку денному та зменшення двосторонніх зустрічей вищих посадових осіб. Тільки після 2014 року можна відзначити незначне пожвавлення у міжнародних відносинах України та Болгарії і підвищення інтересу до співпраці у зв'язку з російською агресією.

З 2014 року в Європі спостерігалось негласне ембарго на постачання озброєнь до України. Саме в цей час відчувалась гостра необхідність боєприпасів для ЗСЗВ «Град», артилерії та стрілецької зброї. Власник болгарської компанії ЕМСО, Е. Гебрев, один з небагатьох, хто був готовий співпрацювати та постачати зброю для української армії, хоча домовленості ці не були публічними [335].

Болгарія, як провідна держава в рамках проєкту Трестового фонду НАТО в сфері медичної реабілітації, приймає на лікування та реабілітацію учасників бойових дій на сході України [337].

Загальна чисельність збройних сил Болгарії становить 34,3 тис. осіб, що включає 31,3 тис. військовослужбовців та 3 тис. осіб резервного складу. Військовий бюджет на 2020 рік складає 1,2 млрд. дол. [314]. Болгарія – член НАТО з 2004 року. На озброєнні сухопутних військ в значній мірі стара радянська техніка. Болгарія має

сильну, хоча і застарілу наземну протиповітряної оборони, яка представлена різними зразками зенітно-ракетних систем.

Відповідно до вимог розумної достатності і оборонної військової доктрини Болгарія мають невеликий, але сучасний і збалансований флот чисельністю близько 3500 чоловік, включаючи 260 осіб в морській авіації [334].

Стратегічна важливість двосторонніх відносин України та Болгарії на сучасному етапі в першу чергу продиктована спільними інтересами та сусідством в Придунайському та Чорноморському регіонах.

Основною перешкодою для налагодження двостороннього військового співробітництва України з Болгарією є сильний проросійський елемент серед болгарських еліт та суспільства.

Не зважаючи на це, відносини Росії та Болгарії переживають не найкращі часи. Це підтверджується гострою критикою віце-прем'єр міністра Болгарії Валері Симеонова на адресу російського Патріарха Кирила, єпископа Російської православної церкви, який під час свого візиту в Болгарію у 2018 році різко засудив подяку, висловлену президентом Болгарії Руменом Радевим та урядом Болгарії для народів Польщі, Румунії, Чорногорії, Молдови, Фінляндії, України за визволення Болгарії під час російсько-турецької війни 1877-1878 років, натомість заявляючи, що Болгарія має бути вдячною лише Росії [338].

Ще одним показовим фактом настороженості Болгарії відносно Росії стала зава МЗС Болгарії 2019 року про небажаність використання тези про «звільнення» держави від німецької окупації у 1944 році, яка використовувалась на російській виставці "75 років звільнення Східної Європи від нацизму", оскільки прихід радянських військ в Болгарію приніс з собою півстоліття радянської окупації, репресій, придушення громадянської самосвідомості, деформований економічний розвиток і відірваність від динаміки процесів у розвинених європейських країнах [340].

У 2020 році Болгарією було вислано 6 російських дипломатів, які підозрювались у шпигунстві, в рамках якого збиралася військова інформація, що стосувалася діяльності НАТО на території Болгарії, крім цього проводились спроби

завербувати високопоставлених чиновників Болгарії. Оскільки підозрювані користувалися імунітетом відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні відносини, то досудове провадження припинялося [341].

Серед важливих питань, які перешкоджають поглибленню співробітництва України та Болгарії є конкуренція у поставці вуглеводнів з Азербайджану, Казахстану та Росії до Європи: проекти газопроводів «Білий потік», СПГ-терміналу в Одесі, нафтопроводу Одеса-Броди-Плоцьк припускали транзит вуглеводнів територією України, в той час як проекти газопроводів Nabucco і Nabucco West, «Південний потік» і нафтопроводу Бургас-Александруполіс – територією Болгарії. Після українсько-російської газової кризи 2009 р. болгарська сторона почала розглядати залежність від одного маршруту надходження природного газу через Україну як загрозу власній національній безпеці, що було закріплено в оновленій Енергетичній стратегії 2011 року [342].

З 2020 року Болгарія весь обсяг газу з Росії отримувала через газопровід TurkStream (Турецький потік), який прокладений в обхід України та був відкритий у 2020 році. Ще у 2019 році Болгарія отримувала 2,4 млрд. куб.м. російського газу через транбалканський шлях Україна-Молдова-Румунія та транспортувала транзитом до Туреччини додаткових 4 млрд куб. Даний факт очевидно не на користь України. Турецький потік відповідає інтересам Болгарії в регіоні, яка має намір стати газовим хабом та головним транзитером газу для Південно-Східної та Центральної Європи, в тому числі завдяки проекту газосховища "Балкан"[343].

Болгарія безумовно зацікавлена у збереженні економічних відносин з Росією, що негативно проявляється у військовій та політичній співпраці з Україною. Заяви високопосадовців Болгарії 2017 року, а саме президента Болгарії Р. Радева та Віце-президента Болгарії І. Йотова, про необхідність скасування санкцій проти Росії, їх неефективність та збитковість, свідчать про політичні ризики для України на шляху до побудови стратегічного співробітництва та союзництва з Болгарією.

Болгарія все ще залишається найбільш корумпованою та найбільш вразливою перед впливом Росії, яка

використовує підкуп як один із головних методів дестабілізації та втручання у внутрішню політику інших держав.

Все ж Болгарія, не беручи до уваги висловлювання окремих високопосадовців, підтримує незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, її курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Україна та Болгарія мають давні економічні та історично-культурні зв'язки, етнічну, мовну та релігійну спорідненість, проєвропейський вектор орієнтування, спільні стратегічно важливі інтереси в Придунайському та Чорноморському регіонах, що є достатніми передумовами для поглиблення співпраці та побудови союзницьких відносин, у чому може посприяти активізація двосторонньої економічної та військово-політичної співпраці за ініціативи України.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Грузією складають: Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Грузія про військове співробітництво від 10.01.1995; Декларація про встановлення стратегічного партнерства між Україною і Грузією від 18.07.2017.

Договірно-правова база українсько-грузинських двосторонніх відносин доповнюється багатосторонніми договорами, учасниками яких є Україна та Грузія, у тому числі укладеними в рамках ОДЕР-ГУАМ, СДВ, Східне партнерство, ОЧЕС та інших.

Грузія є одним з дружніх та важливих союзників України. Геополітичні інтереси Грузії та України збігаються, через досвід військового протистояння з Росією у війні 2008 року у Грузії та з 2014 року у російсько-українській війні.

С. Глебов, науковець Одеського національного університету виділяє такі спільні риси у відносинах між Україною та Грузією з 1990-х років, що є основою для поглиблення співпраці та побудови союзницьких відносин: насторожене відношення Києва та Тбілісі до СНД; зближення України та Грузії в рамках ОДЕР-ГУАМ та інших регіональних ініціатив; налагодження перспективного політичного дискурсу щодо можливості приєднання України до енергетичної співпраці по лінії «Азербайджан-Грузія-Туреччина»; відкрита офіційна позиція обох держав щодо

бажання стратегічної інтеграції в НАТО та ЄС; схоже сприйняття загроз безпеці в Чорноморському регіоні та позицій щодо заморожених конфліктів; певний період спільною домінантою також залишались питання демократичних перетворень в наслідок так званих кольорових революцій 2003-2004 рр [344].

Період 2005-2010 років супроводжувався розгортанням стратегічних відносин між Україною та Грузією, зі сторони Росії спостерігалась жорстка реакція на кроки євроатлантичної інтеграції двох держав.

У 2007 в Грузію поставлялася радянська 203-мм самохідна гармата 2С7 «Піон». У 2009 році під час російсько-грузинської війни "Укрспецекспорт" поставляв у Грузію системи пасивної радіотехнічної розвідки "Кольчуга", ЗРК "Оса", "Бук", гелікоптери Мі-8 та Мі-24, БМП, стрілецьку зброю.

Після конфлікту в Південній Осетії 2008 року Україна відновила поставки озброєння і військову допомогу Грузії. У жовтні 2008 року Грузії були передані 35 танків Т-72 і партія боєприпасів; в грудні 2008 року – реактивні установки БМ-21 і партія стрілецької зброї; в березні 2009 року – протитанкові і протипіхотні міни; в квітні-травні 2009 року – обладнання та запчастини для штурмовиків Су-25; в червні 2009 року – один бронетранспортер і один зенітно-ракетний комплекс С-200. Для оплати цих поставок Грузія перерахувала Україні 5,6 млн доларів США [345].

Деяка стагнація у відносинах спостерігалася після 2010 року, у зв'язку з відсутністю Грузії у стратегічних документах України як важливого партнера і тенденції на зниження міждержавного діалогу. В 2017 році, коли під час першого офіційного державного візиту в Грузію, Президент України П. Порошенко підписав спільно з Президентом Грузії Г. Маргвелашвілі Декларацію про встановлення стратегічного партнерства між обома країнами. Ще однією позитивною подією 2017 року було призначення українського посла в Грузії після 3-х річної паузи.

Загалом щодо військового співробітництва можна стверджувати що на теперішній час воно обмежується незначними поставками оборонно-промислового комплексу та поодинокими спільними військовими-оборонними розробками.

Характеризуючи оборонний потенціал Грузії, варто зазначити, що загальна чисельність збройних сил Грузії у 2020 році становить 26,1 тис. осіб, включаючи 20,6 тис. військовослужбовців та 5,4 тис. осіб воєнізованих добровольчих організацій. Військовий бюджет складає 0,27 млрд. дол [314].

Збройні сили Грузії комплектуються відповідно до закону про загальну військову повинність, а також на добровільних засадах особами у віці від 18 до 34 років, в тому числі жінками. Структура Збройних сил Грузії включає в себе Сухопутні війська, Сили спеціальних операцій, Національну гвардію, а також частини і установи центрального підпорядкування. До 2008 р також включали в себе Військово-морські сили Грузії та Військово-повітряні сили Грузії, проте обидва ці види Збройних сил були практично знищені в ході російсько-грузинської війни 2008 року.

Грузія поки займає 8 позицію в рейтингу потужності армії в рейтингу Global Firepower Index 2020, випереджаючи лише Естонію, Молдову, Литву і Латвію. Водночас Грузія має стратегічне значення для в БЧП через доступ до Чорного моря, та вихід на Каспійський регіон та Середню Азію [314].

Серед актуальних питань подальшої співпраці між Україною та Грузією можна виділити наступні наступні: запуск міжпарламентської асамблеї Україна-Грузія-Молдова; проведення спільних військових навчань, в тому числі щодо захисту критичної інфраструктури, реагування на кібербезпеку та охорону морського кордону; підготовка спільної резолюції ГА ООН, із залученням Молдови, щодо неврегульованих конфліктів, за прикладом щорічної резолюції щодо заморожених конфліктів в ГУАМ; можливість створення спільного миротворчого батальйону по типу ЛитПолУкрбат.

Співробітництво між Україною та Грузією є цікавим не тільки двохсторонньому форматі, а також у рамках ГУАМ, який потребує системної реорганізації, для виконання своєї початкової цілі – сприяння створенню об'єднання держав на пострадянському просторі як противаги гегемонії Росії та формування транспортного коридору Європа – Кавказ – Азія, в обхід Росії.

На сьогодні, більш актуальним для України та Грузії, поряд із курсом на вступ до ЄС і НАТО, може стати приєднання до ініціативи побудови союзницьких відносин в БЧП для спільної координації як економічних проектів так і зовнішньої політики. Грузія є однією з пріоритетних держав для створення Балтійсько-Чорноморського союзу.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Туреччиною складають: Угода між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про двостороннє співробітництво в галузі військової освіти і підготовки військ від 28.01.1997; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про військово-фінансове співробітництво від 02.08.2017, від 06.06.2018, 09.07.2020.

Військово-технічне співробітництво між Україною та Туреччиною триває достатньо давно. Договірною-правовою базою, яка регламентує відносини у сфері ВТС між країнами, є Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про оборонно-промислове співробітництво від 18 вересня 2008 року. Робочим органом зі співробітництва є Спільна українсько-турецька комісія з питань оборонно-промислового співробітництва.

Однак лише з початком російської військової агресії проти України у 2014 році співпраця між країнами серйозно посилилася. Була утворена спільна контактна група, до складу якої увійшли представники ДК «Укроборонпром», спецекаспертерів-учасників Концерну, посольства України у Туреччині, а також представники Управління оборонної промисловості.

Україна і Туреччина заявили про намір перейти до стратегічного партнерства у 2003 році, однак домовленості про практичні кроки реалізації та запуск механізму такої співпраці були втілені тільки 25 січня 2011 року створенням міждержавної Стратегічної ради високого рівня.

Станом на 2020 рік була підписана спільна декларація Восьмого засідання Стратегічної ради високого рівня. По результатах проведених засідань сторони затвердили свої наміри щодо поглиблення співпраці в сфері економіки, туризму, оборонної промисловості, безпеки; обговорювали співпрацю в сфері енергетичної

безпеки та диверсифікації джерел постачання, передусім через газопровід TANAP та проекти постачання скрапленого газу, було проведено численні переговори про створення зони вільної торгівлі, розглянуто можливі напрямки співпраці з питань реформування Ради Безпеки ООН та інших багатосторонніх механізмів забезпечення міжнародного миру та безпеки, а також в рамках ОБСЄ, ООН, Ради Європи з метою деокупації Криму та захисту прав громадян України, зокрема кримських татар на тимчасово окупованих територіях; вирішено поглибити співпрацю у сфері військової освіти, модернізації оборонно-промислового комплексу для цілей посилення обороноздатності обох країн [349].

На сьогоднішній день українські підприємства лише за напрямком експорту співпрацюють з турецькою стороною в таких сферах як поставка широкої номенклатури запчастин та комплектуючих до озброєння та військової техніки; ремонт вертольотів типу Мі-17, навчання та підвищення кваліфікації спеціалістів; виготовлення та постачання турбогвинтових двигунів.

У сфері спільного виробництва радіолокаційної техніки по стандартам НАТО та по створенню центру з кібербезпеки на території України ведеться робота з компанією «Havelsan» [350].

Українська Державна компанія «Спецтехноекспорт», що входить до складу ДК «Укроборонпром», та турецька компанія Aselsan мають підписаний Меморандум про організацію спільного виробництва сучасних турецьких засобів радіозв'язку в Україні. У 2019 році складальну лінію систем зв'язку Aselsan відкрили у Києві [350].

Перспективними напрямками є спільне виробництво та постачання транспортних літаків виробництва ДП «Антонов»; розширення співпраці за напрямком безпілотних літальних апаратів; інтеграція систем динамічного та активного захисту до турецької бронетехніки; розробка та виробництво силових установок для бронетехніки; розробка та виробництво пасивних радіолокаційних станцій і оптико-електронних приладів та систем, тощо [353].

За участі США, України, Туреччини та інших 9 держав НАТО успішно проводяться регулярні навчання у північно-західній акваторії Чорного моря «Сі-Бриз».

За участі ВМС України та Туреччини у 2016 році були проведені спільні навчання в Мармуровому морі, по закінченню яких фрегат «Гетьман Сагайдачний» привіз в Україну обмундирування та один з п'яти переданих Туреччиною мобільних військових госпіталей [354].

Туреччина зацікавлена в підписанні угоди про вільну торгівлю з Україною, з огляду на негативний торговий баланс України з Туреччиною, а Україна в свою чергу критично потребує турецької підтримки суверенітету в рамках міжнародно визнаних кордонів, непохитної позиції щодо визнання кримського півострова окупованого Росією, а також залучення до нового механізму сприяння деокупації Криму – Кримської платформи.

Загальна чисельність збройних сил Туреччини становить 890,7 тис. осіб, що включає 335,2 тис. військовослужбовців, 378,7 тис. резервістів та 156,8 тис. осіб воєнізованих добровольчих організацій. Військовий бюджет складає близько 22 млрд. дол [319].

Туреччина має найбільш потужну армію та згідно рейтингу Global Firepower Index 2020 займає 11 серед всіх держав світу та 1 позицію серед держав БЧП [314].

Уряд Туреччини регулярно виділяє значні кошти на переозброєння армії, підвищення її мобільності, ударної та вогневої потужності.

Росія є потенційною загрозою для Туреччини, особливо після анексії Криму, його мілітаризації та розширення військового контролю над Чорним морем. Це є чинником, що об'єднує військово-політичні інтереси Туреччини і України.

Туреччина готова до поглиблення співпраці з Україною як по військовому так і по іншим напрямкам, підтримує Україну в протистоянні з Росією, хоча не приєдналася до західних санкцій проти Росії, також, має свій інтерес відносно Криму, корінне населення якого – кримські татари – етнічно споріднені з турецьким народом.

Варто відзначити, що Туреччина також намагається підтримувати добрі стосунки з Росією. Про це свідчить стратегічна співпраця в енергетичні та військовій сфері. Енергетична сфера представлена трубопроводами «Турецький потік» та

«Голубий потік», будівництвом росіянами АЕС «Аккую» в провінції Мерсін на півдні Туреччини та інші проєкти.

У військовій сфері Туреччина закупила системи протиракетної оборони Росії С-400, що стало перешкодою для продажу Туреччині літаків F-35 із США та причиною посилення напруження відносин між Туреччиною та США, у зв'язку з чим також були запроваджені санкції США проти Управління оборонної промисловості Туреччини [353]. Ситуація загалом посприяла підвищенню напруження всередині НАТО.

Національні інтереси Туреччини у міждержавній співпраці піддавалися значним змінам протягом недавньої історії. Основу зовнішньої політики Туреччини складало балансування між пантюркізмом, панісламізмом та проєвропейським вектором.

Туреччина дотримується трьох геополітичних векторів – європейського та євроатлантичного, російського та центрально-азійського. Туреччина зацікавлена у поширенні свого геополітичного впливу в Південному Кавказі та Середній Азії. Ключову роль відіграє етнічний чинник та енергетична безпека. Туреччина не є членом ЄС і входить до НАТО, маючи статус регіональної сили в БЧП.

Для цілей регіональної інтеграції та побудови союзництва в БЧП важливо, що Туреччина зацікавлена у розвитку інструментів балансу проти Росії в Чорноморському басейні та на пострадянському просторі.

За словами експерта Центру політичних досліджень в Анкарі О. Джафарли основу для балансування проти Росії можуть сформувати наступні держави: Туреччина та Азербайджан, Туреччина та Грузія, Туреччина та Україна. Туреччина розуміє, що цим країнам потрібна регіональна держава, яку вони теж могли б використовувати проти Росії [352]. Тобто це взаємовигідні відносини.

Туреччина, входячи в НАТО веде особливу військову співпрацю за межами НАТО. В 2010 році Туреччина підписала союзницький договір з Азербайджаном [355]. В свою чергу Вірменія входить в російську організацію колективної безпеки ОДКБ. В світлі відновлення військових дій за Нагірний Карабах у 2020 році,

ситуація стає досить непередбачуваною. Такий військовий союз Азербайджана і Туреччини опосередковано залучає в конфлікт всю організацію НАТО.

Україні варто взяти до уваги згаданий прецедент та застосувати його у відносинах з Польщею та Литвою. Таким чином, механізм союзницьких відносин у військовій сфері між Україною та одним із країн-членів НАТО значно підвищив би безпеку БЧП, зокрема України, оскільки підняв би ризики для Росії, у випадку її рішення про повномасштабне вторгнення.

Наряд чи можна розраховувати на аналогічний договір з Туреччиною, однак Туреччину можна розглядати як важливого партнера по військово-політичній та економічній співпраці, який може бути зацікавлений у поглибленні співпраці з Україною та іншими державами БЧП.

Важливим недоліком в побудові союзницьких відносин у форматі БЧС з Туреччиною є, як яскраво демонструють політичні реалії із закупкою російських систем ППО С-400 та ряд інших прикладів, її слідування виключно національним інтересам, часто в шкоду інтересам колективним і загальноприйнятим принципам. В будь-який момент Туреччина може відхилитись від загального курсу аж до протилежного, або ж нав'язувати свою політику користуючись статусом впливового регіонального актора, що є контпродуктивним в довгостроковій перспективі побудови Балтійсько-Чорноморського союзу.

Міжнародно-правову основу військового та безпекового співробітництва України з Білорусією складають: Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь від 16.05.1997, а також понад 180 інших міжнародних нормативно-правових актів.

Передусім варто зазначити, що великий вплив на українсько-білоруські відносини та співпрацю чинять відносини Білорусі з ЄС та Росією.

Після початку російсько-української війни 2014 року Білорусь надала майданчик для врегулювання ситуації на Донбасі в Нормандському форматі, де були прийняті так звані Мінські угоди. Позиція Білорусі щодо України суперечлива і скоріше схиляється до підтримки Росії.

Білорусь була серед тих 11 країн, які проголосували проти резолюції Генеральної Асамблеї ООН під назвою "Територіальна цілісність України" від 27 березня 2014 року [356]. Однак відразу ж після цієї ситуації, О. Лукашенко та Міністерство закордонних справ Білорусі зробили низку заяв, які суперечили голосуванню на Генеральній Асамблеї. Але фактично ж дії Білорусі, на чолі з О. Лукашенком, свідчать про підтримку Росії в конфлікті з Україною.

Співпраця України та Білорусі у військовій сфері, з огляду на те що Білорусь є незмінним союзником Росії, обмежується поодинокими угодами на постачання окремих видів радянської техніки.

Згідно більшості геополітичних міжнародно-політичних концепцій БЧП Білорусі відводиться особливо важлива роль для безпеки України, вона є «шоломом, що захищає голову України», згідно геополітичної концепції Ю. Липи. Водночас Білорусь все ще залишається одним із самих малоймовірних учасників БЧС.

Після масових мітингів, спричинених фальсифікацією результатів виборів президента Білорусі 9 серпня 2020 року, існує вірогідність посилення протестних настроїв суспільства, пробудження національної самосвідомості та бажання будувати демократичну державу з повноцінним громадянським суспільством, що незмінно повинно супроводжуватися дистанціюванням від Росії, наслідки якого будуть передбачувано важкі.

Варто відзначити в цьому контексті, що у 2014 році білорусами був створений добровольчий Загін «Погоня», який брав участь у збройному конфлікті на Донбасі на боці України проти агресії Росії. Пізніше була заснована Тактична група «Білорусь» [357].

Це свідчить про потенціал білоруського супротиву перед внутрішніми та зовнішніми ворогами, якими є диктаторство і імперіалістична Росія відповідно, і які є в значній мірі спільними як для України так і для Білорусі.

Наразі основною ціллю народу Білорусі є повалення режиму О. Лукашенка і активізація тенденцій в бік зменшення політичної залежності від Росії, щоб протистояти поглинанню держави Росією. Для досягнення цієї мети, участь Білорусі у окремому регіональному блоці держав БЧП може стати найбільш дієвим

рішенням. На даному етапі, доцільно розглядати залучення до ініціативи білоруських опозиційних сил, які переслідуються і репресуються режимом О. Лукашенка.

Оскільки російський вплив традиційно є сильним у Білорусі, створення Балтійсько-Чорноморського союзу було б вигідним для цієї держави. На той момент, коли Білорусь спробує стати незалежною від впливу Росії, БЧС може стати ефективним інструментом для реалізації цієї мети. Однак, в такому випадку Білорусі необхідно радикально змінити зовнішньополітичні орієнтації з Росії на Захід, для чого у зв'язку з подіями 2020 року є певні передумови. Проте вірогідність такого розвитку подій оцінюється як дуже мало ймовірна, враховуючи готовність до застосування ймовірно необмеженого насильства і репресій як зі сторони О. Лукашенка до власного народу та і зі сторони В. Путіна, що безперечно підтримає такий курс.

Втім проросійське спрямування білоруської влади все ж допускає створення опозиційних по відношенню до її політичного курсу проєктів, таких як польська ідея створення «Нової Речі Посполитої», що ставить за мету об'єднання Польщі, України, Білорусі, Литви й Латвії у так звану «Народну Республіку» [358].

Такий проєкт стає цілком реальним у політичних умовах, де російські націоналісти, незважаючи на дружнє ставлення до Республіки Білорусь, заявляють про свої посягання на східні білоруські землі Вітебщину, Могильовщину і Гомельщину, які, на їх думку, в 1920-х роках незаконно увійшли до складу Білорусі [359].

К. Аверьянов-Мінській пише на російському націоналістичному ресурсі «Спутнік і погром» відносно прийнятого закону про неправомірність передачі Криму Радянській Україні в 1954 році і робить висновок, що аналогічне питання постане і щодо східних земель Білорусі, адже «західні губернії РРФСР були передані Радянській Білорусі ні трохи не більш правомірно» [360].

В даному контексті білоруський народ постає перед вибором – відмовитись від амбіцій будувати свою власну державу і розчинити свою національну самосвідомість та державність в російській «тюрьмі народів», або ж йти своїм

шляхом, який буде вкрай важким, однак він окупиться з лишком для блага наступних поколінь, білоруської ідентичності та самостійності.

Поряд є Україна, ініціативи регіональної інтеграції в БЧП, ЄС і НАТО, котрі підтримають устремління білоруського народу до свободи і демократії.

Додатково, важливо відзначити особливе значення у міждержавній співпраці та інтеграції в БЧП таких сусідніх з БЧП держав як: Швеція, Фінляндія, Австрія, Азербайджан, які формально рідко відносять до блоку держав потенційного БЧС, але які в більшості своїй вважають Росію загрозою і можуть стати союзниками у створенні та діяльності БЧС.

Австрія дотримується офіційної політики нейтралітету та не є членом НАТО. Австрійська політична еліта підкреслює унікальну роль держави, як посередника, що знаходиться на стику між розвиненими державами та такими, що розвиваються. Враховуючи таку позицію Австрії, можна розраховувати що вона буде аналогічно себе позиціонувати у відношення до регіонального об'єднання в БЧП.

Україну та Швецію пов'язує давня союзна угода І. Мазепи зі шведським королем Карлом XII в 1708 році, яка передбачала незалежність України і спільне протистояння російській експансії на українські землі. Хоча прямо в договорі не було вказано на створення військово-політичного союзу, але фактично це несло за собою саме такі наслідки.

Швеція історично є противником Росії і факт такої співпраці шведів з українцями, базуючись на спільному інтересі, може сприяти кооперації в сучасній історії з військово-політичним об'єднанням країн БЧП. Враховуючи переконану політику нейтралітету, яку Швеція здійснює починаючи з наполеонівських війн, вона може тісно співпрацювати з потенційним БЧС.

У військово-політичному відношенні можлива співпраця по аналогії із зобов'язаннями Швеції щодо ЄС у спільній зовнішній політиці і політиці в галузі безпеки (СЗПБ), участі у програмі НАТО «Партнерство заради миру» та спільних військових операціях під егідою ООН.

У економічному та соціально-культурному відношеннях залучення такої розвиненої країни як Швеція до тісної співпраці з БЧС, було б відчутним

доповненням в стійкість та міжнародних авторитет такого інтеграційного об'єднання.

Фінляндія, що межує з Росією та часто відноситься до БЧП, має свій знаменитий досвід окупації своєї території Росією. У фінських громадських колах періодично постає питання про повернення територій Східної Карелії анексованих СРСР в 1940 та 1944 роках [301]. У всякому разі, Фінляндія продовжує зберігати позицію нейтралітету відносно участі у військових блоках. На початок 2014 року згідно соціологічного опитування 59% фінів виступило проти вступу в НАТО [301]. В цей же час ставлення фінів до Росії одне з найбільш негативних в Європі – 62%, згідно дослідження інституту Gallup International [302].

У вересні 2014 року на черговому саміті НАТО Фінляндія все ж приєдналася до Партнерства з розширеними можливостями НАТО, що спрямоване на підвищення сумісності між союзниками. До партнерства також входить Швеція, Україна, Грузія, Австралія, Йорданія.

Швеція як і Фінляндія можуть стати надійними союзниками Балтійсько-Чорноморського об'єднання через спільну неприязнь до експансіоністської політики РФ, а також відігравати важливу підсилюючу функцію, передусім в контексті безпеки пострадянських держав Балтії, через своє стратегічне значення в Балтійському регіоні.

При формуванні такого формату союзницьких відносин буде забезпечено контроль дуги від Чорного до Балтійського моря, що по всій вертикалі відділяє Росію від Європейського Союзу.

Азербайджан, який має багаті енергетичні ресурси та транзитні можливості із ще більш енергетично багатих держав Центральної Азії, схиляється до зовнішньополітичного вектору в напрямку Туреччини, яка близька релігійно, культурно та етнічно. Азербайджан зацікавлений в протидії геополітичному впливу Росії, передусім у контексті конфлікту за Нагірний Карабах. Туреччину і Азербайджан об'єднує спільна ціль – обмеження геополітичного впливу РФ в Каспійському регіоні та Середній Азії.

Туреччина розглядається в дисертаційній роботі як важливий союзник БЧС, через вплив Туреччини на Азербайджан Україна кооперуючись з іншими союзниками БЧП повинна добиватися створення транспортного коридору в Європу з Азії через Кавказ в обхід Росії та здобуття важливого партнера в особі Азербайджана для диверсифікації енергоресурсів України та держав-учасників потенційного БЧС.

Можемо зробити висновок, що дослідження міждержавної співпраці України з країнами БЧП дозволяє оцінити подальшу перспективу поглиблення співпраці та побудови союзницьких відносин у форматі БЧС.

Згідно визначених критеріїв, що включають в себе зовнішньополітичні інтереси, досвід міждержавної співпраці, чинники російської загрози, історичної та культурної близькості, взаємної симпатії народів та політичних еліт, виділено чотири категорії держав БЧП для побудови союзницьких відносин у форматі БЧС, а саме держави найвищого пріоритету: Україна, Польща, Литва, як спадкоємці великих середньовічних держав Київської Русі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої; держави 2-го пріоритету: Естонія, Латвія, Румунія, Грузія; держави 3-го пріоритету: Болгарія, Молдова, Чехія, Словаччина; 4-го пріоритету: Білорусь, Туреччина, Угорщина.

Окремо варто виділити виділяються Швецію, Фінляндію, Азербайджан, які межують з БЧП та можуть стати важливими партнерами потенційного БЧС.

Безсумнівно, ключова допомога для реалізації механізму посиленої співпраці та побудови союзництва в БЧП, буде необхідна від Сполучених Штатів Америки.

Загальна чисельність збройних сил Росії становить 3 млн 454 тис. осіб, що включає 900 тис. військовослужбовців, 554 тис. осіб воєнізованих добровольчих організацій та 2 млн осіб резервного складу. Військовий бюджет 65,1 млрд. дол [319].

Якщо брати до порівняння США та Росію, США все ж таки займають лідируючі позиції майже у всіх категоріях за кількістю озброєння та армії, однак у Росії, на відміну від США, переважає кількість бойових танків – 3090, у той час як у США 2381 одиниць [320].

Якщо порівнювати військові сили НАТО та Росії, альянс випереджує РФ всемеро за чисельністю армії: 1 мільйон 750 тисяч проти 230 тисяч. Кількість авіації НАТО – понад 692 тисяч проти 148 тисяч у РФ, а військово-морський флот – більше 598 тисяч проти 130 тисяч відповідно [321]. За тенденціями у боротьбі за світове панування США продовжують змагатися з Росією та Китаєм. Проте вищезазначена статистика свідчить про те, що США зі своїм арсеналом є вигідним партнером для Балтійсько-Чорноморського союзу – тим паче вони мають спільні точки дотику.

Проаналізувавши дані про чисельність збройних сил, що були опубліковані у виданні військовий баланс за 2019 рік від Міжнародного інституту стратегічних досліджень з питань воєнно-політичних конфліктів (Лондон) отримано зведені дані про консолідовану чисельність збройних сил та оборонний бюджет держав БЧП:

I. Україна, Литва, Польща - 1 млн. 466 тис. осіб, сукупний військовий бюджет 19,5 млрд. дол.

II. Україна, Литва, Польща, Латвія, Естонія, Румунія, Грузія – 1 млн. 725 тис. осіб, сукупний військовий бюджет 26,82 млрд. дол.

III. Україна, Литва, Польща, Латвія, Естонія, Румунія, Грузія, Чехія, Словаччина, Болгарія, Молдова – 1 млн. 865 тис. осіб, сукупний військовий бюджет 34,22 млрд. дол.

Якщо Туреччина буде союзником в БЧП для стримування російської агресії, то військовий потенціал БЧС додатково зросте до 2 млн 756 тис. військовослужбовців та військового бюджету до 56,22 млрд. дол. Чорноморський флот Росії поступається в 3-4 рази чисельністю турецькому ВМФ.

Фактично об'єднання держав БЧП в зазначеній конфігурації виходить на паритет з Росією по військовому потенціалу. Росія в свою чергу володіє ядерною зброєю, у випадку її застосування держави БЧП, більшість яких є членами НАТО, можуть розраховувати на ядерну потужність США та інших ядерних держав НАТО.

Ще одним недоліком російської позиції є зневага до міжнародного права, зухвале порушення його норм, принципів взаємовідносин між державами, зокрема принципу непорушності кордонів, територіальної цілісності держав, невтручання у внутрішні справи іноземних держав. Також для сучасної Росії є чужими набуті

цивілізаційні цінності, у вигляді демократії та верховенства закону, пріоритету прав та свобод людини і т.д.

Така агресивна поведінка Росії залишає її без підтримки більшості країн світу, передусім високорозвинених, що в свою чергу загрожує Росії посиленням міжнародних санкцій та ізоляції, які можуть стати критичними для російської економіки. Найбільш руйнівними та водночас дієвими санкціями та практично можливими для застосування на сучасному етапі вважається відключення Росії від системи SWIFT, а також повна заборона на покупку енергоресурсів у Росії.

Саме посилення санкцій та міжнародної ізоляції Росії на даний час стримує Росію від повномасштабного вторгнення в Україну та захоплення нових територій. В такому випадку, армія України не має достатньо ресурсів щоб протистояти такому наступу. Однак, Україна має достатньо військового потенціалу щоб ефективно протистояти окупаційній адміністрації РФ в окупованій Донецькій і Луганській областях.

Загроза ж повномасштабного вторгнення буде існувати завжди поки існує незалежна Україна не включена до НАТО чи до іншого оборонного союзу.

Очевидно, що Україна не буде прийнята в НАТО в майбутньому, доступному для огляду, через неможливість відповідного одноголосного рішення всіх країн-членів НАТО, оскільки завжди будуть держави-апологети Росії або ж схильні підтримувати політику умиротворення Росії, або зацікавлені в слабкості України і в отриманні важелів політичного впливу для відстоювання своїх інтересів, зі скоріше егоїстичних ніж справедливих міркувань, як це наразі ми спостерігаємо у випадку з Угорщиною.

Тому, враховуючи вищезазначене необхідно шукати інші шляхи підвищення безпеки та військового потенціалу України, а також і інших держав БЧП, оскільки Росія має щодо БЧП теж свій реваншистський та геополітичний інтерес.

Шляхом до вирішення цієї проблеми, яка є критично важливою для України, може стати побудова союзницьких відносин по напрямку оборони з державами БЧП. Не розраховувати на те, що Україну в якийсь момент приймуть до НАТО, а працювати над побудовою союзницьких відносин з окремими державами БЧП, які

входить до НАТО, передусім з Литвою і Польщею. В результаті укладення окремих угод про військове союзництво з державами НАТО, що є набагато більш вірогідним для реалізації ніж згода на вступ від всіх держав-членів НАТО, буде отримано опосередковане залучення України до системи безпеки НАТО. Це в свою чергу певним чином підвищить відповідальність НАТО за безпеку України та підвищить ставки для Росії щодо її повномасштабного вторгнення.

Пріоритети зовнішньої політики України у військово-політичній сфері повинні бути націлені на укладання таких союзницьких угод з Польщею та Литвою, можливо також з іншими державами БЧП – Латвією, Естонією, Румунією.

Факт укладення державою-членом НАТО союзницького договору з Україною про військову підтримку, дозволить значно підвищити безпеку України. Розпочати співпрацю у цьому напрямку необхідно зі спільних регулярних навчань, на яких будуть представники та війська держав БЧП в південно-східних областях України, зокрема неподалік Харкова, Маріуполя, Херсона та Одеси.

Водночас, Росії буде важко звинуватити США і НАТО у перетині «червоних ліній» інтересів Росії, тому що формально США і НАТО не мають відношення до двосторонніх відносин України та Литви, чи України та Польщі.

Щоб підготувати відповідний ґрунт для укладення військово-політичних союзницьких угод можна також використати механізм інвестиційного союзництва, який пропонується в дослідженні як основа для реалізацію Балтійсько-Чорноморського союзу.

Цей шлях полягає у застосуванні інституційного механізму з наднаціональними повноваженнями на основі спільної інвестиційної діяльності, що дозволить зблизити держави БЧП політично, економічно та культурно, а також стане основою для їх інтеграції і військового союзництва.

Тому, можна зробити висновок що саме побудова союзництва в БЧП може бути тим інструментом посилення безпеки та військового потенціалу України перед російською загрозою, що на сьогоднішній день є самим важливим питанням для держави.

2.3. Військово-політична та безпекова співпраця України з державами БЧП в рамках регіональних організацій та ініціатив

З точки зору безпеки Балтійсько-Чорноморський простір є геополітичною дугою, яка може виступити бар'єром для захисту Західної та Центральної Європи від розповсюдження російського впливу. Розпад Радянського Союзу та біполярний світовий порядок мали специфічні тривалі наслідки для Чорноморського регіону. Раніше він був ареною для антагонізму Схід-Захід та областю панування радянського блоку. Однак після закінчення «холодної війни» на узбережжі Чорного моря з'явилися нові незалежні держави з різним рівнем економічного розвитку й політичного режиму.

Протягом 1990-х років басейн Чорного моря залишалося бурхливим регіоном, що зазнавав широкого спектру загроз безпеці: заморожених конфліктів, дипломатичного протистояння та широкої політичної нестабільності. Важливо простежити динаміку проблем, з якими стикався Чорноморський регіон протягом 1990-х років, щоб зрозуміти, чому така організація, як BlackSeaFor, була ініційована і подолання яких проблем вона ставила за мету.

Вогнища напруги з'явилися майже одразу після розпаду жорсткої системи безпеки Радянського Союзу. З моменту проголошення незалежності в Грузії запалали різні сепаратистські конфлікти. У 1993 році Грузія фактично втратила контроль над Абхазьким регіоном [212]. Ще одна проблема на грузинській території – конфлікт у Південній Осетії, також відбувся за участі Росії.

Відносини між Росією та Україною також були сповнені напруженості. Питання розподілу Чорноморського флоту та прав базування Росії в Криму; дестабілізація ситуації в Криму, інсинуйована з боку Росії; заперечення Росії проти співпраці України з НАТО та іншими західними партнерами; питання розмежування кордону – всі ці питання зробили співпрацю проблематичною. Румунія та Україна мали досить прохолодні дипломатичні відносини через те, що Румунія відмовилася визнавати кордон між двома країнами після здобуття Україною незалежності, а

також оскаржувала приналежність п'яти островів у дельті Дунаю та морського шельфу навколо Зміїного острова [219].

Нові та старі загрози безпеці в Чорноморському регіоні показали необхідність розбудови спільних механізмів безпеки та подолання старих проблем у двосторонніх відносинах. Очікувалося, що спільний проєкт військового співробітництва зменшить недовіру до мотивів та довгострокових політичних цілей кожної з країн та зробить відносини між державами більш відкритими та прозорими.

Зважаючи на ці міркування, ідея створення багатонаціональної військово-морської сили в Чорноморському регіоні виникла на зустрічі військових чиновників України та НАТО в 1997 році. Її підтримали всі прибережні держави, і нарешті офіційна ініціатива вийшла з турецьких ВМС у 1998 році. Угода про створення Чорноморських військово-морських сил була підписана в Стамбулі 2 квітня 2001 року Болгарією, Грузією, Румунією, Росією, Туреччиною та Україною [214]. BlackSeaFor виконував завдання пошуково-рятувальних операцій, надання гуманітарної допомоги при стихійних лихах, охорони навколишнього середовища, видалення морських мін, проведення антитерористичних операцій [215].

BlackSeaFor не був бойовою групою і не мав намірів брати участь у великих військово-морських операціях. Також у нього відсутній політичний орган, який би координував свою діяльність. BlackSeaFor повинен був проводити морські тренінги, спільні візити до порту та стати доступними для проведення миротворчих операцій з підтримкою ООН та ОБСЄ. Крім того, BlackSeaFor відкрив можливості для консультацій між міністерствами закордонних справ та міністерствами оборони прибережних держав [216].

Перша церемонія була проведена в Голчуку та Стамбулі 27-28 вересня 2001 року. Друга церемонія відбулася в серпні 2002 року під командуванням України [217]. Діяльність BlackSeaFor була безперервною і досить успішною в плані завоювання взаємної довіри та посилення співпраці між флотами шести прибережних держав до 2008 року [16].

Війна між Росією та Грузією в серпні 2008 року мала вирішальний вплив на становлення багатосторонніх відносин у регіоні. Ретельні спроби налагодити довірчі

відносини в основному не вдалися, і BlackSeaFor розпався як платформа для діалогу та встановлення прозорості військових відносин серед шести прибережних держав. З цього часу Грузія відмовилася брати участь у спільних військових флотах [215].

Таким чином, ініціативи військового співробітництва та діалогу у форматі BlackSeaFor стали незначними. Російська політика після 2008 року загалом сприяла розпаду і без того слабкого регіонального співробітництва. Останні події в Україні підтверджують цю тенденцію і ставлять під сумнів єдине існування BlackSeaFor у нинішньому форматі, оскільки український уряд розпочав переговори про виключення Росії з цієї організації [18]. До цього моменту функціонал організації заморожений.

Так, можна впевнено говорити про те, що Чорноморська військово-морська група оперативного взаємодії (ЧВМГ ОБ) «Блексіфор» («BlackSeaFor») поки не здатна вирішувати серйозні проблеми гарантування безпеки. Її низька ефективність пояснюється, в першу чергу, наявністю в Балтійсько-Чорноморському регіоні країн-учасниць, чий зовнішньополітичні пріоритети є суперечливими по відношенню одна до одної. Оскільки, з одного боку, в «Блексіфор» представлені члени НАТО, з іншого – лідер ОДКБ – Росія, важко дійти консенсусу, коли зовнішньополітичний вектор Росії та інших держав цілком відрізняється і більше того – суперечить один одному.

«Вишеградська група» («V4») – це існує з 1991 року об'єднання трьох країн: Польщі, Угорщини й Чехословаччини, а з 1992 року у зв'язку з поділом ЧСФР на дві самостійні держави: Чехію й Словаччину, – альянс чотирьох країн. Регіон, незважаючи на відсутність підтримки й довіри з Заходу, дійсно виробив неповторну своєрідність, що виразилося, з одного боку, в синтезі цивілізаційних характеристик, з іншого – в особливому ставленні до власної ідентичності. Усі чотири країни об'єднує прагнення слідувати за передовими технологіями й політичними віяннями і, одночасно, надзвичайно дбайливе ставлення до своїх власних вікових традицій, мови та культури. Регіон століттями перетворювався в квінтесенцію європейської західної і східної складової, що не залежить від кон'юнктурних віянь політики [226].

Спочатку метою новоутвореного об'єднання був вступ у Євро-Атлантичні структури, а згодом, після вступу «V4» у ЄС і НАТО вектор їх діяльності

трансформувався у курс зміцнення стабільності в усьому Центрально-Європейському регіоні, надання активної підтримки демократичним процесам в Європі, зміцнення безпеки й боротьби з податковими злочинами, а також встановлення партнерських відносин з балканськими країнами й вирішення проблеми міграційної кризи.

«Вишеградську групу» об'єднує не лише військово-політична мета, а й ідея спільної історії, культурних традицій і, згодом, встановлені тенденції економіки, що доповнюють одна одну. До того ж, «V4» не піддається розчиненню власної самобутності в європейських реаліях і геополітичних схемах, що є базисом, який можна взяти за основу майбутнього проєкту «Intermarium». Як «Вишеградська група» стала ланкою, що пов'язує Схід і Захід, так само «Міжмор'я» може стати тим альянсом, що буде об'єднувати транспортні шляхи з Європи до Азії.

Слід зазначити, що з початком російської інтервенції в Україні країни-члени «V4» виробили курс на зміцнення зв'язків з нашою державою, просування її інтересів на європейській арені й безпосередньо почали брати участь у наданні економічної, промислової, військово-стратегічної й політичної допомоги.

Так, у відповідь на агресивні дії Росії в Східній Україні 14 березня 2014 року був підписаний договір про створення особливого військового угруповання всередині Європейського союзу, що передбачає проведення спільних навчань і координацію дій по зміцненню обороноздатності членів «Вишеградської четвірки». А вже з січня 2016 року «V4» знаходиться в постійній боєготовності.

При цьому рішення про військове втручання військових підрозділів V4 можуть приймати тільки всі країни-члени організації. Повноваження країн «Вишеградської групи» розділені між собою. Так, наприклад, Чехія забезпечує медичну й логістичну реалізацію допомоги. Польща надає бойові підрозділи й здійснює військове командування. Інженерну підтримку надає Угорщина, а Словаччина займається протидією зброї масового ураження. Чисельність «V4 Battle Group» становить 3700 осіб (1800 поляків, 728 чехів, 640 угорців, 460 словаків і 19 українців). Група готова діяти в якості бойового підрозділу в екстрених ситуаціях в разі виникнення загрози для Євросоюзу.

У 2015 році представники «Вишеградської групи» висловили зацікавленість в розширенні співпраці з Україною в енергетичній сфері, поглибленні взаємодії в оборонній сфері й галузі безпеки, активізації співпраці з реалізації важливих інфраструктурних проектів, реформування окремих галузей економіки та вищої освіти. Країни-члени «V4» розподілили сфери допомоги Україні: Словаччина підтримає Київ у галузі енергобезпеки, Чехія – в області розвитку громадянського суспільства, Угорщина – малого та середнього бізнесу, Польща – у реформах місцевого самоврядування.

Керівництво України вважало, що українські інтереси на Чорному морі входять в протиріччя з устремліннями Росії. Україна претендувала на те, щоб стати одним з основних транзитерів каспійської та близькосхідної нафти в Європу, а Росія прагнула максимально контролювати шляхи транспортування каспійської нафти, зберігаючи залежність європейських держав від російських поставок. Оскільки серед зовнішньополітичних орієнтирів були ті, що суперечили російським, а саме: зміцнення відносин зі США до рівня стратегічного партнерства, а також «відхід з євразійської зони впливу Російської Федерації» [212], в Україні почали розглядати проекти та міжнародні організації, які б допомогли втілити державні інтереси.

Таким проектом стала Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ (ОДЕР-ГУАМ). Таким чином, українська політична еліта визначила пріоритетним напрямком регіональної політики не «балтійську» частину Балтійсько-Чорноморського простору, а «чорноморську» його складову.

В основу аббревіатури ОДЕР-ГУАМ лягли назви країн-учасниць – Грузії, України, Азербайджану і Молдови. Коли в 1996 році почалися переговори про перегляд положень Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС), ці чотири держави поставили собі за мету не допустити можливості військової присутності Росії в зоні збройних конфліктів у Молдові і на Південному Кавказі. Таким чином, вони виступили опонентами як Росії, так і держав НАТО.

Перша зустріч президентів чотирьох країн відбулася 10 жовтня 1997 року під час саміту Ради Європи в Страсбурзі і поклала початок політичних консультацій країн ОДЕР-ГУАМ. У спільному комюніке говорилося про намір розвивати

співробітництво на чотиристоронній основі в інтересах формування стабільної і безпечної Європи.

У листопаді того ж року в Баку на зустрічі заступників міністрів закордонних справ був підписаний протокол про проведення регулярних політичних консультацій. Друга зустріч лідерів «четвірки» відбулася в квітні 1999 року під час Вашингтонського засідання Ради Євроатлантичного партнерства (вона об'єднує 19 країни НАТО та партнерів альянсу). Сторони заявили, що в основі їх співпраці лежить спільне прагнення до інтеграції в європейські і євроатлантичні структури.

Перша регулярна зустріч на вищому рівні відбулася 6-7 липня 2001 року в Ялті. На ній було підписано Хартію ОДЕР-ГУАМ, що свідчило про подальшу інституціоналізацію чотиристороннього об'єднання. Основними завданнями співпраці проголошувалися такі пункти: «сприяння соціально-економічному розвитку; зміцнення і розширення торговельно-економічних зв'язків; розвиток і ефективне використання транспортно-комунікаційних магістралей; зміцнення регіональної безпеки; розвиток відносин в області науки, культури і в гуманітарної сфери; взаємодія в рамках міжнародних організацій; боротьба з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю і нелегальним обігом наркотиків» [226].

Серед принципів співпраці в межах ОДЕР-ГУАМ особливо виділені: повага до суверенітету, незалежності, територіальної цілісності і невтручання у внутрішні справи держав. На основі цілей і принципів організації ОДЕР-ГУАМ можна зазначити, що основними напрямками співпраці оголошувалися економічний, військово-політичний і культурний.

Вищим органом ОДЕР-ГУАМ є щорічні зустрічі глав держав. На них приймаються рішення щодо основних напрямів співпраці і узгоджуються позиції щодо актуальних міжнародних питань. Виконавчим органом ОДЕР-ГУАМ є Рада міністрів закордонних справ, її засідання проводяться не рідше двох разів на рік. Вона координує співпрацю держав-учасниць в період між зустрічами на вищому рівні. Робочим органом ОДЕР-ГУАМ є Комітет національних координаторів, до якого входять по одному представнику від кожної держави. Комітет збирається щоквартально. Він вирішує поточні питання взаємодії, а також готує зустрічі глав

держав і міністрів закордонних справ. Створені робочі групи з галузевих питань: енергетики; транспорту; торгівлі та економічного розвитку; інформаційних технологій і засобів телекомунікації; культури, науки та освіти; туризму; боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та незаконним обігом наркотиків [224].

У 2004 році парламенти держав-учасників заявили про створення Міжпарламентської асамблеї ОДЕР-ГУАМ. На саміті в Києві в травні 2006 року була прийнята декларація про заснування Організації за демократію і економічний розвиток ГУАМ, секретаріат якої повинен знаходитися в Києві. Організація відкрита для приєднання інших країн, які поділяють її цілі та принципи. Рішення в органах ОДЕР-ГУАМ, за винятком процедурних, приймаються консенсусом. Протягом року держави по черзі виконують функції голови організації.

У межах діяльності ОДЕР-ГУАМ підписано понад 20 багатосторонніх угод. Головний сенс діяльності ОДЕР-ГУАМ полягає в проведенні політичних консультацій і координації зовнішньої політики чотирьох держав. Вони регулярно виступають з узгоджених позицій в ОБСЄ, Раді Європи, РЄАП, ООН, СНД. З 1999 року учасники ОДЕР-ГУАМ обговорювали ідею створення чотиристороннього миротворчого батальйону. Україна, Грузія і Азербайджан намагалися налагодити військово-технічне співробітництво, однак ідея не обвінчалася успіхом.

Учасники ОДЕР-ГУАМ створили механізм політичних консультацій і просунулися по шляху інституціоналізації співпраці. Але в інших напрямках їх успіхи незначні. Немає відчутного прогресу в економічній сфері, включаючи створення зони вільної торгівлі, угода про яку була підписана 20 липня 2002 року між державами-учасниками ГУУАМ.

З усіх цих причин ОДЕР-ГУАМ важко віднести до розряду інтеграційних об'єднань чи міждержавного союзництва. ОДЕР-ГУАМ являє собою, скоріше, приклад організації регіонального співробітництва, сформованої на перехідний період і покликаної сприяти інтеграції її учасників в більш широкі, перш за все, європейські та євроатлантичні міжнародні структури.

Після 2005 року влада України вбачала реалізацію ідеї інтеграції Балтійсько-Чорноморського простору у створенні єдиного енергетичного простору [215]. Його

зміст полягав в конструюванні «Євро-Азійського нафтотранспортного коридору» (ЄАНТК), що складається з нафтопроводу «Баку – Супса (Батумі) – Одеса – Броди – Плоцьк – Гданськ» і газопроводу «Баку – Супса – Феодосія – Одеса».

Ідея ЄАНТК ґрунтувалася на продовженні будівництва нафтопроводу «Одеса – Броди» до Плоцька і Гданська та передача цієї нафтотранспортної магістралі в аверсний режим використання [211]. У 2005-2009 роках Україна намагалася залучити до проєкту ЄАНТК Литву, Латвію, Польщу і Білорусь. Однак зміна влади в Києві в черговий раз пригальмувала реалізацію проєкту.

Засідання 7-ої Парламентської Асамблеї, що відбулася 10-11 листопада 2014 року в Кишиневі, привітало підписання і ратифікацію Грузією, Республікою Молдова та Україною Угод про Асоціацію з Європейським Союзом, включаючи Угоди про створення зон вільної торгівлі, і оцінила це як значний крок вперед, досягнутий у створенні амбітної основи взаємовідносин відповідних країн ОДЕР-ГУАМ з ЄС [216].

Також спільно з Грузією Україна виступила з ініціативою створення нового регіонального об'єднання – Співдружність Демократичного Вибору (СДВ), що вважається «регіональним продовженням рухів за демократію і захист прав і свобод людини» [210]. Співдружність демократичного вибору ще називають Спільнотою демократій Балтійсько-Чорноморсько-Каспійського регіону». Об'єднання було створено 2 грудня 2005 року на установчому форумі в Києві. Також в роботі форуму взяли участь Молдова, Латвія, Литва, Естонія, Словенія, Македонія, Румунія. У схваленій на форумі Декларації країн Співдружності демократичного вибору йдеться про те, що його учасники прагнуть до Європи без розділових ліній, порушень прав людини, «заморожених» конфліктів, якого-небудь духу конфронтації, вони мають намір тісно співпрацювати для досягнення міцного миру, демократії і процвітання на європейському континенті, взаємодіяти заради розвитку і зміцнення демократії, визнаючи, що різні країни, що знаходяться в полі зору Співдружності демократичного вибору, знаходяться на різних етапах демократичного розвитку [11].

З одного боку, поштовхом до створення СДВ було бажання дати відсіч російським імперським намірам, з іншого – це була природна реакція на те, що в рамках існуючої організації СНД під егідою Росії питанням демократизації і людського розвитку не приділялася належна увага. Питання безпеки особистості і людського розвитку стали для Співдружності демократичного вибору головним пріоритетом.

Згодом, було проведено дві зустрічі членів організації в Тбілісі та Вільнюсі (9-10 березня 2006 року та 4-5 травня 2006 року). На останній були присутні представники США і країн-членів ЄС. Установа СДВ була створена з метою реанімувати ОДЕР-ГУАМ, однак потрібний результат так і не було досягнуто. У наступні роки значущих подій в рамках СДВ не відбувалося.

Таким чином, створення ОДЕР-ГУАМ і СДВ передбачало об'єднання ряду держав пострадянського простору та Східної Європи на основі демократичних цінностей і потенційних економічних і політичних досягнень. Створення СДВ відбувалося на хвилі «оксамитових» революцій в Грузії та Україні, тому після спаду демократичного підйому діяльність цієї організації втратила свою значимість, і за останні кілька років говорити про конкретні результати її діяльності не доводиться.

Ситуація навколо ОДЕР-ГУАМ, в яку входять Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова, залишається невизначеною. Ідея політичної противаги Росії виявилася основною консолідуючою силою, що об'єднала ці держави та зробила ОДЕР-ГУАМ формальною спільнотою.

Незважаючи на те, що об'єднання продовжує своє існування, заходи, які проводяться під керівництвом ОДЕР-ГУАМ, не мають істотного регіонального значення, а рішення, що приймаються на них, мають скоріше декларативний характер, ніж практичний. За минулі роки будь-яких істотних рішень з актуальних проблем розвитку регіону ОДЕР-ГУАМ не приймало. В основному висловлювалося ставлення держав-членів щодо політичної ситуації в Україні і Грузії.

Регіон ОДЕР-ГУАМ характеризується як зона «затяжних» конфліктів, що є ще однією перешкодою на шляху до інтеграції. Проблеми Молдови і Придністров'я, напружені ситуації в Україні, в Південній Осетії та Абхазії, викликані російською

агресією та анексією Криму, не гарантують стабільного економічного і політичного розвитку регіону, однак, з іншого боку, – можуть консолідувати країни ОДЕР-ГУАМ в боротьбі проти російської агресії.

Ще однією організацією Балтійсько-Чорноморського регіону, яка поглиблює співпрацю з Україною та має певну геополітичну вагу в регіоні є ОЧЕС. ОЧЕС була започаткована у 1992 році як ініціатива міждержавного співробітництва, а в 1998 році отримала статус міжнародної організації діяльність якої полягає в посиленні економічної співпраці між її членами, створення комфортних умов підприємницької діяльності, вільного обороту капіталу, заохочення інвесторів за допомогою вигідних умов і сприяння один одному в інтеграції у світову економіку.

Ідея надати офіційний статус співпраці причорноморських країн була висунута Туреччиною ще в період існування СРСР. Не випадково саме в Стамбулі глави держав і урядів десяти причорноморських країн підписали Декларацію про Чорноморське економічне співробітництво. Його головною метою вони назвали перетворення Причорномор'я в регіон миру і стабільності, тобто економічним напрямом співпраця не обмежувалася. Також ставилося широке коло завдань у соціально-економічній галузі, включаючи розвиток прямих зв'язків між підприємствами і заохочення регіональної торгівлі.

Незважаючи на те, що не всі держави-учасниці ОЧЕС є членами Балтійсько-Чорноморського простору, а лише: Україна, Болгарія, Румунія, Молдова, Грузія, Туреччина, все одно у діяльності ОЧЕС прослідковується Балтійсько-Чорноморський вектор економічної політики. Для того, аби протистояти конфлікту між країнами-членами через неоднозначність політики та територіальні претензії, акцент був поставлений, перш за все, на економічній складовій співпраці, зокрема – на виробничій співпраці. Це в подальшому вплинуло на чітке галузеве розділення та структурований підхід для вирішення спільних проблем і артикуляції взаємних цілей.

Слід зазначити, що це єдина міжнародна організація економічного співробітництва, яка існує в Чорноморському регіоні та має диверсифіковану структуру, робочі групи, комітети і відповідні установи та органи такі, як

Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР), Ділова рада, Фонд розвитку проєктів і Грецький фонд розвитку ОЧЕС (BSEC Hellenic Development Fund) [10].

ЄС виділяє кошти на створення в Чорноморському регіоні надійної транспортної системи і на її інтеграцію в загальноєвропейські транспортні мережі. З 1993 року реалізується програма ТРАСЕКА, спрямована на розширення мережі сухопутних і морських зв'язків з метою формування транспортного коридору Європа – Кавказ – Азія. До участі залучені дуга країн ОЧЕС, а також Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменістан і Монголія.

Оскільки Україна завжди прагнула підвищити свій статус з метою вступу до ЄС, вона як член ОЧЕС надавала особливе значення цій організації. 1 липня 2017 року Україна на 6 місяців розпочала головування в ОЧЕС [7]. Перший заступник міністра закордонних справ Вадим Пристайко взяв участь у 36-му засіданні Ради міністрів ОЧЕС у Стамбулі, де відбулося перенесення головування з Туреччини в Україну.

Однак членство Росії в ОЧЕС негативно відобразилося на артикуляції проблем України в економічній співпраці, оскільки Росія займає вагомe становище в організації та гальмує просування українських цілей. Більше того – половина держав-членів мали невирішені між собою конфлікти: Росія з Україною, Азербайджан з Вірменією, Росія з Грузією, Росія з Молдовою, Туреччина з Грецією та Кіпром.

Зокрема, як зауважив глава української делегації В. Пристайко: «ОЧЕС перебуває у стані кризи. Агресивна політика РФ стала на перешкоді ефективному співробітництву країн та зазначив, що українське головування буде зосереджене на проблемах економічного співробітництва в умовах безпекової кризи в регіоні, та проходитиме під гаслом «На шляху до миру, стабільності і процвітання»» [218].

До 2014 року в Україна була державою з найбільшою кількістю морських портів в регіоні (включаючи Азовське море). Проте зараз усі кримські порти перебувають під окупацією, і робота з ними незаконна. Серце Чорноморського регіону – Крим, який анексувала РФ, став потужною військовою та ядерною загрозою для всіх прибережних держав. Через проблеми безпеки великі інвестори

почали уникати Україну, через що постраждали туризм, культурні обміни, міжрегіональне співробітництво.

Наголошуючи на цих проблемах, український представник в ОЧЕС заявив, що Україна не буде залишатися осторонь, а готова взяти відповідальність на себе. Українське головування приділило особливу увагу контактам з ЄС як на експертному, так і на політичному рівнях відповідно до принципів взаємодопомоги у реалізації прагматичних цілей.

Україна як член ОЧЕС наполягала на тому, що регулярний бюджет ОЧЕС повинен стати більш орієнтованим на самі проєкти. Фінансовий центр Організації – Чорноморський банк торгівлі та розвитку (BSTDB), повинен стати більш комплексним у своїх задачах, адже протягом двох десятиліть він не знайшов механізмів участі в проєктній діяльності робочих органів ОЧЕС.

Таким чином українське президентство вплинуло на акцентування уваги на питаннях економічного співробітництва в умовах кризи безпеки в регіоні, а також реалізації багатосторонніх регіональних проєктів.

Як заявив генеральний секретар ОЧЕС посол Майкл Христідес: «ОЧЕС (ОЧЕС) не є платформою для вирішення політичних проблем, з якими стикаються країни регіону» [229]. Це свідчить про те, що учасники ОЧЕС налаштовані максимально уникати взяття на себе відповідальності за вирішення конфліктів всередині організації між країнами-членами.

Слід зауважити, що ефективність налагодження торговельно-транспортних шляхів значно знижується через пасивність країн по відношенню до проблем України з Росією та ігнорування введення жорстких економічних санкцій проти РФ.

На зовнішньополітичному порядку денному України питання активізації участі України як морської держави в ОЧЕС повинні мати пріоритетне значення. Адже для поглиблення економічного співробітництва з країнами Балто-Чорноморського регіону з метою подальшого створення важливого геополітичного Балто-Чорноморського союзу Україна повинна вживати конкретних заходів: розробка, розвиток і реалізація проєктів в галузі транспорту і зв'язку, торгівлі,

сільськогосподарського та промислового розвитку, обміну економічною та комерційною інформацією.

Ще однією регіональної міжнародною організацією в БЧП є Центральноєвропейської ініціативи. На відміну від ОЧЕС, Росія не є членом даного угруповання, що позитивно впливає на просування Україною власних інтересів та впливає на більшу інтеграцію України до європейського простору.

Оскільки однією з цілей даної організації є сприяння та зміцнення безпеки між її членами, а половина країн є також членами Європейського Союзу, членство в Центральноєвропейській ініціативі (ЦЄІ) є рушійною силою до пришвидшення та налагодження зв'язку з ЄС.

Враховуючи той факт, що ЦЄІ активно співпрацює з ОЧЕС, Радою держав Балтійського моря, і що такі члени, як Україна, Польща, Болгарія, Білорусь, Молдова, Румунія, Угорщина, Словаччина можуть бути зацікавлені в розвитку Балто-Чорноморської дуги, членство України в даному угрупованні є досить таки корисним.

Головним принципом діяльності ЦЄІ є зближення країн заради довготривалої стабільності, безпеки та економічного зростання.

В основному економічний вимір ЦЄІ складається з зустрічей з Торговими палатами країн-членів ЦЄІ та щорічного Економічного форуму ЦЄІ, скликаного Президентством [220]. Щороку Центральноєвропейська ініціатива організовує форуми, літні табори, школи та семінари для молоді, молодих громадських діячів та політиків у галузі так званої «блакитної економіки» (Blue Economy and Sustainable Blue Growth), що зацікавлені у зонах Середземноморського та Чорноморського регіонів [221].

Міністри зійшлися на думці, що тісна співпраця з іншими європейськими регіональними ініціативами та організаціями такими як ОЧЕС, корисна для досягнення цілей ЦЄІ, адже завдяки цій співпраці ЦЄІ може зміцнити свої зв'язки з усіма стратегічними регіонами Балтійського, Адріатичного та Чорного моря, що дуже стрімко розвиваються та є макрорегіональними пріоритетами ЄС [223].

Бухарестська дев'ятка – міжнародне формування із дев'яти держав НАТО, призначене для консолідації східного флангу НАТО держав Східної та Центральної Європи. До групи увійшли молоді держави Європи, колишні держави-члени Організації Варшавського договору (Польща, Румунія, Чехія Словаччина, Угорщина, Болгарія) і колишні радянські балтійські республіки (Естонія, Латвія, Литва).

Члени дев'ятки заявили про готовність збільшити свої витрати на оборону до 2024 р до 2% ВВП, про підтримку курсу України, Грузії, Молдови та балканських країн на вступ до ЄС і НАТО [231].

Основною передумовою створення групи стала окупація Криму, російська війна в Україні та загалом ворожа політика Росії на міжнародній арені.

Серед інших передумов заснування Бухарестської дев'ятки варто виділити позиції Польщі та Румунії, які претендують на статус регіональних лідерів Центральної та Східної Європи і Причорномор'я, держави відчують на собі безпосередні загрози, що походять з Росії (для Польщі це, передусім, загрози від сусідства з Калінінградською областю РФ, для Румунії – окупований Росією Кримський півострів України та мілітаризація Росією басейну Чорного моря), а також намагаються посилити безпекову ситуацію в регіоні як шляхом регіональної кооперації, так і залученням у безпекові справи регіону глобальних гравців – передусім, Сполучених Штатів Америки [231].

Під час першої зустрічі в Бухаресті польський міністр наполягав, що необхідно розвивати не тільки сили оперативного реагування, а й збройні сили загалом, концентруючи їх на східному фланзі НАТО. Польське вимога про постійне розміщення баз НАТО в східноєвропейському регіоні була підтримана на саміті дев'яти держав східного флангу НАТО 4 листопада 2015 року, проведеному в Бухаресті за ініціативою президентів Польщі та Румунії.

У прийнятій Спільній декларації висловлювалася глибока стурбованість «триваючої агресивною політикою Росії в Україні», а союзники закликалися до встановлення «сильної і надійного» присутності в регіоні, що має стати адекватною відповіддю на загрозу зі сходу [233].

Створений на зустрічі формат «бухарестського дев'ятки» (В9) виявився життєздатним. У червні 2018 року в Варшаві відбувся другий саміт країн східного флангу, а в лютому 2019 року в словацькому Кошице - третій.

Всього від часу створення Бухарестського формату до 2019 р. відбулося сім зустрічей: три на найвищому рівні, за участі глав держав та урядів, дві – на рівні міністрів закордонних справ і дві зустрічі на рівні глав оборонних відомств.

Порядок денний всіх заходів концентрувався на питаннях зміцнення регіональної безпеки і посилення співробітництва держав щодо протидії російській загрозі.

Можна стверджувати що з часу заснування ініціативи Бухарест-9 спостерігається позитивна динаміка підвищення оборонного бюджету країн-учасників, хоча окремі держави В9 переконані що цього недостатньо для безпеки регіону перед російською загрозою. У зв'язку з цим ініціюється питання про більш тісне залучення США, а також розширення регіональної кооперації, що в тому числі передбачає налагодження співпраці з Україною.

Формат співпраці В9 з Україною є важливим напрямком зовнішньої політики для України, тому що всі держави В9 розташовуються в БЧП і мають спільну позицію з Україною щодо російської загрози.

Україна в кооперації з В9 може бути корисною для стримування російської мілітарної експансії. Тому, необхідно ініціювати відповідні переговори про започаткування співпраці у форматі В9+1.

15 лютого в своєму виступі на Мюнхенській конференції держсекретар США Майк Помпео розповів про готовність Вашингтона вкласти в реалізацію Ініціативи трьох морів до \$ 1 млрд. На його думку, цей проект покликаний забезпечити енергетичну безпеку регіону.

Міжнародна платформа «Ініціатива трьох морів» існує з 2016 року. Проєкт об'єднує 12 країн регіону: Польща, Хорватія, Австрія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Естонія, Латвія, Литва, Чехія, Румунія і Болгарія.

Учасники «Тримор'я» координують питання, пов'язані з розвитком інфраструктури – газопроводів, автомобільних і залізних доріг, ліній

електропередач. Також їхні зусилля спрямовані на диверсифікацію джерел енергопостачання, зміцнення зв'язків з США і діджиталізацію національних економік.

Одна з основних цілей «Тримор'я» належить диверсифікація енергоресурсів, в тому числі шляхом відмови від закупівель російського газу. Підтримуючи проект, Сполучені Штати мають намір посилити свою присутність на енергетичному ринку Європи за рахунок поставок зрідженого газу СПГ

У найближчій перспективі від імпорту російського газу планує відмовитися Польща. У листопаді 2019 року польський енергетичний концерн PGNiG повідомив «Газпром», що не збирається продовжувати Ямальський договір, який закінчується 31 грудня 2022 року. Своє рішення Польща пояснює прагненням диверсифікувати поставки блакитного палива.

PGNiG купуватиме газ в США, Катарі і Норвегії. З Скандинавії блакитне паливо буде імпортуватися по газопроводу Baltic Pipe, а для прийому американського і катарського газу Польща розширює СПГ-термінал в балтійському порту Свіноуйсьце.

Україна з часу створення ініціативи Тримор'я вела досить непослідовну політику щодо співпраці. Розраховуючи на підтримку Німеччини, проти інтересів якої в певній мірі направлений проект Тримор'я, Україна не проявила достатньо ініціативи для участі у організації.

В результаті, ми отримали підтримку Німеччини російського проекту «Північний потік», згубного для України і в той же час зниження інтересу учасників ініціативи Тримор'я до надання членства державам, що не входять до ЄС.

У жовтні 2019 року голова польського МЗС Яцек Чапутович, заявив про те, що Україна не може зараз приєднатися до Ініціативи трьох морів, оскільки до неї належать країни Центральної та Південної Європи, які є членами Європейської Унії. Керівник польської дипломатії пояснив, що Тримор'я не варто пов'язувати з геополітикою, оскільки це лише інфраструктурний проект [234].

У зв'язку з цим співпраця по напрямкам, що є пріориттеними для Тримор'я здійснюється в форматі двохсторонніх відносин з окремим державами Тримор'я.

У 2019 році США, Польща та Україна підписали угоду про підвищення енергетичної безпеки України, через постачання регазифікованого американського СПГ через Польщу. Згідно з меморандумом про співпрацю, триватиме робота над новим 110-кілометровим інтерконектором для розширення потужності потоків між Польщею та Україною. Очікується, що трубопровід, який пролягатиме з Германовіце з польської сторони до підземного сховища Бліче Волиця з української сторони, буде завершений до кінця 2021 року [235].

У 2008 році Європейський Союз оприлюднив проєкт співпраці з найближчими сусідами, пострдянськими країнами «Східне партнерство», ідею якого висунули Польща і Швеція. Після схвалення Радою і Парламентом в березні 2009 році проєкт був затверджений Європейською Радою. «Східне партнерство» є особливим східним виміром ЄПС і адресований шести її учасникам з СНД. Його мета – активізувати рух східноєвропейських і кавказьких країн до політичної асоціації та економічної інтеграції з ЄС. Перший багатосторонній саміт «Східного партнерства» відбувся 7 травня 2009 року в Празі. На ньому були присутні делегації всіх 27 країн-членів ЄС і 6 країн-учасниць ЄПС з СНД: Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Грузії, Молдови та України [236].

«Східне партнерство» відтворює основні положення ЄПС, а в деяких аспектах йде навіть далі неї. Більш тісна інтеграція цих країн в європейський економічний простір пов'язується з процесом зближення їх законодавства до законодавства ЄС. Програма «Східне партнерство» вперше запровадила багатосторонні тематичні форуми. Вони являють собою форуми з найбільш важливих питань співпраці, наприклад: демократія і належне урядування; економічна інтеграція та конвергенція з політикою ЄС; енергетична безпека; контакти між людьми.

Східне партнерство на сьогоднішній день залишається важливою платформою для співпраці між Україною та ЄС, але політика цього формату повинна враховувати геополітичні амбіції України. Оскільки загальна мета Східного партнерства – зблизити країни-партнери та ЄС, ключове питання полягає в тому, що потрібно сформулювати бачення подальшого розвитку відносин з асоційованими країнами, які, як і Україна, прагнуть до глибшої інтеграції з ЄС.

Розвиток структурованого інституційного діалогу з питань, прямо пов'язаних з реалізацією Угоди про асоціацію/Зону вільної торгівлі, може стати практичним прикладом диференціації підходу.

Серед останніх міждержавних ініціатив варто відзначити формат співпраці Польщі, Литви і України, який отримав назву «Люблінський трикутник».

Угода була досягнута під час переговорів в польському Любліні 28 липня 2020 року [238]. Основною метою ініціативи визначено поглиблення політичної, економічної та соціальної співпраці, підтримка інтеграції України в ЄС, координація дій трьох держав для ефективної протидії викликам і загрозам спільній безпеці, зокрема протидія гібридним загрозам з боку Росії.

Як говориться в спільній декларації, опублікованій на сайті українського МЗС, сторони визнають багатовікові історичні та культурні зв'язки між народами України, Литви та Польщі. Учасники декларації підкреслюють стратегічне значення співпраці між країнами «Східного партнерства», НАТО і Європейським союзом, а також наголошують на важливості співпраці по лінії Ініціативи трьох морів.

Глави МЗС країн «Люблінського трикутника» підтверджують бажання поглиблювати і розширювати військову співпрацю. Наразі партнерство Литви, України і Польщі в сфері безпеки втілюється у функціонуванні спільної бригади LitPolUkrBrig.

Всі три країни бачать загрозу своєму суверенітету з боку Росії. Таким чином, Люблінський трикутник покликаний посилити координацію дій проти російської дезінформації і кіберзагроз.

В рамках «Люблінського трикутника» одним з напрямків співпраці буде енергетика. Україна, як і Литва, збирається вийти з пострадянського БРЕЛЛ і синхронізувати свою електроенергетичну систему з європейською. Всі три країни об'єднує боротьба із залежністю від російських енергоресурсів.

Люблінський трикутник не стане настільки великим фактором, щоб змінити долю регіону. Але в ньому виразилося прагнення Литви, Польщі та України до поглиблення співпраці та взаємного діалогу.

Люблінський трикутник може стати тою важливою платформою для України, що дозволить започаткувати регіональну інтеграцію та союзництво в БЧП.

Проте, загалом є всі підстави стверджувати що на сьогодні ми не маємо значущої міжнародної організації в яку входить Україна для протидії російській експансії, теж саме стосується Грузії. Інші ж держави БЧП входять до ЄС і також є членами НАТО, або ж по об'єктивним причинам не можуть виявити такий інтерес, як наприклад Білорусь.

На сучасному етапі Україна повинна активніше розвивати співробітництво з державами БЧП в рамках міжнародних організацій, зокрема розвивати ініціативу «Люблінський трикутник», відроджувати співпрацю в рамках ОДЕР-ГУАМ, СДР, Чорноморської військово-морської групи (BLACKSEAFOR).

Беззаперечно важливо і налагоджувати конструктивні відносини з організаціями БЧП, до яких Україна не входить на правах членства, але з якими наявний спільний стратегічний інтерес, передусім Бухарест-9, Вишеградська група, Ініціатива трьох морів.

Все ще спостерігається відсутність значимих результатів від діяльності регіональних організацій в БЧП щодо посилення безпеки Україні та БЧП перед російською агресією.

У зв'язку з цим, актуальність нових підходів до побудови союзницьких відносин в БЧП підвищується. Тому, наднаціональний формат міжнародної організації, що будуватиме відносини на спільній реалізації інвестиційних національних та регіональних проєктах є актуальним в сучасних реаліях і буде спроможний сприяти більшому економічному розвитку регіону та посилити безпеку України. Україна для цього повинна виступити ініціатором з готовим планом дій.

Висновки до Розділу 2

Геополітичне середовище БЧП розглянуто як один із ключових напрямків формування і реалізації інтересів України в контексті міждержавної співпраці України, в умовах нових викликів і загроз глобального і регіонального характеру.

Важливість Балтійсько-Чорноморського вектору пояснюється двома основними причинами: перша – це невикористаний потенціал можливостей щодо реалізації Україною своїх національних інтересів в БЧП; друга – це триваюча військова агресія РФ і відсутність на цьому фоні чітких перспектив, щодо можливості членства України в ЄС чи НАТО.

Отже, поряд із вступом до ЄС і НАТО обґрунтовано необхідність запровадження додаткового зовнішньополітичного вектор – інтенсифікацію співпраці та побудову союзництва з державами БЧП.

Поаналізовано можливості, передумови та інструментарій для створення Балтійсько-Чорноморського союзу (БЧС), в якому Україна повинна відігравати одну із ключових ролей. Основною метою такого союзництва визначено ефективну протидію російській гібридній агресії.

Україна все ще має потенціал, щоб ініціювати ряд проєктів зі створення союзництва та повноцінної системи безпеки в Балтійсько-Чорноморському просторі.

Згідно визначених у процесі дослідження критеріїв, серед яких зовнішньополітичні інтереси та досвід міждержавної співпраці, чинники російської загрози, історичної та культурної близькості, взаємної симпатії народів та політичних еліт, виділено чотири категорії держав БЧП для побудови союзницьких відносин у форматі БЧС. Держави найвищого пріоритету: Україна, Польща, Литва, з огляду на спільну історичну спадщину великих середньовічних держав Київської Русі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої; держави 2-го пріоритету: Естонія, Латвія, Румунія, Грузія; 3-го пріоритету: Чехія, Словаччина, Молдова, Болгарія; 4-го пріоритету: Білорусь і Угорщина. Окремо виділено роль Сполучених Штатів Америки, сприяння яких надзвичайно важливе для реалізації такого інтеграційного проєкту в БЧП. Водночас, відносини стратегічного партнерства такому об'єднанню необхідно вибудовувати з Туреччиною.

Для практичної реалізації концепції БЧС дослідженням пропонується використання міжнародної платформи «Люблінський трикутник». Окрім цього, автором обґрунтовується створення БЧС окремого проєкту на основі

запропонованого в дисертаційній роботі механізму інвестиційного союзництва з наднаціональними повноваженнями.

Україна повинна активніше розвивати співробітництво з державами БЧП в рамках міжнародних організацій, зокрема розвивати ініціативу «Люблінський трикутник», відроджувати співпрацю в рамках ОДЕР-ГУАМ, СДР, Чорноморської військово-морської групи (BlackSeaFor).

Важливо налагодити конструктивні відносини з організаціями БЧП, до яких Україна не входить на правах членства, але з якими наявний спільний стратегічний інтерес, передусім Бухарест-9, Вишеградська група, Ініціатива трьох морів.

В процесі дослідження надано високий пріоритет питанню поглиблення військової та безпекової співпраці з окремими державами-членами НАТО, передусім з Польщею та Литвою, а також з Латвією, Естонією та Румунією.

Основоположним кроком до поглиблення такої співпраці та побудови оборонного союзництва визначено погодження спільної оборонної стратегії та створення спільних військових навчальних центрів держав БЧП, зокрема поблизу Харкова, Маріуполя, Херсона та Одеси.

З'ясовано, що така військова співпраця та побудова оборонного союзу принаймні з однією із зазначених держав опосередковано залучить Україну до системи національної безпеки цих держав, а також до системи безпеки НАТО загалом, що суттєво посилить позиції України у протистоянні з Росією.

Для України настав час проявити активну ініціативу задля поглиблення співпраці та побудови союзництва в БЧП, з урахуванням нових тенденцій і власних національних інтересів.

РОЗДІЛ 3. МІЖДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ В БАЛТІЙСЬКО-ЧОРНОМОРСЬКОМУ ПРОСТОРИ

3.1. Міждержавне економічне співробітництво України з державами БЧП як складова для побудови союзництва в БЧП

Окрім політичних вигід, співпраця з країнами Балтійсько-Чорноморського простору дозволить Україні значно розширити економічні відносини з державами-членами ЄС. Нині Україна втратила більшість традиційних для неї ринків збуту в Росії та країнах СНД через російську агресію. Саме тому посилене економічне співробітництво з державами ЦСЄ та Балтії може відновити економічний розвиток України та сприяти реалізації ініціативи Балтійсько-Чорноморського союзу.

Екс-радник Президента України О. Соскін висловлював таку точку зору: «Країнам, які колись були колоніальними придатками Російської імперії, дуже складно увійти в Європейський Союз, бо вони відстають за багатьма якісними параметрами: рівнем розвитку інституцій приватної власності, громадянського суспільства та інше. У зв'язку з цим важливо трохи ширше подивитися на проблему, акцентуючи увагу на необхідності не тільки Чорноморського, але і Балто-Чорноморського економічного союзу. На даній осі розташовані дві держави, які об'єднують в собі ці два начала: з одного боку Україна як Центральноєвропейська країна і повноправна складова Чорноморського простору, а з іншого боку, Польща – учасниця Центрально-європейської ініціативи і балтійська держава» [83].

На думку О. Соскіна, Україна наразі орієнтована на створення економічно-політичного і військового союзу з Польщею з метою об'єднання можливостей і зміцнення потенціалу Балто-Чорноморської дуги. Більше того, стратегічне партнерство України і Польщі в соціально-економічній сфері є перспективним задля посилення взаємовідносин і подальшої інтеграції з Європейським Союзом [8].

Оскільки залучення України, Грузії та Молдови до ЄС навряд чи можливе в короткостроковій перспективі, назріває необхідність об'єднання цієї групи країн з країнами Балто-Чорноморського простору. Такий союз є доцільним не лише з метою

гарантії безпеки поруч з сусідом у вигляді Росії, а й з метою поглиблення соціально-економічної співпраці задля наближення до європейських стандартів.

Створення Балто-Чорноморського економічного союзу як другого дивізіону Європейського Союзу дає можливість країнам-учасникам, що не є членами ЄС (у тому числі й Україні), вийти на новий щабель соціально-економічного розвитку. Україна має сприятливі передумови для включення її в процеси міжнародного співробітництва. Це визначається її гео економічним розташуванням, адже Україна займає велику територію на південному сході Європи, має вихід до Азовського і Чорного морів, знаходиться на перетині торгових шляхів з півночі на південь і з заходу на схід, має сухопутний і морський кордон з більшістю країн, зацікавлених у створенні Балто-Чорноморського союзу.

Однак задля активного включення України в євроінтеграційні процеси необхідно розвивати регіональну співпрацю, що базується не тільки на прибережній і прикордонній торгівлі, створенні спільних підприємств, а й на налагодженні виробничо-коопераційних і науково-технічних міжнародних зв'язків в БЧП.

До того ж, соціально-економічна співпраця з країнами Балто-Чорноморського регіону допоможе Україні наблизитися до Копенгагенських економічних критеріїв. Тобто за умови створення працездатної ринкової економіки зі здатністю протистояти тиску конкуренції всередині країн Євросоюзу Україна зможе наблизитися до стандартів ЄС [248], що в подальшому збільшить шанси на остаточну євроінтеграцію. Саме співпраця й соціально-економічна інтеграція з країнами БЧП може сприяти цьому, адже більшість країн даного простору вже є членами ЄС та дотримуються відповідних стандартів.

У зв'язку з військовою агресією Росії проти України, пандемією Covid-19, неефективністю державної влади, Україна знаходиться в затяжній економічній кризі. Криза, як відомо, несе в собі як втрати так і нові можливості.

По прогнозам McKinsey найближчих 3-5 років буде відбуватися схлопування економічної активності і кредитування. Причина - різка загальна економія: скорочення витрат, персоналу, заморожування проектів, зменшення кредитування на фоні скорочення ринку і попиту. Інвестори виходять з ризикованих ринків,

виводять інвестиції з країн, що розвиваються. Цей процес запускає «економічне колесо» в протилежну сторону. Скорочується ВВП.

McKinsey прогнозує, що ці процеси приведуть до глобального перерозподілу ринків та економічної ваги держав. Економічно більш стабільні держави посиляться, а менш стабільні стануть ще більш вразливими [313].

В даних умовах, необхідно приймати безпрецедентні заходи для утримання та стабілізації, більш точно – трансформації економіки України, ініціювання союзницьких відносин з державами БЧП. Якщо ми не зуміємо вийти із цієї кризи економічно стабільними, то важке становище економіки сильно послабить українську державність і може призвести втрати суверенітету.

Україна сьогодні – сировинна економіка, більше 80% експорту складає сировинна продукція, тоді як більше 80% експорту ЄС – промислова продукція.

В нашій країні не відкриваються виробництва і не створюється додана вартість. Україну в загальному сприймають як державу, що продає сировину, а також як ринок для збуту товарів / послуг з доданою вартістю. Більше того, в умовах кризи, ціни на сировинну продукцію падають.

Відсутність опори на внутрішній ринок робить Україну дуже вразливою до зовнішніх чинників і не самодостатньою.

За словами Президента УА Римського клубу Віктора Галасюка: «в Україні експорт становить 45% ВВП, а імпорт 54%, тоді як в США експорт та імпорт складають лише 12% та 15% ВВП відповідно. Тобто США спираються переважно на внутрішнє споживання, а Україна на зовнішні ринки» [292].

Подальше дотримання існуючої економічної моделі затвердить Україну як сировинний придаток розвинених держав і може призвести до втрати незалежності.

Україна спроможна зробити економічний стрибок через залучення значних інвестицій в високотехнологічне виробництво. Але в найближчій перспективі це не є можливим через несприятливий інвестиційний клімат, який викликаний багатьма причинами. В теперішніх умовах українській економіці надважливо вберегтись від глибокого падіння, а після закінчення кризи помаленьку але впевнено підійматися. Якщо ж ми не будемо намагатися змінювати ситуацію самостійно, то згідно

розробленим сценарієм розвитку на Всесвітньому економічному форумі в Давосі [311], до 2030 року Україна перетвориться на сировинний придаток Європи.

Дані за 2019 рік від Інституту GROWFORD [312]. Падіння промислового виробництва в листопаді 2019 року в порівнянні з листопадом 2018 року – 7,5%.

Всього за січень-листопад 2019 року, якщо порівнювати з відповідним періодом минулого року, скорочення промислового виробництва склало 1,2%.

Це означає, що відбувається деіндустріалізація української економіки. Основними причинами таких процесів в інституті GROWFORD бачать недоступність довгострокового кредитування для масштабних проектів в промисловості, низька якість виробничої інфраструктури і транспортних послуг для підприємств, занепад сфери досліджень і розробок, масштабна трудова міграція, поганий інвестиційний клімат і низька привабливість України для міжнародних стратегічних інвесторів на тлі фактичної відсутності промислової політики держави, що в 2019 році було посилено було посилено ревальвацією гривні і погіршенням зовнішньої кон'юнктури на деяких сировинних ринках (металургії, добувної промисловості).

Водночас, в дисертаційному дослідженні важливо відзначити сильні сторони української економіки та ресурсного потенціалу. Цим Україна може бути цікавою для поглиблення співробітництва та союзництва в БЧП.

Економічні аспекти національної безпеки України:

- Продовольча безпека. За даними ООН кількість населення збільшується неспівмірно збільшенню попиту на продовольство. За минулий 2019 рік Україна стала 3-м по величині експортером сільськогосподарської продукції в ЄС. На території України, яка займає 0,5 % земної суші, знаходиться близько 20 % світових чорноземів. Безпека питної води - Україна має значні запаси питної води, що з часом набирає актуальність.

- Енергетична безпека. Ступінь залежності ЄС від імпорту нафти і нафтопродуктів становить 85 %, природного газу – 64 %. Україна займає 2 місце в Європі по розвіданим запасам природного газу, після Норвегії – 1,1 трлн. куб. м. на 2018 рік. При цьому об'єми добування знаходяться на низькому рівні - 21 місце в

ЕС. Сланцевий газ – оціночні запаси 7 трлн. куб. м. Одна з найбільших ГТС в світі, пропускна здатність в країні ЕС – 142,5 млрд. куб. рік. Комплекс підземних газосховищ в Україні – 30 млрд. куб. м. газу за сезон (другий у Європі після Росії). Розвинена інфраструктура та сировинно-ресурсна база для розвитку атомної та відновлюваної енергетики [319].

- Ресурсна безпека. У надрах України виявлено майже 20 тис. родовищ, з яких 8290 за 98 видами мінеральної сировини мають промислове значення. Традиційно найбільше економічне значення мали кам'яне вугілля, нафта і газ, залізні і марганцеві руди, кам'яна і калійна солі, нерудні будівельні матеріали, мінеральні води. Зокрема, за запасами й видобутком залізних, марганцевих, титано-цирконієвих руд, багатьох видів неметалевої сировини Україна наприкінці ХХ ст. посідала провідне місце серед країн пострадянського простору, Європи й світу.

З найперспективніших ресурсів можна виділити поклади літію, так званої «білої нафти», офіційні дані про які засекречені, але з певною визначеністю можна стверджувати, що ми маємо найбільші запаси в Європі.

Україна має шанси стати Хабом R&D, інформаційно-комунікаційних технологій та креативних індустрій. Україна входить до ТОП-50 країн світу з високою винахідницькою активністю. У Глобальному інноваційному рейтингу від Bloomberg, Україна у 2017 р. зайнята 42 рейтингову позицію за рівнем інноваційного розвитку [292]. Найсильніші позиції: охоплення населення вищою освітою (4), патентна активність (27), технологічні можливості промисловості (34). Водночас низькими є рівень інтенсивності наукових досліджень (44) та рівень ефективності економіки (50).

Нині за Індексом глобальної креативності Україна посідає 45 рейтингову позицію зі 139, що є досить високим показником.

Щорічно ІТ-індустрія України демонструє зростання в 20%, що випереджає середні темпи розвитку галузі в світі. Поки частка українського ІТ у світі становить близько 1%. Глобальний попит на ІТ-послуги у сфері цифрової трансформації

бізнесу продовжитися і Україна може скористатися зазначеними позитивними тенденціями.

Економічні галузі України, при інвестуванні в які можуть стати серед європейських лідерів: військово-промисловий комплекс, аерокосмічна галузь. Що також є складовою військової безпеки ЄС.

До інших стратегічних переваг України в БЧП можна віднести:

- вигідне географічне розташування в євразійському просторі, де в середньо-й довгостроковій перспективі вагомість транспортних коридорів лише зростатиме;
- один з найбільших ринків у Європі з близько 40 мільйонами споживачів.

Україна в економічному плані вже має Угоду про асоціацію з ЄС. На сьогодні, зі своїх економічних позицій Україна не настільки сильна, щоб переконати ЄС про доцільність її приєднання до ЄС. Але ми можемо запропонувати механізми які поглиблюють економічну інтеграцію України з державами БЧП та з ЄС, що з часом поступово і ґрунтовно буде підвищувати шанси на приєднання до ЄС.

Причини невдачі України в залученні іноземних інвестицій:

1) Олігархічні монополії, корупція у владній структурах та правоохоронній системі, відсутність верховенства права, нестабільна політична ситуація. Як демонструє наша історія самостійно, зсередини, держава так і не змінила закоренілу деструктивну систему.

2) Україна сьогодні - сировинна економіка (більше 80% експорту - сировина). В нашій країні не відкриваються виробництва і не створюється додана вартість. Україну в загальному сприймають як державу, що продає сировину, а також як ринок для збуту товарів / послуг з доданою вартістю. Подальше дотримання існуючої економічної моделі затвердить Україну як сировинного придатка розвинених держав і може призвести до втрати незалежності.

З політичної і економічної точки зору ЕС втратить стратегічно, якщо Україна буде повернена в сферу впливу РФ, що має високу вірогідність у випадку збереження статусу-кво та подальшого розгляду України в якості «буферної зони».

Інтеграція України у союз з державами БЧП значною мірою залежить від показників економічної співпраці з державами БЧП. Двосторонні економічні

відносини України з країнами БЧП визначають, наскільки вже добре налагоджена взаємна кооперація та наскільки швидко економічна співпраця переросте в політичний союз. Стабільно міцні економічні відносини та високі показники торговельних оборотів – запорука та міцний фундамент для створення регіонального союзництва в подальшому.

Україна та Польща розпочали співпрацю з підписання 25 червня 1996 року Президентом України Л. Кучмою та Президентом Польщі А. Квасневським спільної декларації [8]. Спільна декларація закріплювала прагнення обох держав наблизитися до європейських стандартів, економічне співробітництво «у важкій промисловості машинобудуванні і конверсії, будівництві, фармацевтичній промисловості, сільському господарстві і переробці його продукції, транспорті, зв'язку, освоєнні природних ресурсів.

Важливе місце буде відведено питанням лібералізації двосторонньої торгівлі, створенню належної системи взаємних розрахунків, механізму підтримки експортно-імпортової та інвестиційної діяльності, обміну досвідом і взаємодопомозі у здійсненні ринкових реформ» [278]. Держави на основі спільного договору домовилися про взаємну підтримку в інтеграції до європейського економічного та політичного простору.

Негативним фактором на шляху українсько-польських економічних відносин була відсутність угоди про спільний економічний простір, належної інфраструктури та узгодженої митної політики.

Одним з найбільш перспективних українсько-польських проєктів у геополітичному та економічному відношенні був трубопровід «Одеса-Броди» і продовження його будівництва до Гданська для цілей постачання каспійської нафти до Європи. На жаль, не зважаючи на стратегічну важливість та часткову реалізацію, на сьогоднішній день проєкт «Одеса-Броди-Гданськ» заморожений і досі не реалізований [279], а трубопровід на українській ділянці використовується для постачання каспійської нафти на нафтопереробні заводи.

У 2018 році товарообіг між Україною та Польщею зріс на 600 млн. євро, майже на 10% порівняно з минулим 2017 роком. Зафіксовано збільшення експорту

українських товарів до Польщі на 42 млн. євро, а імпорту польських товарів – на 20 млн. євро [210]. На цьому ріст товарообігу не зупинився: у 2019 році товарообіг виключно аграрної продукції збільшився на 15%, при чому експорт українських товарів перевищив імпорт польських на 13% [211]. Тобто останнім часом спостерігається тенденція позитивного сальдо товарообігу[211].

У 2018 році Польща експортувала в Україну товарів на 5,28 мільярдів дол.. Серед основної продукції, що експортується з Польщі в Україну – транспортні засоби, вироби електротехнічної промисловості, вироби металургії, хімічної промисловості, мінеральні продукти. Україна, у свою чергу, у 2018 році експортувала товарів на 3,2 мільярди дол. до Польщі. Основна продукція, що експортується з України до Польщі – аграрна продукція, вироби металургійної промисловості, продукція деревообробної промисловості. За останні 23 роки експорт українських товарів до Польщі збільшився на 11,7% за річною ставкою: з 251 млн. дол. у 1995 році до 3,2 мільярдів дол. у 2018 році [213].

Надзвичайно важливе значення у співробітництві України та Польщі є фактор українських заробітчан, які у 2019 році принесли українському ВВП майже 13 млрд. дол, що складає більше 9% ВВП України. Українські заробітчани таким чином здійснюють колосально позитивний вплив і на польську економіку.

У цілому тенденція двосторонньої економічної співпраці між Україною та Польщею позитивна за винятком декількох складнощів. Невирішені питання примирення, що пов'язані з історичним минулим, – події 40-х років ХХ ст. «Волинська трагедія» і «Операція «Вісла» гальмують співпрацю за всіма напрямками, включаючи економічний. Ще одним проблемним питанням є недостатнє інфраструктурне забезпечення кордону, що знижує ефективність роботи прикордонних і митних служб.

На українсько-польському кордоні, протяжність якого становить 535 км, знаходиться всього 12 пунктів перетину кордону – 6 автодорожніх і 6 залізничних, відстань між якими не відповідає стандартам ЄС [215]. Це досить негативно впливає на торгово-економічні аспекти співпраці і контакти між людьми.

Також в економічній сфері гостро стоїть проблема залучення польських інвестицій в українську економіку. Значно послаблюють довіру польських інвесторів до України такі чинники, як корупція, недосконале правове середовище для ведення бізнесу в Україні, неефективність судової системи, технічні бар'єри в процесі митного оформлення, питання відшкодування ПДВ. Незважаючи на вище перераховані проблеми, за даними «The Observatory of Economic Complexity» Польща знаходиться на першому місці за експортом українських товарів за 2017-2018 роки [238].

Економічні відносини між Литвою, як представником Балтійсько-Чорноморського простору, і Україною розвиваються не так активно, як з Польщею, принаймні торгівельне українське сальдо залишається негативним. Хоча за останні 10 років литовсько-український торгівельний оборот і збільшився в 3 рази, імпорт литовських товарів значно перевищує експорт українських. Наприклад, у 2014 році імпорт товарів з України склав 240 млн. євро у той час, як експорт литовських – 905 млн. євро [312].

У 2018 році Литва експортувала товарів в Україну на 993 млн. дол.. Основна продукція, що експортується з Литви в Україну – нафтопродукти, мінеральні та хімічні добрива, пластмаси, транспортні засоби.

У 2018 році Український експорт до Литви склав 350 млн. дол.. Серед основної продукції – деревина та вироби з неї, котли та машини, соняшникова олія та зернові культури. Протягом останніх 23 років український експорт до Литви збільшився за річною ставкою 4,45%: з 129 млн дол. у 1995 році до 350 млн дол. у 2018 році. Литва нарощує інвестиції в Україну – лише за 2019 рік Литва інвестувала в економіку України 182 млн. дол. [212].

Основний вид послуг, що надаються в зовнішньоекономічній діяльності між країнами – транспорті та ділові послуги, також у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги.

Загалом Литва є вигідним партнером для України в економічному плані, адже вона має розвинену інфраструктуру, зокрема налагоджену систему залізничних перевезень та морський порт в місті Клайпеда, який має стратегічне значення.

Основи економічної співпраці між Україною та Латвією були закладені 2 листопада 2005 року під час ратифікації Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво [213]. Угода між двома державами закріпила основні напрями економічного співробітництва та зобов'язала сторони забезпечувати взаємне інвестування, сприяти розвитку малого та середнього бізнесу.

Україна є одним з найбільших партнерів Латвії по економічному напрямку: згідно з публічним опитуванням, організованим МЗС Латвії 83% латвійців вважають, що з Україною в Латвії вигідні та хороші міжнародні стосунки [214].

Україна для Латвії представляє інтерес, адже Латвія залучає інвестиції до спільних проєктів і активно підтримує санкції проти Росії. Дружні стосунки між Латвією та Україною значно посилилися після засудження Латвією агресії Росії по відношенню до України та активної підтримки на міжнародній арені.

Українсько-латвійський товарообіг останні роки стабільно зростає. У 2017 році він стрибнув на 27% і досяг 462 млн. дол., при цьому позитивне сальдо для України склало 102,6 млн. дол. [215]. Україна експортує в Латвію продовольчі товари та сільськогосподарську продукцію, паливо, олію, одяг, чорні метали та меблі, а Латвія постачає фармацевтичну продукцію, спиртні та безалкогольні напої.

На сьогодні українські інвестиції в Латвію переважають латвійські інвестиції в Україну. Більше того, латвійські інвестиції в Україну значно скоротилися – з 41 млн. євро в 2015 році до 17 млн. в 2017 році. Представники комерційної діяльності в Україні та латвійський бізнес скаржаться на одні й ті самі проблеми: корупцію, ненадійне повернення коштів з ПДВ, судову систему.

Структура латвійського товарообігу також змінилася через російсько-український конфлікт та контрсанкції. Загалом вартість латвійських товарів, що експортувалися на російський ринок, знизилася на 32% – з 1,16 мільярдів євро у 2013 році до 0,78 мільярдів євро у 2016 [216]. Однак експорт латвійських продуктів збільшився завдяки переорієнтації на нові ринки в Арабських Еміратах та Китаї.

Протягом останніх 23 років експорт латвійської продукції до України зростає із річною ставкою 3,72%: з 71,5 млн. дол. у 1995 році до 166 млн. дол. в 2018 році.

Україна ж за останніми показниками 2018 року експортувала до Латвії продукцію на 332 млн. дол., що в 2 рази перевищує імпорт латвійських продуктів і свідчить про позитивне сальдо. Протягом останніх 23 років експорт товарів з України до Латвії підвищився за річною ставкою 9,62%: з 40,2 млн. дол. у 1995 році до 332 млн. дол. у 2018 році.

Міністерство економіки оцінює економічні відносини між Україною та Латвією дуже позитивно [218]. Взаємовигідними можуть бути спільні сільськогосподарські та логістичні проекти, використання контейнерного поїзда «ZUBR», який з'єднує порти Чорноморська, Одеси та Південного з портами Риги, Лієпаї, Вентспілса і Таллінна.

Відносини між Україною та Угорщиною налагоджені в межах різних міжнародних організацій (ООН, МВФ, МБРР, Рада Європи) і регіональних структур (Пакті стабільності для Південно-Східної Європи, Центральноєвропейській ініціативі). Також, країни задіяні в ініціативах в сфері управління притулком, міграцією та кордонами: Будапештський процес, Міжнародна конференція прикордонних служб (Шофокській процес), Сьодеркопінгський процес.

Після вступу Угорщини до ЄС в 2004 році україно-угорські відносини розвивалися в напрямку активізації вектора європейської інтеграції України та розвитку прикордонного співробітництва. Однак тривала добросусідська співпраця не переросла в значні спільні ініціативи на міжнародній арені. Однією з причин цього є зазіхання Угорщини на територію Закарпаття.

З 1991 року між Україною та Угорщиною підписано значну кількість угод в галузі економіки, транспорту, енергетики, прикордонного співробітництва: про торгово-економічні зв'язки та науково-технічне співробітництво; про діяльність залізничного транспорту; про міжнародне автомобільне сполучення; про повітряне сполучення; про сприяння та взаємний захист інвестицій; про транскордонне співробітництво; про співробітництво в галузі енергетики.

Український експорт формують «традиційні» товарні позиції (енергоносії, мінеральна сировина і напівфабрикати) і готова продукція (машини, обладнання,

механізми, апаратура). Імпорт з Угорщини має стабільну товарну структуру: лікарські засоби, засоби радіо-, телезв'язку, хімічна і електропродукція.

Загалом, станом на 31 грудня 2018 року обсяг угорських інвестицій в Україну склав 500,1 млн. дол. – це 1,5% від загального об'єму зарубіжних інвестицій в українську економіку. Інвестиційна активність української сторони є набагато нижче, обсяг інвестицій в Угорщину з України в останні роки залишається на стабільно низькому рівні – 16,8 млн. дол. [220].

Співпраця України і Угорщини в силу географічних чинників переважно реалізується на території Закарпатської області, де проживає 151,5 тис. угорців (12% населення області). У зв'язку з цим, основні досягнення двосторонніх відносин представлені у сфері транскордонного співробітництва завдяки реалізації проектів у межах Програми сусідства INTERREG/TACIS СВС Угорщина-Словаччина-Україна і Програми Європейського інструменту сусідства і партнерства Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна.

Якщо говорити про товарообіг між Україною та Угорщиною, то можна зазначити, що тут спостерігається негативне сальдо експорту торгового балансу з боку української зовнішньої торгівлі. У 2018 році Угорщина експортувала в Україну товарів на 2,22 мільярдів дол.

Основним каменем спотикання в українсько-угорських стосунках є мовне питання та зазіхання на територію Закарпаття. Дії угорської влади не лише порушують територіальний суверенітет і впливають на погіршення економічних відносин, а й створюють перешкоди на шляху України до подальшої євроінтеграції. Спираючись на Закон України «Про засади державної мовної політики» 7 вересня 2012 сесія Берегівської міської ради прийняла рішення про надання угорській мові статусу регіональної. Численні факти надання громадянства закарпатським угорцям, що суперечить українському законодавству.

У 2010 році в Угорщині були прийняті поправки до закону про громадянство, згідно з яким угорці всього світу мають право подати заявку на отримання угорського громадянства зі спрощеними умовами. За заявами угорської сторони, від громадян України такі звернення надходять, хоча процес не має масового характеру.

Офіційна статистика з цього питання відсутня, так як в силу захисту персональних даних уряд не має права їх оприлюднити.

26 вересня 2017 року МЗС Угорщини заявило, що у відповідь на прийняття Верховною Радою від 16 липня 2019 року закону «Про освіту» [221], Угорщина блокуватиме подальший рух України до ЄС. «Угорщина, перебуваючи в Європейському Союзі, блокуватиме і буде накладати вето на будь-які кроки, які могли б бути подальшим прогресом у процесі європейської інтеграції України у дусі програми Східного партнерства», — йдеться у заяві МЗС [22].

Закон, який мається на увазі, передбачає, що «діти, які підуть у школи з 1 вересня 2018 року, матимуть можливість навчатися рідною мовою тільки в початковій школі — перші чотири роки. З п'ятого класу всі предмети повинні викладатися українською мовою» [221].

Оскільки проблематика даного питання досі залишається невирішеною, питання курсу України на євроінтеграцію уповільнюється. До того ж, оскільки Угорщина вбачає в Україні свого конкурента, навряд чи вона погодиться на створення Балтійсько-Чорноморського союзу на паритетних умовах.

У економічній співпраці між Румунією та Україною значущою подією стало перше засідання Українсько-румунської спільної комісії з питань економічного, промислового, наукового та технічного співробітництва, що відбувалося в Києві 10-11 квітня 2012 року. У рамках роботи комісії були розглянуті питання двосторонніх торгово-економічних відносин, а також визначено напрями для подальшої співпраці в даній сфері. Одним з результатів першого засідання Комісії стало проведення 25 травня в Бухаресті україно-румунського економічного форуму «Енергія-сфера регіонального інтересу».

2012 рік був знаковим для активізації двостороннього співробітництва в області транспорту: 11 квітня відбулося засідання Українсько-румунської комісії з питань економічного, промислового, наукового та технічного співробітництва.

У ході засідання Комісії були окреслені перспективи україно-румунського співробітництва в розвитку вантажних перевезень з використанням переваг поромних переправ в рамках коридору ТРАСЕКА і транспортування комбінованих

вантажів в напрямку Балтійського моря поїздами комбінованого транспорту. За результатами досягнутих угод сторонами створені три робочі групи, які на постійній основі будуть вирішувати поставлені перед ними завдання щодо співпраці в сферах транспорту та інфраструктури, геопросторової інформації, туризму.

Що стосується торгово-економічних відносин, то відповідно до даних Державної служби статистики України, у 2018 році Румунія експортувала в Україну продукцію на 665 млн. дол.. Протягом останніх 23 років експорт Румунії в Україну збільшився за річною ставкою на 7,1%: з 137 млн. дол. у 1995 році до 665 млн. дол. у 2018 році. Україна в 2018 році експортувала в Румунію товарів на більшу суму, ніж Румунія до України, – на 960 млн. дол. За останні 23 роки експорт України до Румунії збільшився за річною ставкою на 7,65%: з 176 млн. дол. у 1995 році до 960 млн. дол. у 2018 році [217].

Позитивні двосторонні відносини між Україною та Словаччиною розпочалися з 1996 року, коли Україна була одним з ініціаторів резолюції про прийняття Словаччини в ООН. У відповідь Словаччина активно підтримувала Україну в процесах регіональної і загальноєвропейської інтеграції: зокрема, виступила за вступ України в ЦЄІ в 1996 році, запропонувала стати членом Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі, висловлювала бажання створити українсько-словацький зону вільної торгівлі.

Що стосується торгово-економічного співробітництва, то до 2009 року спостерігалася тенденція стабільного збільшення двостороннього зовнішньоторговельного обороту між Україною та Словаччиною, а в 2009 році через світову фінансово-економічну кризу ця тенденція порушилася. У кризовий 2009 рік загальний двосторонній оборот товарами знизився в порівнянні з попереднім роком на 55,6% і склав 739,7 млн. дол.[224].

Переломний для України 2014 рік негативно відобразився і на словацько-українському зовнішньоторговельному обороті, загальний обсяг якого знизився в порівнянні з попереднім 2013 роком на 219,9 млн євро. Погіршення міжнародного клімату, пов'язаного з анексією півострова Крим Росією, негативно відбилося на словацькому імпорті в Україну і українському експорту в Словаччину в 2015 році.

Загальні показники товарообігу досягли 312,4 млн. євро, і 469,1 млн. євро відповідно.

З 2016 року тенденція змінилася на більш позитивну: зовнішня торгівля між Словаччиною і Україною щороку зростає, про що свідчать і дані Міністерства економіки СР, згідно з якими обсяг словацько-українського товарообігу в 2016 році склав 819,5 млн. євро, в 2017 році – 1098 млн. євро. Обидві держави прикладають значних зусиль для постійного нарощування обсягів взаємної зовнішньої торгівлі. Свідченням цього є і факт, що з 2009 по 2018 рік імпорт українських товарів і послуг до Словаччини збільшився на 173,8%. Аналогічну зростаючу тенденцію за даний період підтверджують і показники словацького експорту в Україну (68%), а також загальний обсяг взаємного товарообігу (117,1%).

І вже в 2018 році Словаччина експортувала в Україну товарів на 607 млн. дол.. Основна продукція, що експортується зі Словаччини в Україну, – це нафтовий газ, автомобілі. Протягом останніх 23 років експорт словацьких товарів до України збільшився за річною ставкою 5,19%: з 190 млн. дол. у 1995 році до 607 млн. дол. у 2018 році [224].

З точки зору товарної структури, згідно з даними Міністерства закордонних і європейських справ Словаччини, в словацькому експорті в Україну переважають транспортні засоби, їх частини та запчастини; мінеральне паливо, мінеральні масла; ядерні реактори, котли, машини, залізо і сталь, пластмаси і вироби з них. Основну частку українського імпорту в Словаччину складають металеві руди; машини і устаткування, вироби з металу, зерно.

Аналізуючи торгово-економічні словацько-українські відносини, не можна не зазначити і такий важливий чинник двосторонніх зв'язків, як приплив прямих іноземних інвестицій. Як свідчать останні дані Посольства України в СР, загальний обсяг прямих інвестицій Словаччини в економіку України в 2017 році склав 75,4 млн. дол.. Найбільша частина словацьких інвестицій була спрямована на промисловість (41,9%), транспорт, складське господарство (23,7%), сільське, лісове і рибне господарство (17,4%) [227].

Внесок у зміцнення торгово-економічних відносин вносить і Словацько-українська торгова палата, яка об'єднує фізичних і юридичних осіб і носить характер некомерційної організації. Діяльність Палати спрямована на сприяння розвитку словацько-українських соціальних, економічних і торговельних відносин, представлення, просування, координацію і захист соціально-економічних і професійних інтересів своїх членів на території України, Словаччини та на міжнародній арені в цілому, а також полегшення контактів між словацькими і українськими компаніями, між громадянами України та словацькими установами, між громадянами Словаччини та українськими установами, розвиток сфери відносин зі словацькими та українськими інститутами і владою [26].

Збереженню стійкого розвитку словацько-українських торгово-економічних контактів як на державному, так і на регіональному рівнях сприяє, крім міністерських відомств обох держав, і діяльність таких важливих структур, як торгово-промислові палати України та Словаччини, Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, Словацьке агентство з розвитку інвестицій і торгівлі, Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку бізнесу, Національне агентство з розвитку малого та середнього підприємництва.

Їх основна мета в межах економічного словацько-українського співробітництва – сприяти пошуку та розширенню економічних можливостей співпраці між Словаччиною та Україною.

Основи двосторонньої економічної співпраці між Україною та Болгарією першопочатково були закладені в жовтні 1992 року в Договорі про дружні відносини і співробітництво між Болгарією та Україною [29], що офіційно затвердила стратегічний рівень відносин між країнами. Цей договір став підставою для розвитку відносин в економічній, торговельній і військовій сферах. 8-10 грудня 1994 року відбувся офіційний візит Президента Болгарії Ж. Желева в Україну, результатом якого стало підписання Угоди про взаємне сприяння і захист інвестицій [230].

Пізніше, в 1998 році на основі принципів, закладених в Договорі 1992 року була підписана Декларація про подальший розвиток і поглиблення співробітництва

між Україною і Болгарією [228]. Сторони таким чином закріпили свою зацікавленість в ОЧЕС та заклали основи «розширення багатостороннього торговельно-економічного співробітництва на основі трансформування ОЧЕС в регіональну економічну організацію» [228].

Відносини між Болгарією та Україною загострилися в 2009 році внаслідок газової кризи, коли на офіційне прохання Болгарії Україна не змогла відновити постачання газу. Загалом Україна була головним транзитером російського газу в Болгарію. До 2009 року Болгарія не робила активних заходів щодо диверсифікації джерел імпорту газу, що в результаті газового конфлікту стало причиною гострої нестачі цього ресурсу і призвело до припинення роботи значної частини промисловості та складного становища в опалювальному секторі Болгарії.

Україна традиційно є найбільшим постачальником вугілля в Болгарію, зокрема для теплових електростанцій. Цей напрямок, проте, поступово переходить в руки приватних власників українських шахт, позбавляючи державу можливості експортувати вугілля, видобуте на державних шахтах.

Болгарія є однією з небагатьох країн ЄС, з якими Україна все ще зберігає позитивне торговельне сальдо. Основними групами українського експорту в Республіку Болгарія є вугілля, нафтопродукти, продукція металургії та машинобудування. Болгарія експортує в Україну переважно продукцію фармацевтичної промисловості, окремі електротехнічні товари та нафтопродукти.

У 2018 році Болгарія експортувала продукції в Україну на 233 млн. дол.. Основна продукція, що експортується з Болгарії до України – сільськогосподарська продукція, металургія. Протягом останніх 22 років експорт Болгарії в Україну зростав із річною ставкою 1,77%: з 159 млн. дол. у 1996 році до 233 млн. дол. у 2018 році, – це незначний показник, порівняно з іншими країнами Балтійсько-Чорноморського регіону. У 2018 році Україна експортувала товарів на 551 млн. дол. у Болгарію. Республіка Білорусь є сусідньою державою і у торгово-економічній сфері одним з основних торговельних партнерів України. Для ефективного сприяння економічним аспектам країни вирішили на інституційному рівні зафіксувати їх співпрацю в 1996 році в межах діяльності Міжвідомчої українсько-білоруської

комісії з питань торгово-економічного співробітництва [221]. Як наслідок, 11 грудня 1998 року підписано Договір між Республікою Білорусь і Україною «Про економічне співробітництво на 1999-2008 роки», складовою якого була Міждержавна програма довгострокового економічного співробітництва між Україною та Республікою Білорусь на 1999-2008 роки [222].

Від моменту встановлення торгових відносин перший пік двостороннього товарообігу припав на 1997 рік, коли обсяги торгівлі практично досягли 1,4 млрд. дол. США. Другий пік в збільшенні товарообігу припав на 2008 рік, майже досягши позначки в 5 млрд. дол. США.

Серед українських великих підприємств в Білорусі представлені інтереси «Нафтогаз України», заводу «Ленінська кузня», Полтавського турбомеханічного заводу, корпорації «Інтерпайп», Донецького металургійного заводу.

Україна завжди підтримувала Білорусь. Наприклад, під час розпалу енергетичного конфлікту між Білоруссю і Росією в 2010 році, Україна стала однією з держав, які погодилися посилити енергетичну безпеку Республіки Білорусь.

У 2011 року в український порт морським шляхом прийшла перша пробна партія азербайджанської нафти для Білорусі. У Міністерство транспорту і зв'язку України дало дозвіл на використання магістрального нафтопроводу «Одеса-Броди» за умови щорічної прокачки нафти в об'ємі 4 млн. тон.

Однак проєкт транспортування азербайджанської нафти на Мозирський нафтопереробний завод трубопроводом «Одеса-Броди» не виправдав свої очікування, фактичний обсяг поставок становив 900 тис. тон, а у 2012 році поставки перестали здійснюватися.

В 2020 році поставки азербайджанської нафти в Білорусь через нафтопровід «Одеса-Броди» відновилися. Компанія Socar Trading планує поставити близько 1 тонн нафти протягом року.

Проєкти співпраці України і Білорусі з будівництва АЕС, транзиту української електроенергії до країн Балтії і розвитку співпраці в газовій сфері не були реалізовані через відсутність ініціативи з боку білоруської сторони. Це стосується і створення Євразійського нафтотранспортного коридору.

З 10 липня 2014 року Міністерство сільського господарства і продовольства Білорусі ввело тимчасові обмеження на імпорт картоплі з України. Дане рішення прийнято у зв'язку зі зверненням Федеральної служби з ветеринарного і фітосанітарного нагляду РФ (Россільгоспнагляду) та відповідно до Угоди Митного союзу про карантин рослин [236]. Згодом, в середині 2014 року, урядом Білорусі було прийнято ряд постанов про введення обов'язкового ліцензування імпорту окремих товарів в Республіку Білорусь з країн, які не є членами митного союзу.

І хоча ці заходи не були безпосередньо адресовані до України і носили тимчасовий характер, вони значно били по українських виробниках. І якщо пивоварні компанії погодилися на додаткові витрати для збереження частини білоруського ринку, то кондитери не сприйняли вимушене підняття ціни на 50-100% і призупинили поставки.

Загалом такі дії зі сторони Білорусі можна пояснити тим, що в політичному плані ця держава була підлеглою Росії, особливо в 2014 році. Цілком закономірно, що такі радикальні дії з боку Білорусі припадають на цей період, адже в розпалі російсько-української війни Росія намагалася придушити українську економіку та призвести до кризи. Білорусь, у свій час, лише виконувала російські вказівки.

Основним інструментом координації торговельно-економічних відносин між Україною та Республікою Білорусь виступає Міжурядова Білорусько-Українська змішана комісія з питань торговельно-економічного співробітництва, 27-ме засідання якої пройшло в грудні 2019 року в Києві.

У 2019 році Україна за обсягом товарообігу та експорту посіла друге місце серед усіх торговельних партнерів Республіки Білорусь, за імпортом – четверте місце. У січні-грудні 2019 року товарообіг між двома країнами склав 5,8 мільярдів. Експорт білоруських товарів в Україну склав 4,1 мільярди дол., а імпорт українських товарів – 1,7 мільярд дол. Такі позиції та активна двостороння економічна співпраця між Україною та Білоруссю пояснюються, по-перше, географічною близькістю, по-друге, призупиненням російсько-українських економічних відносин.

Слід зазначити, що основу українського експорту становлять металопродукція, електроенергія, фармацевтичні препарати, соняшникова олія,

кондитерські вироби, будівельні матеріали. Основу ж імпорту з Білорусі традиційно складають товари машинобудування, сільськогосподарська техніка, нафтопродукти, продукція харчової, хімічної промисловості. За підсумками 2018 року товарообіг між Україною та Білоруссю 5 465 млн. дол. [223].

Така статистика товарообігу свідчить про те, що Україна для Білорусі вигідний партнер з точки зору аграрного та металургійного поставника, а Білорусь для України – джерело постачань нафтопродуктів.

Завдяки поставкам з прикордонного Мозирського НПЗ Білорусь займає 40 відсотків українську ринку бензину і 25 відсотків ринку дизпалива. Мозирський НПЗ забезпечується сировиною за рахунок білоруських щорічних закупівель 23-24 млн. бар. нафти з Росії, яка вже як продукт з доданою вартістю продається Україні [224].

Отже, імпортуючи нафтопродукти з Білорусі, Україна опосередковано фінансує країну-агресора – Росію.

Вірогідність залучення Білорусі до Балтійсько-Чорноморського союзу слід розглядати в умовах, коли Білорусь буде незалежна від Росії, у тому числі й ресурсно-економічному.

Щоб знайти альтернативу російській нафті Мінськ може співпрацювати з Литвою та відновити постачання через нафтовий термінал і нафтопровід «Дружба». Однак, північну ділянку цього нафтопроводу не використовували з середини 2000-х років, після того як найбільший нафтопереробний комплекс у країнах Балтії і нафтопереробний завод в литовському Мажейкяї перейшов від компанії «ЮКОС» до польської «PKN Orlen».

Пізніше Латвія також заявила, що планує взяти участь у реверсних постачаннях нафти до Білорусі. Таким чином Білорусь може зменшити залежність від Росії, створивши угоду з країнами Балтії, однак це буде набагато дорожче.

1 січня 2020 року Росія припинила постачання нафти до Білорусі через вимоги Білорусі про зниження компенсацій у зв'язку з російським податковим маневром в нафтовій галузі, у результаті якого білоруські нафтопереробні заводи зазнали суттєвих втрат. Через небажання Росії йти назустріч, президент Білорусі О. Лукашенко заявив, що в якості альтернативи Білорусь купуватиме норвезьку нафту

з родовища Johan Swerdrup, яку доставлятимуть через литовський порт Клайпеда [225]. Звідти нафта буде доставлена до Новополицького нафтопереробного заводу «Нафтан» залізничними шляхами, що, однак, набагато дорожче.

Отже, можна зробити висновок, що Білорусь, за умови загострення протиріч з Росією на основі енергетичних суперечок, тиску щодо подальшої інтеграції з Росією, що безумовно пророкує втрату державності, буде розглядати альтернативний варіант, яким може стати Балтійсько-Чорноморський союз як в політичному, так і в економічному планах.

Що стосується економічних відносин між Україною і Молдовою, то з 2003 року між цими двома державами діє зона вільної торгівлі. Найвищий показник експорту з Республіки Молдова в Україну припав на 2006-2007 роки за рахунок поставок молдавської алкогольної продукції на український ринок у зв'язку з заборонаю імпорту молдавських вин зі сторони Росії.

Пік імпорту Молдовою з України був зафіксований в 2003-2005 роках, коли Україна була практично єдиним постачальником електроенергії в Молдову (експорт української електроенергії складав 1/5 імпорту Молдови). У 2008-2009 роках товарообіг знизився, проте в 2011 вдалося вийти на докризові показники.

У 2019 році спостерігалось зниження товарообігу між державами на 20,9% порівняно в 2018 роком (у 2018 році складав 211,5 млн. дол., а в 2019 – 818 млн. дол.). Зокрема експорт українських товарів за цей період знизився з 181,7 млн. дол. до 152,7 млн. дол., тобто на 15% [227]. Варто зазначити, що Україна не враховує статистику зовнішньої торгівлі по Криму, а також частини Донбасу, а Молдова – по Придністровському регіону.

У свій час молдавською стороною була переглянута ідея інтеграції в ЄС на платформі «Балканського пакету» на користь «Східного партнерства», що надає можливість реалізовувати спільні молдавсько-українські ініціативи у взаємному поглибленні економічної співпраці з ЄС, а також у галузях транспорту та енергетики.

Проблемною точкою дотику залишається визначення права власності на греблю Дністровської ГЕС-2 і умов експлуатації Дністровського комплексного

гідровузла. З огляду на розміщення на території Молдови контрольно-вимірювальних приладів підземного стану гідротехнічних споруд, кабельних та електричних мереж, в 2007 році молдавська сторона вимагала від України сплатити кошти за землю або виділити їй частку електростанції.

На даному етапі Україна й Молдова використовують «Східне партнерство» в якості платформи для сумісної співпраці, зміцнення позицій по обидва боки в Чорноморському регіоні, залучення фінансування ЄС щодо проєктів у сфері альтернативної енергетики з використанням інструментів TEN-E.

Однак співпраця між двома державами була б більш продуктивною за умови поглиблення регіональної співпраці та інтеграції, адже в такому б випадку економічна співпраця не обмежувалася б транскордонним співробітництвом, як це відбувається наразі.

До того ж, невирішені конфлікти у молдавському Придністров'ї та українському Донбасі, спричинені Росією, є поштовхом для об'єднання проти спільного агресора.

Спільні природно-географічні кордони, морський басейн, що створює необхідну комунікаційну мережу між країнами, є сприятливими умовами для успішної економічної кооперації в Балто-Чорноморському регіоні. Однак нерівномірність економічного і політичного розвитку серед держав БЧП створюють значні перешкоди для ефективної консолідації, збільшуючи напруженість і роздробленість у відносинах між суб'єктами регіону.

Саме тому акцент у Балто-Чорноморських відносинах повинен бути зроблений на економічній та інвестиційній сфері також задля того, аби подолати нерівномірність у економіках між державами регіону.

Створення спільного економічного вектору розвитку, по-перше, сприяє створенню відкритого простору для товарообігу, вирішенню кризових економічних питань і створенню конкурентоспроможної продукції з виходом на європейський ринок. По-друге, економічна співпраця України з Балто-Чорноморським регіоном розглядається не лише в контексті формування союзу за даним напрямом, а й є запорукою для євроінтеграції в подальшому. Оскільки більшість країн БЧП вже є

членами ЄС, а отже їх економіки функціонують за європейськими стандартами, економічна співпраця з БЧП пристосує Україну до європейських стандартів і пришвидшить інтеграцію України до ЄС.

Повинна бути створена велика макроекономічна програма, прийнятна для всіх держав Балто-Чорноморського регіону, за допомогою якої можна було б фактично координувати дії між усіма державами регіону в процесі їх переходу до ринкової економіки. У той же час дана програма повинна відповідати завданням розвитку країн майбутнього Балто-Чорноморського союзу, а також включати оптимальні терміни здійснення програми.

Запропонована методика передбачає визначення пріоритетних цілей, досягнення яких наблизить Україну до ЄС. Ці пріоритетні цілі, які включаються в спільно узгоджені плани дій, охоплюють цілий ряд конкретних напрямків діяльності: політичний діалог та реформи; торгівля та заходи з підготовки партнерів до поступового виходу на внутрішній ринок ЄС; юстиція та внутрішні справи, енергетика, транспорт, інформаційне суспільство, навколишнє середовище та дослідження, а також інновації; соціальна політика і прямі контакти між громадянами.

Дані процеси супроводжуються інтенсифікацією міжнародних економічних відносин національних економік за рахунок притоку іноземних інвестицій, доступу на ринки, збільшення міжнародної торгівлі, поширення високих технологій та управлінської майстерності.

Держави Балтійсько-Чорноморського регіону мають спільні природно-географічні кордони, а море і його басейн створюють необхідну комунікаційну мережу між ними. Це є однією з умов успішної інтеграції, однак нерівномірність економічного і політичного розвитку створює напруженість у відносинах між суб'єктами регіону, мультикультурність та полірелігійність, а також активний вплив ззовні створюють суттєві проблеми для ефективної консолідації. Особливу роль тут відіграє відсутність тривалого досвіду побудови самостійних інтеграційних моделей і наявність об'єктивної необхідності постійного балансування між різними центрами сили, представленими ЄС, США, Росією і Туреччиною, які прагнуть до лідируючих

позицій. І тим не менше протягом останніх 29 років після розпаду радянської системи чорноморські держави активно намагаються проводити політику співробітництва і більш глибокої інтеграції.

Отже, міжнародна економічна співпраця як складова інтеграційного процесу може бути успішною за умови, якщо вона базується на вирішенні спільних проблемних питань. Основною базисною основою об'єднання країн у союз за Балто-Чорноморською дугою є гарантія безпеки європейському простору та створення буферної фортеці проти російської агресії та розширення сфер впливу Росії на міжнародному просторі. Однак, як і всяке об'єднання, навіть військово-політичний союз не може достатньо ефективно функціонувати, якщо в його основу не покладена співпраця за економічним напрямком.

3.2. Транскордонне співробітництво України з державами БЧП у форматі єврорегіонів

Внаслідок того, що в другій половині ХХ століття разом з процесами глобалізації деякі регіони Європи отримали більше прав у здійсненні інтернаціональної співпраці на місцевому рівні, тим самим вони почали здійснювати самостійну міжнародну політику. Такий феномен отримав назву «Єврорегіон» або «Європа регіонів», тобто ситуація, коли не держава в цілому, а регіони відігравали важливу роль у транскордонному співробітництві.

Саме ж транскордонне співробітництво уявляє собою «спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством» [1, с. 8].

Загалом виходячи з того, що транскордонне співробітництво має на меті вирішення спільних проблем для суміжних регіонів між різними державами, конкретними завданнями такої співпраці є: гарантування безпеки, створення

вигідних умов для торгівельних відносин, створення і реалізація спільних проєктів на взаємовигідних умовах, захист навколишнього простору та протидія екологічним катастрофам, розвиток міжкордонної інфраструктури, взаємна протидія нелегальній міграції, культурний обмін, розвиток туристичної діяльності.

Важливість транскордонної кооперації пояснюється тим, що на рівні держави складно самостійно швидко і ефективно вирішувати, особливо в прикордонних регіонах, завдання, які входять в зону їх відповідальності і є необхідною умовою економічного розвитку розділених кордоном територій.

Усі програми співпраці в рамках єврорегіонів виконуються відповідно до національного законодавства кожної з країн. Органи єврорегіону часто представлені радою, президією, секретаріатом, координаційними бюро в кожній з країн і робочими групами. Створення єврорегіонів як форми міжрегіонального співробітництва в різних сферах суспільного життя – це також результативний крок на шляху європейської інтеграції.

Через єврорегіони пролягають найкоротші шляхи з СНД і України в країни Західної Європи, а також між країнами Балтійського і Чорноморського регіонів. За останні роки в Балтійському регіоні сформувалася багаторівнева мережа зв'язків і контактів, що забезпечує взаємодію між окремими організаціями та урядовими програмами, органами місцевого самоврядування та недержавними організаціями [2].

Такі загальнорегіональні мережеві організації, як Рада держав Балтійського моря – основний політичний форум міжурядового співробітництва, Союз балтійських міст, ініціатива у сфері просторового планування «Васабі», ініціатива у сфері охорони екології Балтійського моря «Хелком» і ряд інших, грають роль ключових вузлів інфраструктури розвитку транскордонного співробітництва в регіоні Балтійського моря.

Транскордонне співробітництво виступає провідним напрямом регіональної політики Європейського Союзу. Сьогодні цей механізм використовується не тільки всередині ЄС як один з аспектів політики згуртування, а й на зовнішніх кордонах в

рамках Європейської політики сусідства, яка передбачає активізацію контактів між прикордонними регіонами ЄС і сусідніми країнами.

Проголосивши курс на європейську інтеграцію, Україна вже на початку 90-х років минулого століття починає активно реалізовувати різні інтеграційні проекти, серед яких провідне місце відводиться транскордонному співробітництву. У 1993 році за Постановою Верховної Ради України від 14 липня 1993 року Україна приєдналася до «Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами». У 1997 році була ратифікована «Європейська хартія місцевого самоврядування», в межах якої були визначені повноваження і можливості місцевих органів влади в процесах транскордонного співробітництва [3].

24 червня 2004 року було прийнято Закон «Про транскордонне співробітництво», який визначив мету та завдання державних органів влади у сфері транскордонного співробітництва, повноваження суб'єктів ТКС України, принципи та форми фінансування з боку держави [4].

Однак прийняття цього закону не змогло стимулювати подальший розвиток транскордонного співробітництва для українських єврорегіонів у зв'язку з наступними чинниками. По-перше, в межах закону транскордонне співробітництво розглядається виключно як інструмент економічного співробітництва, який є складним процесом співпраці в прикордонних районах та охоплює цілий комплекс вирішення різноманітних проблем.

По-друге, цей закон не передбачає особливого порядку фінансування даного напрямку, що створює додаткові проблеми через відсутність державної фінансової допомоги. У лютому 2005 року на засіданні Ради Україна – ЄС було підписано «План дій Україна – ЄС», в межах якого передбачалися «інтенсивні політичні, економічні та культурні відносини, включаючи транскордонне співробітництво» [5].

Новий зовнішньополітичний курс ЄС – Європейська політика сусідства (ЄПС) – стартував в 2004 році з метою формування привілейованих відносин та активізації співпраці в різних сферах діяльності між Союзом і його 16 сусідами на півдні і сході. ЄПС включає три базові напрями для співпраці: програми двостороннього

співробітництва, програми регіонального та міжрегіонального рівня і програми транскордонного співробітництва.

Відповідно до Індикативної програмою ТКС на 2007-2013 роки була передбачена реалізація 15 програм: 9 сухопутних, 3 поблизу морських кордонів і 3 в басейнах морів. Україна є учасником 3 сухопутних програм (спільно з Польщею та Білоруссю, спільно з Угорщиною, Словаччиною та Румунією і спільно з Румунією та Молдовою уздовж сухопутних кордонів і в програмі «Чорне море», що об'єднує 10 країн регіону) [6].

На сьогоднішній день на кордоні України функціонує 4 єврорегіонів з потенціальними балтійсько-чорноморськими сусідами, серед яких «Буг», що включає Україну, Польщу, Білорусь з 1995 року, «Карпатський», куди входить Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія з 1993 року, «Верхній Прут», у складі якого Україна, Молдова, Румунія з 2000 року та «Нижній Дунай», який включає Україну, Молдову, Румунію починаючи з 1998 року [7].

Ці єврорегіони включають Закарпатську, Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Одеську області України. Програми транскордонного співробітництва ЄПС значно розширюють географію учасників за рахунок окремих районів Рівненської, Хмельницької, Тернопільської та Вінницької областей, які, не маючи виходу до кордону з ЄС, отримують можливість участі в реалізації спільних проектів.

Ще одним новим єврорегіоном повинен стати єврорегіон «Чорне море» за участю адміністративних одиниць дев'яти країн, що входять в ОЧЕС: Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Молдови, Російської Федерації, Румунії, Туреччини та України. Найбільш чисельною з точки зору кількості областей учасниць є Україна, адже 7 областей входять в зону транскордонної співпраці, від Туреччини у співпраці братимуть участь 6 міст. Грузія і Румунія представлені лише однією адміністративною одиницею. У 2008 р відбулася зустріч представників Чорноморських країн і Ради Європи, присвячена розгляду проекту Статуту єврорегіону «Чорне море». Також обговорюється питання щодо розробки проекту

євро регіону «Сян» за участю Львівської області України та Підкарпатського воєводства Польщі.

15 вересня 2010 року Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням схвалив Концепцію Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки. У документі зазначено, що «така співпраця сприяє об'єднанню зусиль суб'єктів для вирішення спільних проблем прикордонних регіонів, здійсненню євроінтеграційних заходів на регіональному рівні» [8].

Основними програмами транскордонного співробітництва України з країнами балтійсько-чорноморського регіону є формати Польща – Білорусь – Україна з 2007 по 2013 рік, яка в подальшому була пролонгована з 2014 по 2020 рік; Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна з 2014 по 2020 роки та Румунія – Україна – Молдова з 2007 по 2013 роки.

Визнання Польщі впливовим стратегічним партнером як для створення Балтійсько-Чорноморського союзу, так і для поглиблення євроінтеграційних процесів зумовило співпрацю України з цією державою. Транскордонний регіон «Буг», що включає Білорусь і Польщу, є одним з найбільш ефективних через значущість Польщі як партнера та її вагомість у ідеї об'єднання в Балтійсько-Чорноморський союз. До того ж, Польща як найбільш розвинута серед інших сусідів України держава може активніше просувати інтереси України на європейському просторі з метою подальшої інтеграції.

У першу чергу, усі проекти за сприяння євро регіону «Буг» спрямовані на покращення життя та добробуту мешканців прикордонних регіонів. Це здійснюється на основі соціально-економічного аналізу регіонів, пріоритетів і потреб жителів.

Метою програми транскордонного співробітництва Польщі, України та Білорусі у 2007-2013 роках була активізація співробітництва Європейського союзу з партнерськими країнами для забезпечення інтегрованого та сталого регіонального розвитку. Ціллю ж самої програми була реалізація проектів через акцентування увагу на наступних пріоритетах: «підвищення конкурентоздатності прикордонних територій, покращення якості життя, інституційна співпраця та підтримка ініціатив місцевих громад» [12].

З метою координації транскордонної співпраці, співробітництво між державами в рамках єврорегіонального об'єднання «Буг» у листопаді 2013 року було пролонговано і, як наслідок, прийнята та затверджена «Стратегія транскордонного співробітництва» Люблінського воєводства, Львівської, Волинської та Брестської областей на 2014 – 2020 рр.

Для чотирьох областей було сформульовано такі цілі та напрями стратегічних дій: «економічне співробітництво; охорона навколишнього середовища, культура і туризм; комунікаційна та прикордонна інфраструктура; наука і вища освіта» [9].

Стратегія передбачає впровадження конкретних проєктів на місцевому рівні у сфері охорони здоров'я, науки, культури, туризму, транспортної інфраструктури тощо. Щодо фінансування, то «кошти мають бути виділені з державного бюджету, бюджету одиниць місцевого самоврядування, а також з бюджету ЄС у рамках Європейського територіального співробітництва, у тому числі з «Програми транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна 2014 – 2020 рр.» і коштів з приватного сектору» [10].

Програма транскордонного співробітництва ЄІС Польща – Білорусь – Україна 2014-2020 є офіційним документом, що визначає пріоритети спільних дій і функціонує за декількома напрямками: спадщина, безпека, доступність, кордони. Спадщина включає захист місцевої культурної та природної спадщини, культурний обмін.

Доступність – розвиток інфраструктури з метою покращення транспортних послуг. Безпека – створення та реалізація соціальних проєктів, а також гарантування територіальної безпеки (наприклад, ідея створення Бадто-Чорноморського союзу – наслідок спільного бажання убезпечити свої території від розповсюдження російської агресії). Кордони – захист державного суверенітету шляхом гарантування безпеки на кордонах, а також покращення митної діяльності.

Отже, успішний досвід транскордонної співпраці з Польщею є свідченням того, що таке співробітництво може перерости у дещо глобальніший вимір – у інтеграцію взаємовідносин з подальшим створенням об'єднання Балтійсько-Чорноморського союзу. Саме політика сусідства є прикладом того, що Україна і

Польща змогли встановити спільні пріоритети та вибудувати політику відповідно до їх здійснення. Усе це сприяє ефективній і результативній формі партнерства.

Хоч Білорусь і не досить активно просуває важливість створення Балтійсько-Чорноморського об'єднання через тиск і політичну наближеність до Росії, транскордонне співробітництво України з Білоруссю, що здійснюється в межах Польща – Україна – Білорусь, є досить продуктивним. Основними напрямками взаємовигідної кооперації є підвищення туристичної та інвестиційної привабливості регіонів за допомогою надання фінансової підтримки малим і середнім підприємствам, а також розбудови розгалуженої інфраструктури.

Варто зазначити, що важливим аспектом українсько-білоруських відносин є залученість цих держав в геополітичні та економічні проекти, адже таким чином вони зможуть вирішувати не лише локальні нагальні проблеми, а й бути активними учасниками міжнародної політики з метою захисту власного простору.

Незважаючи на те, що Білорусь знаходиться під вагомим впливом інформаційної пропаганди з боку РФ, Україна повинна продовжувати актуалізувати питання небезпечності співпраці з Росією. Адже досвід відносин України з Російською Федерацією показав, що якими б міцними не були політичні та економічні відносини, Москва всіляко зневажає міжнародні норми права, що стосуються регіональної та глобальної безпеки. Росія продовжує здійснювати деструктивну зовнішню політику, яка спрямована не тільки на Україну, а й на посилення політичної та економічної залежності Білорусі. Саме тому Україні варто перевести співробітництво на транскордонному рівні у більш значиму площину з акцентом на реалізації спільних геополітичних проектів разом з балтійськими країнами.

Окрім вирішення геополітичних питань також важливо наголошувати на необхідності більшого фінансування як з боку урядів, так і з боку місцевих органів влади. Для цього варто привертати увагу центральних органів, аби формувати та вирішувати стратегічні завдання на подальшу перспективу.

Важливим чинником активізації транскордонного співробітництва між прикордонними регіонами України та РБ є використання деяких міжнародних

фінансових механізмів, які дозволяють переводити в практичний вимір численні ідеї та проекти місцевих громад суміжних регіонів, а також переймати та впроваджувати цінний досвід країн-членів Європейського союзу.

Більше того, наразі існують передумови для ефективного використання деяких програм Євросоюзу та його окремих країн-членів – турбота про спільний безпечний європейський простір.

4 вересня 2018 року в Україні був підписаний закон № 2515-VIII про транскордонне співробітництво [4]. Закон спрямований на імплементацію Протоколу №3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва. А вже під час Ялтинського форуму 2019 року экс-прем'єр-міністр Олексій Гончарук заявив, що влада повинна розглянути реалізацію інфраструктурного проєкту, відповідно до якого можна буде поєднати Чорне й Балтійське моря за допомогою «сорока водних шляхів», або E-40 [13]. Впровадженню даного проєкту сприятиме транскордонне співробітництво України з Польщею та Білоруссю, а фінансову реалізацію бере на себе ЄС в межах програми сусідства та партнерства.

Наступною програмою транскордонного співробітництва України з потенційними балтійсько-чорноморськими членами є Програма транскордонного співробітництва 2014 – 2020 років у форматі єврорегіону Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна. Це одна з 16 програм транскордонного співробітництва на зовнішніх кордонах Європейського Союзу, що реалізуються в рамках Європейського інструменту сусідства (European Neighbourhood Instrument), оскільки транскордонне співробітництво є невід'ємною складовою європейської політики сусідства і має на меті сприяти співробітництву через кордони між країнами-членами ЄС та країнами європейського сусідства.

Програма отримує 74 мільйони євро фінансування, включаючи кошти не лише Європейського інструменту сусідства, а й Європейського фонду регіонального розвитку. Усе це сприяє досягненню загальної мети Європейського інструменту

сусідства – прогресу у напрямку «спільного процвітання та добросусідства» між країнами-членами ЄС та їхніми сусідами.

Характерними рисами транскордонного співробітництва України, Словаччини, Угорщини та Румунії є сильна відданість країн-учасниць і збалансоване партнерство по обидва боки кордону. Держави-члени та сусідні країни мають рівноправні голоси в програмних рішеннях, а проекти отримують фінансування лише у тому випадку, якщо їх реалізують партнери з обох сторін. Управління, доручене національним органам влади в державі-члені, спільно обирається всіма країнами, що беруть участь у програмі. Також в межах програми транскордонного співробітництва існують спільні правові рамки та правила імплементації.

Однак слід зауважити, що питання пришвидшення децентралізації в Україні для Угорщини є занадто важливим, оскільки дана держава має свої претензії на регіон Закарпаття. Саме тому Україні слід обережно кооперувати та приймати міжнародну допомогу від Угорщини, змінюючи її ракурс на користь своїх інтересів.

З іншого боку, Угорщина як впливова учасниця Вишеградської групи може сприяти формуванню консорціумів між В4 та Україною, «мета яких – участь у інфраструктурних проектах регіону (майданчиком для обговорення таких ініціатив міг би стати бізнес-форум Тримор'я)» [16].

Отже, програма ТКС Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна на відміну від попереднього формату єврорегіону Україна – Польща – Білорусь не ставить за мету гарантування територіальної безпеки на кордоні. Незважаючи на це, існування даного транскордонного співробітництва доводить, що Україна разом з країнами-сусідами, що є потенційними членами Балтійсько-Чорноморського союзу, може ефективно використовувати фінансові ресурси на подолання спільних викликів і проблем. Це, у свою чергу, доводить, що кооперація з акцентом на добре розвинену інфраструктуру сприятиме налагодженим економічним відносинам у форматі балтійсько-чорноморського співробітництва.

З 2007 по 2013 роки діяла програма транскордонного співробітництва Румунія – Україна – Республіка Молдова. У 2013 році вона припинила своє існування, однак

у 2014 році продовжилася транскордонна співпраця, але уже у форматі Румунія – Україна, Молдова – Румунія. Загалом програма Румунія – Україна – Республіка Молдова 2007 – 2013 років також фінансувалась Європейським Союзом через Європейський інструмент сусідства та партнерства. Програма була спрямована на створення спільних мостів у метафоричному сенсі, що будуть об'єднувати три зацікавлені країни та допомагати прикордонним районам подолати подібні проблеми розвитку через спільний пошук рішень.

Програма Румунія – Україна – Республіка Молдова заохочувала людей у прикордонних районах надалі розвивати прикордонну економіку, протистояти екологічним викликам та підвищувати їх готовність до надзвичайних ситуацій. Програма також сприяла більшій взаємодії між людьми та громадами, які проживають у прикордонних районах. [14].

Спільна оперативна програма Румунія – Україна – Республіка Молдова охоплювала три пріоритети, а кожен пріоритет був розділений на конкретні сфери, що уявляли собою необхідні заходи для реалізації даних пріоритетів:

1. Сприяння становлення конкурентоспроможної прикордонної економіки – цей пріоритет має на меті покращити економічні показники прикордонного регіону шляхом диверсифікації та модернізації прикордонної економіки. Реалізація даного завдання можлива за здійснення наступних заходів: підвищення продуктивності та конкурентоспроможності міських та сільських районів регіону шляхом транскордонної роботи, впровадження транскордонних ініціатив у галузі транспорту, прикордонної інфраструктури та енергетики.

2. Екологічні проблеми та підготовленість до надзвичайних ситуацій – цей пріоритет спрямований на розробку довгострокових рішень екологічних проблем, з якими стикаються прикордонні райони, особливо тих, що пов'язані з надзвичайними ситуаціями в навколишньому середовищі, де необхідний узгоджений підхід. Для вирішення даного завдання необхідно впровадити політику ефективного поводження з відходами, сформувані стратегію дій у випадку надзвичайних екологічних катастроф.

3. Співпраця між людьми – цей пріоритет має на меті сприяти більшій взаємодії між людьми та громадами, які проживають у прикордонних районах. Втілення такого завдання можливе шляхом місцевого та регіонального управління, підтримки громадянського суспільства та місцевих громад, освітніх, соціальних та культурних обмінів.

Таким чином, важливість транскордонної співпраці з суміжними регіонами пояснюється вирішенням спільних завдань шляхом об'єднання ресурсних потенціалів з метою забезпечення зростання експортно-імпортних операцій, створення спільних підприємств, які дають можливість активізувати інвестиційну діяльність і використовувати передові технології, збільшення кількості науково-технічних розробок, міжрегіонального та міжнародного співробітництва у сфері інтелектуальної власності, в галузі освіти і науки. До того ж, транскордонне співробітництво не лише дозволяє вирішити спільні регіональні проблеми та потреби з обох боків кордону, а й є проявом демократичного політичного процесу, адже у такому випадку кооперація здійснюється за напрямом знизу-догори.

Транскордонне співробітництво дозволяє Україні не лише отримувати фінансування від європейських партнерів на кожен окремий проєкт, а й дає можливість освоювати європейські технології управління регіональним розвитком, ефективно вирішувати виникаючі соціальні, екологічні та інфраструктурні проблеми. Сформована система багаторівневого транскордонного співробітництва України з країнами-сусідами не може забезпечити широку модернізацію економіки, але вона створює для цього певні інституційні та інфраструктурні передумови, а також допомагає виробляти інноваційні шляхи поновлення регіонального господарства.

Сусіди України, які вже є членами ЄС, зацікавлені в транскордонній співпраці з нашою державою, адже це дозволить подолати периферійність їх східних околиць та убезпечити себе від впливу російської агресії. Найбільш активною країною у вирішенні даного питання є Польща, яка разом з Україною зацікавлена у створенні Балтійсько-Чорноморського союзу та прагне взяти лідируючі позиції на себе. Транскордонне співробітництво для самого Європейського Союзу стає важливим

інструментом поширення своїх норм і стандартів на Україну, що має не тільки економічне, а й геополітичне значення, оскільки це сприяє розширенню європейських інтересів на міжнародному територіальному просторі.

3.3. Соціально-культурні аспекти міждержавної співпраці України з державами БЧП

У сучасному світі культура проникла у всі сфери суспільного життя, включаючи політичне, та служить двигуном соціально-економічного та політичного прогресу.

Культура є складним соціальним явищем, її слід розглядати в широкому розумінні – як сукупність матеріальних і нематеріальних цінностей (наука, освіта, мистецтво, мораль тощо), властивих суспільству загалом, або певним соціальним групам. Поняття «культура» уособлює видавничу галузь, музику, театр та кіноіндустрію, концертне гастрольне та фестивальне господарство, мистецтво та виставкову індустрію, освіту і науку, телебачення, радіо, ЗМІ, релігію, спорт і туризм.

У контексті міждержавної співпраці та регіональної інтеграції в БЧП культура виконує важливу частину стратегії «м'якої сили», яка формує основу зовнішньої політики багатьох національних держав.

Вплив культури на зовнішню політику та міжнародну співпрацю досліджували такі іноземні дослідники, як Дж. Най [24], Р. Кеохане [56], М. Влагос [18], М. Татур [94]. Серед представників української політології варто виділити праці Л. Саракуна [82], В. Андрущенко [14], О. Завітневич [23], О. Левченка [55], Т. Божук [19], О. Доманська [34], Н. Нікулішин [47].

Аналіз співробітництва України з країнами Балто-Чорноморського простору в соціально-культурній сфері має значення для створення спільного цивілізаційного простору на теренах БЧП, що буде відрізнятися від російського та західноєвропейського, матиме свої характерні особливості.

Зазначений спільний цивілізаційний простір в БЧП повинен стати майданчиком для регіональної публічної дипломатії та формування спільної стратегії «м'якої сили» в БЧП.

Уперше термін “м'яка сила” (“soft power”) був запроваджений у 1990 р. професором Гарвардського університету США Дж. Най. Під ним розуміється комплекс дипломатичних, економічних, політичних, військових, юридичних та культурологічних інструментів несилового впливу на обстановку в іноземних державах в інтересах національної безпеки власної держави [17].

Варто зауважити, що під «жорсткою» силою Дж. Най має на увазі військову силу в сукупності із політичною, економічною і фінансовою потужністю, а «м'яку силу» він характеризує трьома основними компонентами: культурою, політичною ідеологією і зовнішньою політикою (дипломатією). По суті «мяка сила» є культурно-ціннісною привабливістю держави.

Культурно-ціннісна привабливість держави виражається у бренді держави. На сьогодні в світі існує велика кількість держав, всі вони відрізняються між собою своїм економічним, політичним і соціальним розвитком. Водночас, кожна держава має свій імідж, але імідж її в світі є таким, як бачать її інші держави, тобто як продемонструє себе та чи інша країна, так і сприймуть її інші держави в світі.

Аналогічно ми можемо стверджувати про культурно-ціннісну привабливість регіону, зокрема який складають держави БЧП, який може теж формувати таку якість та свій бренд.

Суттєвий вклад у формування бренду України в БЧП і світі зробило наше громадянське суспільство. Саме воно є основою «м'якої сили» України, зокрема події «Помаранчевої революції» 2004 року та «Революції гідності» 2014 року, завдяки яким сформувався позитивний імідж України за кордоном, більше того це продемонструвало готовність громадянського суспільства України будувати демократичну державу з європейськими цінностями, тобто йти шляхом яким йдуть ряд інших держав БЧП, що обрали західний вектор розвитку.

Одним із основних інструментів «м'якої сили» є міжнародне співробітництво, зокрема в соціально-культурній сфері.

Для реалізації культурної складової української «м'якої сили», активізації культурного діалогу між Україною та міжнародним співтовариством, має значення нормативно-правова основа, до якої варто віднести: Закони України «Про культуру» (2012), «Про телебачення і радіо» (2013), «Про туризм» (2012), «Про музеї та музейну справу» (2012), «Про видавничу справу» (2012), «Про кінематографію» (2012), «Про освіту» (2013) та інші.

Ще одним важливим документом, пов'язаним із реалізацією політики «м'якої сили» в міждержавному співробітництві є Указ Президента України «Про культурно-інформаційний центр в рамках закордонних дипломатичних установ України» від 2006 року. Того ж року було прийнято Декрет Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку іноземних дипломатичних установ України у формі культурно-інформаційних центрів», у тому числі 28 країн [16].

Надзвичайно потужно використовує «м'яку силу» Росія. Особливий поштовх вона отримала із середини 2012 р., коли російським президентом було наголошено на необхідності формування вигідного образу Росії за кордоном усіма силами.

Специфічною особливістю російської «м'якої сили» є її цілковита спрямованість після 2014 року на введення в обману щодо ситуації в Україні. Фактично всі ресурси російської «м'якої сили» стали інструментами пропаганди.

У зв'язку з цим важливо представити російську публічну дипломатію задля усвідомлення чому буде протистояти публічна дипломатія і союзництво держав в БЧП. Головна роль з покращення іміджу Росії за кордоном покладається на спеціально створену організацію «Россотрудничество» (повна назва – Федеральне агентство зі справ Співдружності незалежних держав, співвітчизників, що проживають за кордоном, і з міжнародного гуманітарного співробітництва), робочими органами якого на території СНД та в інших країнах світу є Російські центри науки і культури [48].

Основним інструментом «м'якої сили» та пропаганди Росії в Україні та БЧП є російські ЗМІ, передусім телебачення, які мають значний вплив на сприйняття українцями та європейцями політичних процесів та масової російської культури. Єдиним ефективним важелем протидії цьому інструментові на сьогодні є Інтернет-

простір. Водночас, і тут російська влада шляхом державної підтримки окремих блогів і веб-сайтів намагається реалізувати жорстку інформаційну політику.

Важливим і ефективним інструментом «м'якої сили» та пропаганди Росії в Україні та на теренах БЧП є російська православна церква, яка через своїх прихожан здійснює вплив на процеси, що відбуваються в нашій державі. Зокрема, РПЦ мала вплив на ряд виборчих кампаній в Україні.

У цілому особливістю застосування Росією інструментів «м'якої сили» на пострадянському просторі є те, що вона у процесі своєї діяльності чітко дотримується курсу на консолідацію російськомовного населення, маючи на меті використовувати його як своєрідну “п'яту колону” для провадження власних інтересів у регіоні, де воно зосереджено.

Серед найважливіших інструментів культурного та інформаційного впливу зі сторони Росії, можна відзначити міжнародні російські ЗМІ.

Так в 2005 р починає роботу Russia Today, російський цілодобовий інформаційний канал зарубіжного мовлення. В даний час RT має 22 бюро в 19 країнах, канал доступний понад 644 мільйонам чоловік в більш ніж 100 країнах світу [308].

Медіагрупа МІА «Russia Today» стала найбільшим російським виробником інформаційних продуктів, орієнтованих на міжнародну аудиторію, ділове співтовариство, державні структури і простих користувачів.

10 листопада 2014 р медіа-групою був запущений наймасштабнішим медіапроектів російської публічної дипломатії - мультимедійна група Sputnik – новинне агентство і радіо з мультимедійними інформаційними хабами в 34 країнах світу, які здійснюють мовлення більш ніж на 30 мовах світу.

За словами генерального директора МІА "Росія сьогодні" Дмитрія Кисельова «Sputnik розрахований на ту аудиторію, яка втомила від нав'язливої пропаганди однополярного світу і потребує альтернативної точки зору».

Розвиток інститутів російської публічної дипломатії проходить не тільки в сфері ЗМІ, так в 2007 р «З метою популяризації російської мови, що є національним

надбанням Росії і важливим елементом російської і світової культури» був створений фонд "Русский мир".

Фонд займається підтримкою громадських організацій та НКО, освітніх та наукових установ предметом діяльності яких є дослідження російської мови, створення програм вивчення російської мови і літератури.

В рамках цієї роботи Фонд надає гранти російським і іноземним некомерційним організаціям. За підтримки фонду в партнерстві з провідними світовими освітньо-просвітницькими структурами в 45 країнах світу відкриті і функціонують «Російські центри».

За даними Служби безпеки України, станом на 2014 р. в Україні діяли близько 650 проросійських неурядових організацій, які, зокрема, займалися поширенням ідей «руського мира» [309].

Однією з основних проблем російської «м'якої сили», на думку експерта О. Лукіна, є те що Росія не може запропонувати світові нічого привабливого. Для західної громадськості вона залишається авторитарною, корумпованою країною, з вкрай низьким сервісом, що живе за рахунок експорту енергоносіїв.

Втім, результати російських інформаційних впливів свідчать про високу ефективність російської пропаганди для досягнення політичних цілей, зокрема для впливу на громадську думку.

Нижче розглянута соціальна, культурна та гуманітарна співпраця України з окремими державами БЧП. В процесі аналізу буде визначено основні напрямки такої співпраці для цілей створення союзництва в БЧП.

Нормативно-правова база, що регулює польсько-українське культурне співробітництво складає: Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18.12.1992, Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти від 20.05.1997.

Міждержавне співробітництво здійснюється на офіційному рівні через взаємодію Міністерства культури та національної спадщини Республіки Польща і Міністерства культури та інформаційної політики України, дипломатичні

представництва, а також установи по різних напрямках: Польський інститут у Києві, Інститут Адама Міцкевича, Національний інститут польської культурної спадщини за кордоном «Полоніка», Інститут книги, Польський інститут кіномистецтва, Театральний інститут імені Збігнева Рашевського, Національний інститут Фредеріка Шопена та інші.

Україна має найрозвинутішу мережу міжрегіональної співпраці саме з Польщею. Майже всі області України та воєводства Польщі підписали угоди про міжрегіональне співробітництво.

Відомим інструментом публічної дипломатії та популяризації польської культури і мистецтва в Україні є представництво Міністерства закордонних справ Республіки Польща в Україні – культурно-освітній державний заклад Польський Інститут у Києві. Інститут було створено у 1998 році та з початку своєї діяльності в Україні було реалізовано декілька тисяч проектів, серед яких варто відзначити концерти класичної, електронної, народної та джазової музики, театральні, видавничі і історичні проекти, а також тематичні виставки. При Інституті на постійній основі діють курси польської мови [310].

З ініціативи Польського інституту в Києві в 2007 році була заснована літературна Премія імені Джозефа Конрада, лауреатам якої надається грошова премія та стипендія на шестимісячне перебування в Польщі. В 2008 році заснована Премія імені Казимира Малевича для молодих українських художників.

Польський інститут представлений в більше ніж 25 державах світу, в тому числі в державах Балтійсько-Чорноморського простору: Литві, Білорусі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії, Грузії.

Ще одним інструментом польської публічної дипломатії є Інститут Адама Міцкевича ціль якого популяризувати польську мову та польську культуру за кордоном. Інститут працює на тримовному польсько-англо-російському порталі «Culture.pl», основним завданням якого є збір інформації про польську культуру та її розповсюдження на різних мовах.

Ще одним важливим напрямком міждержавної культурної співпраці між Україною та Польщею є збереження культурної спадщини. Польські установи та

організації в Україні беруть активну участь проведенні ремонтних, реставраційних робіт об'єктів пов'язаних із спільною культурною та історичною спадщиною. З цією метою було започатковано Грантову програму Міністра культури та національної спадщини Республіки Польща «Охорона культурної спадщини за кордоном». В рамках цієї програми Польща фінансує відновлення об'єктів польської культурної спадщини, окрім України також і в Литві, Латвії, Білорусі, Молдові.

Напрямком дослідження та розробки проектів у сфері збереження польської культурної спадщини в Україні та інших державах БЧП займається Національний інститут польської культурної спадщини за кордоном «Полоніка».

Серед спільних міждержавних культурних ініціатив України та Польщі варто виділити: «Україно-польської Ради обміну молоді» від 2015 року, що передбачає залучення молоді держав до проектів різних напрямків, включаючи культуру, історію, освіту, підприємництво та волонтерство; «Українсько-польський Форум істориків» створений у 2015 року для налагодження діалогу щодо спільних питань історичного минулого.

Визначною подією стало оголошення 11 липня 2003 р. Спільної заяви Президентів України і Польщі «Про примирення – в 60-ту річницю трагічних подій на Волині». В ній президенти від імені українського та польського народів засудили дії та злочини проти обох народів, що призвели до кривавих подій 1943 – 1944 рр. на Волині та висловили рішуче переконання у тому, що конфлікти минулого не можуть перекреслити те, що протягом століть поєднує Україну і Польщу [312].

27 квітня 2007 р. у Варшаві була підписана третя за часи незалежності України Спільна заява Президента України та Президента Республіки Польща з приводу 60-х роковин акції «Вісла», в якій в черговий раз обидві держави закликали українців і поляків до продовження процесу примирення, встановлення історичної правди та вшанування жертв таких конфліктів [134].

Через усі спільні заяви Президентів України та Польщі червоною ниткою проходять дві основні засади співробітництва: примирення та єднання. У двосторонніх відносинах України та Польщі культура посідає важливе місце, визначає і спрямовує процес примирення та єднання обох народів.

Культурні зв'язки між українським і литовським народами мають давню історію і сягають періоду існування Галицько-Волинського князівства та Великого князівства Литовського.

Нормативно правова основа, що регулює співробітництво в сфері культури між Україною та Литвою складає Угоду між урядом України і урядом Литовської Республіки про співробітництво в галузі освіти, науки та культури від 1993 року; Угоди про співробітництво між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Литви, підписаної під час офіційного візиту Президента України до Литовської Республіки 22–24 квітня 2001 року.

Положення угоди спрямовані на розвиток співробітництва у сфері культури шляхом обміну мистецькими колективами, виставками сучасного мистецтва та музейними експозиціями на умовах взаємності. З метою поліпшення стану відносин у культурній сфері країни визначилися у питаннях спільної зацікавленості, на які буде скерована їхня діяльність: захист культурної спадщини, обмін делегаціями спеціалістів, експертів та митців, співпраця на рівні закладів культури та мистецтв обох країн [314].

У 1999 р. з ініціативи президентів Литви й України було створено Українсько-литовський фонд імені Тараса Шевченка. Це неурядова громадська організація, що покликана сприяти економічним, культурним, науковим, освітянським зв'язкам між Україною та Литовською Республікою. Крім того, в межах Фонду здійснюється щорічне вручення премій діячам літератури й мистецтв двох країн.

У грудні 2000 р. премію Українсько-литовського фонду ім. Тараса Шевченка отримав литовський письменник Йонас Стрелкунас за переклади творів українських поетів на литовську мову. Останні роки Фонд організує Дні литовської культури у містах України.

З 2007 року у Вільнюському університеті читають курс україністики. Саме ця програма є одним із осередків вивчення української мови та культури.

15 грудня 2014 року відбувся благодійний гала-концерт на підтримку України, який проходив під патронатом Президента Литви Д.Грібаускайте у Палаці Великих князів Литви, за участі першого Глави Литовської держави В.Ландсбергіса.

Зазначений захід мав широкий громадський резонанс у Литві та широко висвітлювався українськими та литовськими ЗМІ: Українським 5-им каналом та Литовським каналом LRT «Культура», Baltic News Service, Alfa [317].

У рамках заходу 12 694 євро, які були спрямовані до Дніпропетровського військового шпиталю на лікування та протезування українських бійців АТО.

В рамках дії Програми співробітництва між Міністерством культури України і Міністерством культури Литовської Республіки на 2012-2015 рр. реалізувалися спільні заходи у рамках відзначення 200-річчя з Дня народження Т.Г.Шевченка.

Співробітництво у соціально-культурній сфері стало одним із напрямів розвитку стратегічного партнерства між Україною та Литвою.

Правовою основою українсько-естонського співробітництва у галузі культури, освіти і науки є: 1) Угода між Урядом України та Урядом Естонської Республіки про співробітництво у галузі культури, освіти і науки від 16.03.1994, Угода між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Естонської Республіки про співробітництво у галузі культури від 01.04.1996; Угода про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Естонською академією наук від 02.10.2000; Програма співробітництва між Міністерством культури України і Міністерством культури Естонської Республіки на 2017-2021 роки від 03.04.2017.

Творчі колективи української діаспори Естонії регулярно репрезентують українську культуру на творчих фестивалях, які проходять у країні, зокрема Фестиваль української культури у м. Раквере, Фестиваль народів Естонії, Фестиваль Миколай фест у м. Сілламяе, дитячий фестиваль “Квіти України”, міжнародний фестиваль “Північна зірка”.

Активну участь у вихованні української молоді відіграють українські недільні школи, зокрема недільна школа “Лабора” м. Таллінн, недільна школа «Надія» м.Таллінн, недільна школа українського товариства “Водограй” м. Сілламяе, недільна школа товариства “Барвінок” м. Валга.

Одним із пріоритетних напрямків роботи культурної дипломатії України в Естонії є забезпечення можливості вивчення у навчальних закладах Естонії української мови та літератури.

Нормативно-правову основу соціального та культурного співробітництва України та Латвії складає Угода між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про співробітництво в галузі освіти, науки та культури від 21.11.1995.

Згідно документу держави зобов'язуються розвивати і підтримувати співробітництво між відповідними організаціями та установами обох країн у галузі освіти, науки, культури, спорту, туризму й молодіжної політики, видавничої справи та преси, радіо й телебачення, кінематографії на принципах взаємної поваги та добросусідства.

Вагомий внесок у двостороннє культурно-гуманітарне співробітництво робить Ризька українська середня школа, яка була заснована у 1991 році.

Українськими культурно-просвітницькими товариствами Латвії (наприклад, «Джерело») за підтримки Посольства України та місцевої влади щороку проводяться Дні та заходи прурочені українській культурі в латвійськи містах. До прикладу, у Єлгавській школі ремесел було організовано презентацію страв української кухні, яку провели викладачі та учні вищого професійного училища готельного сервісу і туризму [318].

У 2006 році створено «Об'єднання українських товариств Латвії» – «ОУТЛ», мета якого представляти і захищати інтереси української громади, координувати діяльність українських громадських організацій, співпрацювати з Посольством України в Латвійській Республіці, державними органами і неурядовими організаціями Латвії та України, українськими організаціями діаспори.

6 листопада 2015 року, під час робочого візиту Прем'єр-міністра України А. Яценюка до Латвійської Республіки був урочисто відкритий пам'ятник Тарасу Шевченку у Ризи за участю прем'єр-міністрів обох країн.

23 березня 2010 року за сприяннями Посольства Латвійської Республіки в Україні та Почесного консульства Латвії у Львові на факультеті міжнародних

відносин Львівського національного університету ім. І. Франка відбулося відкриття студій латиської мови у межах Центру балтистики [322].

Активно ведеться співпраця у сфері кіномистецтва, українські режисери традиційно беруть участь у Міжнародному кінофестивалі ArtDocFest/Riga.

Латвія надає соціальну та гуманітарну підтримку для України. Зокрема, у 2019 році понад 120 українських дітей мали змогу відпочити та оздоровитися в різних регіонах Латвії. Протягом 2015-2019 років – понад 350 дітей, зокрема, чий батьки є діючими військовослужбовцями, загинули або постраждали внаслідок військових дій.

Серед основних документів, які складають нормативно-правову базу соціально-культурного співробітництва з Румунією є Угода про співробітництво в галузі культури, науки і освіти між Урядом України та Урядом Румунії від 03.09.1992 та Угода про співробітництво в галузі освіти між Міністерством освіти України і Міністерством освіти Румунії від 25.08.1995.

Діяльність України у сфері соціально-культурного співробітництва з Румунією зосереджена на посиленні культурно-гуманітарної складової присутності України в Румунії, ознайомленні громадськості Румунії з історією і культурою України, організації заходів культурно-мистецького характеру, розширенні правової бази українсько-румунської співпраці у сфері культури та громадської інформації.

Важливим фактором є зміцнення зв'язків з українською меншиною Румунії, підтримці її діяльності щодо задоволення культурно-мовних, інформаційних та духовних потреб, отримання освіти рідною мовою.

У цьому контексті Посольством у контактах з міністерствами національного виховання та культури Румунії, а також з представниками Союзу українців Румунії (СУР) постійно опрацьовується питання щодо з'ясування потреб української громади Румунії у класичній та художній літературі, отриманої з України, іншій друкованій українознавчій продукції, наглядно-ілюстрованих матеріалів для оформлення кабінетів української мови та літератури румунських навчальних закладах, де викладається українська мова та література.

Ці питання на систематичній основі обговорюються під час періодичних зустрічей Посла та співробітників Посольства з керівництвом СУР та активістами української громади Румунії.

Продовжуючи позитивну тенденцію щодо посилення українського культурно-гуманітарного чинника в культурному, освітньому, духовному та спортивному просторі Румунії, Україна планує поглиблювати співробітництво та посилювати публічну дипломатію шляхом проведення широкого спектру заходів, зокрема щодо сприяння розвитку співробітництва України з Румунією в галузі культури, освіти, науки, туризму і спорту, поширення серед румунської громадськості інформації про сучасну Україну.

Договірно-правова база двостороннього співробітництва України та Молдови у сфері культури: Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво в галузі освіти, науки і культури (20.03.1993 р.); Програма співробітництва у сфері культури між Міністерством культури України та Міністерством просвіти, культури і досліджень Республіки Молдова на 2017-2021 роки від 19.10. 2017.

У складі Посольства України в Республіці Молдова з квітня 2007 року функціонує Культурно-інформаційний центр (КІЦ). З березня 2010 року у складі ПУ в РМ почав діяти також «Український дім» у м.Тирасполь.

Важливе значення для розвитку двостороннього співробітництва в галузі культури має діяльність громадських організацій українців Молдови, у співпраці з якими Посольством регулярно проводяться культурно-мистецькі заходи (виставки робіт молдовських художників, митців українського походження, презентації книг, виданих українською мовою, організація літературно-музичних вечорів тощо).

Українську мову вивчають окремим предметом у низці навчальних закладів Молдови.

У Придністровському регіоні РМ українській мові надано статус офіційної мови поряд з молдовською та російською.

У регіоні функціонує 3 навчальних заклади з викладанням українською мовою, українська мова як предмет вивчається практично в усіх навчальних

зкладах регіону. Українська недільна школа ім. Преподобного Паїсія Величковського функціонує у Кишиневі при Товаристві Української культури в РМ.

Україна та Молдова мають значний потенціал до розвитку співпраці в соціально-культурній сфері, проте його реалізації перешкоджають незначні та численні суперечності, наявність сильного проросійського елемента в Молдові.

Культурно-гуманітарним відносинам між Україною та Словаччиною традиційно притаманні позитивна динаміка та добре налагоджена взаємодія.

Нормативно-правову основу співробітництва у цій сфері становить низка двосторонніх документів, серед яких: Договір між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Словацької Республіки про співробітництво в галузі культури від 23.01.1996; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про співробітництво в галузі інформації від 05.12.2000.

Для сприяння розвитку гуманітарного співробітництва створена та діє Двостороння Українсько-Словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури, яка є постійно діючим органом і стала важливим чинником співпраці України та Словаччини для забезпечення прав національних меншин.

Україна та Словаччина також активно взаємодіють в реалізації низки програм і проектів, розроблених в рамках Європейського Союзу, Ради Європи, інших міжнародних організацій.

В обох країнах для задоволення потреб національних меншин функціонують школи з вивченням, відповідно, української та словацької мови. Від 1 червня 2019 року офіційно розпочав свою роботу створений при Пряшівському університеті Інститут україністики.

Громадські організації українців Словаччини проводять активну культурно-просвітницьку роботу, пропагують народні традиції, відроджують обряди, відзначають національні свята, підтримують тісні зв'язки з Україною та зі спорідненими організаціями в інших країнах.

Україна і Словацька Республіка зацікавлені у взаємному стабільному співробітництві в економічній, політичній та інших сферах діяльності. Обидві країни налаштовані на динамічний розвиток двосторонніх міждержавних відносин, пошук можливостей регіонального інтеграційного зближення та інтенсифікацію співробітництва в загальноєвропейських структурах.

Договірною-правова база українсько-чеського соціального, культурного й гуманітарного співробітництва включає такі документи: Угода між Міністерством культури України та Міністерством культури Чеської Республіки про співробітництво в галузі культури від 15.12.2016 року; Угоду про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Академією наук Чеської Республіки від 2000 року, та інші.

Крім цього, діє низка прямих угод про співробітництво між вищими навчальними закладами України та ЧР, зокрема, між Університетом ім. Т.Г. Масарика та Київським національним університетом ім.Т. Шевченка та інші.

Основними напрямками двостороннього співробітництва в галузі освіти є розвиток співпраці між вищими навчальними закладами двох країн та здійснення обмінів освітянами з метою вивчення та обміну досвідом.

В рамках міждержавної співпраці України та Чехії проводились тижні українського кіно, конкурси перекладачів з української на чеську мову, конференції українців, надавалася підтримка на здійснення перекладів творів української літератури на чеську мову; організовувалися мистецькі та фотоекспозиції, виступи провідних українських музичних виконавців; реалізовувалися соціальні проекти; відзначалися пам'яті дати в історії України та традиційні українські свята; вживалися заходи з метою збереження та впорядкування українських місць пам'яті на території Чехії.

Все ж загалом можна стверджувати що останні два десятиліття українсько-чеське культурне співробітництво знаходиться у стані стагнації. Питання потребує уваги задля активізації міждержавного культурного діалогу та співпраці.

Співробітництво між Україною та Республікою Болгарія в культурно-гуманітарній сфері традиційно є важливою складовою відносин між двома країнами.

Нормативно-правовою базою, що регулює співробітництво у соціальній та культурній сферах є: Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Болгарія від Протокол між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Республіки Болгарія про співробітництво у галузі культури від 30.03.2003; Угода між Урядом України та Урядом Республіки Болгарія про співробітництво в галузі туризму від 18.01.1997.

Пріоритетними напрямками в цій області є проведення спільних культурних заходів; забезпечення участі українських представників у виставках, концертах і фестивалях, що організуються на території Болгарії та України; встановлення і розвиток зв'язків між навчальними закладами двох країн, у тому числі на регіональному рівні; проведення заходів з відзначення видатних дат в історії та культурі українського народу; організація заходів, спрямованих на задоволення потреб представників української діаспори в Білорусі тощо.

Україна за сприяння українських громадських організацій в Болгарії регулярно проводить заходи щодо відзначення видатних дат в історії українського народу, задоволення культурно-освітніх потреб української громади Болгарії: відзначення Дня Соборності України та 100-річчя проголошення незалежності Української Народної Республіки, Дня Героїв Небесної Сотні, Дня пам'яті Тараса Григоровича Шевченка, дня хрещення Київської Русі, Дня пам'яті жертв Голодомору та інших.

В контексті виконання домовленостей між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Болгарії в Софійському університеті ім. Св. Климента Охридського функціонує відділення україністики.

Між Україною і Грузією історично склалися тісні і плідні культурно-гуманітарні зв'язки, які активно розвиваються і сьогодні. Для цього створена необхідна договірно-правова база, яка, окрім іншого, включає: Договір між Урядом України і Урядом Республіки Грузія про культурне співробітництво від 1993 року; Угоду між Державним комітетом з питань туризму України і Комітетом з питань туризму Республіки Грузія про співробітництво в сфері туризму від 1993 року; Програма співробітництва між Міністерством культури України та

Міністерством культури і спорту Грузії на 2019-2023 рр. від 2018 року; Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю між Національним Києво-Печерським історико-культурним заповідником та Національним агентством зі збереження культурної спадщини Грузії від 2018 року.

В умовах російської агресії культурно-гуманітарне співробітництво України з Грузією характеризується патріотичною спрямованістю, що сприяє збільшенню присутності України в інформаційному просторі Грузії, підвищенню інтересу до нашої країни та української культури, активізації взаємодії з українською діаспорою Грузії.

Особливої динаміки відносини у сфері культури між Грузією та Україною набули після відкриття пам'ятників Тарасу Шевченку в Тбілісі (березень 2007 р.) та Шота Руставелі в Києві (травень 2007 р.), що стало своєрідним символом нерозривного духовного зв'язку двох народів.

Вивчення української мови, літератури, історії в Грузії здійснюється у різних форматах, зокрема, курсів української мови, які проводяться у приміщенні Посольства України в Грузії, та суботніх/недільних шкіл, які існують при українських громадських організаціях Грузії («Асоціації українців – мешканців Грузії», «Будинку грузинсько-української преси та книги» (м. Тбілісі), «Грузинсько-українському культурно-просвітницькій організації «Єдність» (м. Батумі). Продовжується викладання української мови в Тбіліській загальноосвітній школі № 41 імені М.Грушевського.

Також важливим осередком у просуванні української мови та літератури, здійснення літературного обміну між Україною та Грузією є Інститут Україністики Тбіліського державного університету ім. І.Джавахішвілі [351].

Співробітництво між Україною і Туреччиною в культурно-гуманітарній сфері здійснюється на основі Угоди між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в галузі культури від 27 листопада 1996 року та Програми співробітництва між Урядом України і Урядом Турецької Республіки від 22 грудня 2011 року.

Україна представлена в Туреччині у різних сферах мистецтва: кінематографу, анімації, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, скульптури, народного та сучасного танцю, кулінарного мистецтва тощо.

Значну роль у розвитку культурних зв'язків між Україною та Туреччиною відіграють культурні осередки української та кримськотатарської громад.

При Посольстві діє Координаційна рада українських громад Туреччини, метою якої консолідація українців Туреччини задля збереження та розвитку національної ідентичності, української культури та мови, представлення України сучасною та модерною державою, ефективного протистояння російській дезінформації. Всього на території Туреччини діє чотирнадцять українських спілок у 10 містах Туреччини.

У співпраці з громадою проводяться заходи з відзначення національних свят та важливих дат в українській історії, а саме: Шевченківські дні, святкування Міжнародного дня вишиванки, День Гідності та Свободи, День Соборності, роковини окупації Криму тощо.

За сприяння дипломатичної та консульських установ України в Туреччині організуються літні табори (в т.ч. з елементами Пласту) для дітей закордонних українців (Анталія, Самсун, Мармарис, Ізмір, Стамбул); діють українські суботні школи та курси української мови як іноземної.

Зі сторони Туреччини важливу роль як інструмент «м'якої сили» відіграє Турецький Фонд імені Юнуса Емре уособлює у зовнішній політиці Туреччини, яка займається відкриттям і координацією діяльності Центрів турецької культури імені Юнуса Емре по всьому світу.

На відкритті Центру в Лондоні був присутній президент Туреччини А. Гюль, який зазначив: «Великі держави існують не тільки за допомогою дипломатії, а також і культурного капіталу», додатково зазначив, що «Центри турецької культури імені Юнуса Емре – це «невидима» сила Туреччини. Збереження нашої культурної спадщини – це найбільша сила нашої держави» [352].

У центрах знайомлять з культурою, мистецтвом і історією Туреччини, а також навчають турецької мови. Таких центрів станом на 2020 рік налічується понад 50 по всьому світу.

Посилення культурної спорідненості українців з європейцями, налагодження контактів, участі у спільних проектах взаємодопомоги та розвитку культури, туризму, мистецтва та науки буде сприяти зближенню країн БЧП і пришвидшенню євроінтеграції України.

Україна є ініціатором створення Балтійсько-Чорноморського союзу та прагне в подальшому офіційно інтегруватися до європейського простору. Налагодження соціально-культурних та ціннісних відносин з країнами Балтійсько-Чорноморської дуги є важливим аспектом, оскільки така співпраця є однією із складових для реалізації інших інтеграційних проєктів.

Схожі культурні принципи, етнічний менталітет і світогляд є запорукою консолідації країн за Балто-Чорноморською дугою.

Оскільки кожна країна має свої культурні особливості, дуже важливо знаходити окремий підхід для кожної. Однак зазвичай спільні проблеми пов'язані з недостатнім фінансуванням сфери культури, тому важливо створювати умови для розробки культурних ініціатив.

Зараз Україна має нагоду розвивати свою національну культуру і бути цікавою цією культурою як БЧП, так і Євросоюзу.

Саме культура сьогодні може дати і більше туристичних можливостей, і більше доступу до цікавого досвіду та інноваційних технологій інших держав. До того ж, і економіка, і різні кризові політичні явища теж дуже тісно пов'язані саме з культурними цінностями і процесами, адже культура долає кризу.

Існують декілька чинників, що сприяють посиленню співробітництва України з державами БЧП у культурній сфері.

По-перше, в даному регіоні велика кількість представників української громади та навпаки – представників інших держав БЧП в Україні. Це, у свою чергу, сприяє запозиченню та передачі культурного досвіду.

По-друге, християнство як релігія та менталітет створює між Україною та БЧП спільний ціннісний простір.

По-третє, і Україна, і держави БЧП зацікавлені в захисті культурних надбань і створенні спільного культурного центру, відмінного від Росії.

Адже культура є найсильнішою основою, що може об'єднати регіон проти російської експансії.

Загалом концепція проєкту Балтійсько-Чорноморського союзу являє собою не лише створення військово-політичного чи економічного об'єднання, а й формування нового простору цивілізаційно-культурного виміру на основі єдності поглядів на подальший розвиток.

Хоча культурний аспект і займає другорядне значення у формуванні БЧС, все ж таки він є важливим, адже світогляд як набір культурних цінностей створює простір для спільного діалогу. І оскільки для міцного союзу потрібні сильні точки дотику, потрібно акцентувати увагу і на культурній його складовій для того, аби Україна і БЧП інтегрувалися у спільний ціннісний простір.

Наявність спільного культурного простору також є важливим аспектом для успішної інтеграції як в БЧП, так і в Євросоюз в подальшому. Культурне зближення України з західною цивілізацією сприяє входженню її в спільний соціокультурний простір. Оскільки держави ЄС, перш за все, об'єднують принципи демократії, дотримання прав людини, свободи та рівності, культурне зближення України з представниками даного союзу гарантуватиме вихід України на новий рівень з європейськими цінностями.

Консолідація за принципом спільної культурної політики може пришвидшити позбавлення країн колишнього СРСР від російського гніту. Причому спільна культурна політика не передбачає уніфікацію та злиття різних культурних одиниць воедино, навпаки – вона передбачає розмаїття та створення комфортних умов для захисту кожної окремо взятої національної культури та вивчення її за допомогою програм обміну. Взаємно відкритий інформаційний простір, вивчення мов один одного в межах БЧП також сприятимуть якнайшвидшому входженню України в європейський простір.

Відкидаючи незначні відмінності в конфесіях, можна зробити висновок, що об'єднуючою релігією в країнах БЧП є християнство. Враховуючи на велику кількість представників різних релігій та конфесій в країнах БЧП відношення до представників непанівної релігії в кожній з країн є толерантним, навіть в Польщі, яка відрізняється наявністю чітко помітної панівної релігії (римо-католицька церква). Терпимість до вірян іншої церкви є загальною характеристикою народів країн БЧП, що в свою чергу створює загальну привабливу атмосферу для шукачів притулку та вимушених мігрантів з азіатських та африканських країн на теренах, як ЄС так і БЧП.

В ході роботи за темою дослідження чітко окреслюється висновок, що без спільних гуманітарних та культурних цінностей не було б повноцінного розвитку інших сфер співпраці України з країнами-партнерами БЧП. Хоча в сучасній історії союзи мають чітко виражені економічні або оборонні цілі, такі об'єднання мають різні формати та рівні, починаючи від угод про митні союзи, спільну валюту, закінчуючи політичними союзами у вигляді наднаціональних структур. В той же час сучасний досвід свідчить, що такі союзи мають ситуативний характер, який значно обмежений в часі. Єдиною запорукою тривалого та успішного союзу є спільні цінності народів об'єднаних країн. Як відомо моральні цінності, культура, традиції, світогляд - це речі які формуються в народі століттями і їх неможливо змінити одноомментно в угоду посторонньої імперіалістичної чи тоталітарної політики.

В рамках побудови союзницьких відносин культурно-ціннісна складова є необхідним елементом і переважно саме його наявність відрізняє відносини співробітництва від відносин союзництва.

Тому для побудови регіонального союзу в БЧП одну з ключових позицій повинна займати культурно-ціннісна складова. Сформувати її можливо на базі спільних цінностей: боротьба за верховенство права, демократію, права і свободи людини, стабільний економічний розвиток і безпека регіону. Це ті цінності, які складають основу європейського світогляду і ще перебувають в процесі формування у більшості держав БЧП.

Фактор загрози зі сторони Росії, яка демонструє рішуче антагоністичну позицію щодо зазначених цінностей, стимулює і Україну і ряд інших держав БЧП в напрямку формування цих цінностей, що в свою чергу формує спільний вектор культурно-цивілізаційної направленості БЧП протилежно відмінного від російського і який водночас має відмінності і від західноєвропейського.

Саме свій окремий шлях до здобуття європейських цінностей, до створення окремого інформаційного та ціннісного простору може стати основою для союзництва держав в БЧП. Він не буде йти всупереч цінностям та правилам ЄС та в свою чергу матиме свою цивілізаційну відмінність, яка була завжди властива, якщо порівнювати держави Центрально-Східної та Західної Європи.

З початком російського реваншистського зовнішньополітичного курсу ця відмінність стала більш артикульованою через потенційні претензії Росії на вплив у цьому регіоні, що на найближче майбутнє може проявлятися у ескалації військового конфлікту з Україною, гібридному втручанні у внутрішню політику інших держав БЧП зі сторони Росії.

Так, повномасштабна агресія і розширення окупованих Росією територій в Україні вірогідно, така вірогідність досить висока. Просування Росії далі, зокрема до Балтійських держав, що є частиною НАТО – маловірогідно. Водночас можна стверджувати з визначеною впевненістю що Росія буде дестабілізувати цей регіон і намагатиметься гібридними засобами посилювати свій вплив, що може обернутися дуже непривабливими наслідками як для держав БЧП так і для НАТО загалом.

Будучи далекоглядними, необхідно вже стримувати, якомога жорсткіше поле застосування російської гібридної агресії, пропаганди та культурного імперіалізму. Передусім, на даному етапі – протидія масштабній компанії російської пропаганди та дезінформації. Створювати свій привабливий культурно-цивілізаційний Балтійсько-Чорноморський простір.

Висновки до розділу 3

Таким чином, можна відзначити, що в Україні налагоджене двостороннє економічне співробітництво зі всіма державами БЧП. Особливо позитивні показники кооперації з такими країнами як: Латвія, Словаччина, Угорщина, Болгарія, Румунія, Молдова, Грузія, оскільки з ними Україна має позитивне сальдо торговельного балансу.

Україна не є членом ЄС та НАТО, але цей факт не заважає їй виконувати функції важливого стратегічного партнера у сфері енергетики, металургії та сільського господарства.

За 2019 рік Україна стала третім за обсягом експортером сільськогосподарської продукції в ЄС. Україна може бути не тільки гарантом продовольчої безпеки для своїх союзників, але і складовою енергетичної безпеки для ЄС так і союзнитва в БЧП, оскільки займає друге місце в Європі за розвіданими запасами природного газу після Норвегії, однак об'єми добування в Україні знаходяться на низькому рівні.

Держави БЧП розглядають Україну як важливого економічного партнера з більш ніж 42-мільйонним ринком споживачів. До того ж, європейські підприємці і компанії висловлюють зацікавленість в недорогій кваліфікованій робочій українській силі.

На жаль, є достатньо підстав констатувати, що Україна має сировинну економіку, що зумовлено сировинним складом експорту на 80%. В Україні не відкриваються виробництва і не створюється додана вартість. Україну загалом сприймають як державу, що продає сировину, а також як ринок для збуту товарів або послуг з доданою вартістю.

Подальше дотримання існуючої економічної моделі затвердить Україну як сировинний придаток розвинених держав і може призвести до втрати незалежності. Цю ситуацію необхідно змінювати.

Побудова союзництва між державами БЧП може також стати одним із шляхів до економічного розвитку як України та і Балтійсько-Чорноморського регіону загалом. Основою для побудови економічного союзництва визначено інвестиційну співпрацю, інституціоналізовану в міжнародну організацію з наднаціональними повноваженнями.

Підтверджено, що такий формат співпраці дозволить об'єднати держави спільним економічним інтересом щодо ефективної реалізації національних та регіональних інвестиційних проєктів, що відповідно сприятиме економічному та соціально-культурному розвитку. Інвестиційний союз в БЧП, зважаючи на його наднаціональний та об'єднаний статус, матиме змогу залучати крупний західний позичковий капітал на вигідних умовах.

Додатковим економічним напрямком в рамках союзництва в БЧП визначено необхідність поведення аудиту ресурсів держав БЧП з метою їх спільної координації та ефективного використання задля посилення ресурсного потенціалу та розвитку регіону.

Щодо співробітництва України з країнами БЧП за соціально-економічним, гуманітарним і культурним векторами – встановлено взаємозв'язок, яким чином кооперація України з державами БЧП у соціально-економічній, гуманітарній і культурній сферах впливає на можливість побудови союзництва в БЧП та подальшу євроінтеграцію України.

Виділено вектори розвитку соціально-культурного співробітництва України між державами БЧП, які направлені на формування спільного інформаційного та ціннісного простору в БЧП для протидії російській дезінформації, пропаганді та шкідливому культурному імперіалізму. Запропоновано створення спільних інструментів публічної дипломатії держав БЧП і заходи для формування позитивного іміджу бренду Балтійсько-Чорноморського регіону.

Акцентовано увагу на важливості розвитку туристичної галузі, активізації міжкультурного діалогу, молодіжних обмінів, фінансування міжнародних прогресивних проєктів у сфері науки, освіти, культури та мистецтва, громадянського суспільства.

Відзначено, що значна кількість культурних проєктів проводиться в рамках транскордонного співробітництва, а також регіональних міжнародних організацій та ініціатив БЧП: Східне партнерство, ОДЕР-ГУАМ, ОЧЕС, ЦЄІ, «Люблінський трикутник», що сприяє поглибленню співпраці країн БЧП та їх взаємопорозуміння.

За результатами дослідження виділено декілька чинників, що сприяють посиленню співробітництва та формуванню союзництва України з державами БЧП у культурній, інформаційній та гуманітарній сферах:

1) Велика кількість представників української громади в державах БЧП та навпаки – представників національних меншин з інших держав БЧП в Україні. Це сприяє запозиченню та передачі культурного досвіду.

2) Християнство як релігія та менталітет створює між Україною та БЧП спільний ціннісний простір.

3) Практично всі держави БЧП оцінили переваги ліберальної демократії, ринкової економіки, прав та свобод людини, чого не буде при домінуванні в регіоні Росії і що є цінностями Західного світу та водночас частиною її культури.

4) І Україна, і держави БЧП зацікавлені в захисті культурних надбань і створенні спільного культурного центру, відмінного від Росії.

Крім цього, встановлено значення співпраці України з державами БЧП по соціально-культурному напрямку для цілей побудови союзництва в БЧП.

Зокрема основоположним кроком для цього визначено формування окремого інформаційно-культурного простору для протидії дезінформації, пропаганді та соціально-культурному імперіалізму Росії.

ВИСНОВКИ

Дослідження інтересів та місця України в міждержавній співпраці країн Балтійсько-Чорноморського простору дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Проведений аналіз зовнішньополітичних інтересів України у контексті міждержавної співпраці в БЧП дозволяє зробити висновок, що в умовах триваючої з 2014 року російсько-української війни, безпека безумовно є основним національним інтересом нашої держави.

З'ясовано, що головним зовнішньополітичним вектором України є курс на повноправне членство України в НАТО та ЄС, що закріплений у Конституції України з 2019 року. Водночас, підтверджено негативний прогноз щодо прийняття України до НАТО в коротко- та середньостроковій перспективі.

Згідно результатів здійсненої наукової роботи, беручи до уваги те, що Україна не включена НАТО чи іншого значимого оборонного союзу, запропоновано додатковий зовнішньополітичний вектор з метою посилення безпеки України в коротко- і середньостроковій перспективі – побудова союзницьких відносин з державами БЧП.

Дисертаційним дослідженням сформовано два напрямки реалізації зовнішньополітичного вектора побудови союзництва України з державами БЧП.

Перший, – побудова союзницьких відносин з державами БЧП у форматі Балтійсько-Чорноморського союзу згідно концепції, що має в своїй основі механізм «міждержавного інвестиційного союзництва». Зазначений термін введений до наукової роботи в процесі дослідження і визначається як поглиблений формат міждержавної інвестиційної співпраці, що інституціоналізований у міжнародну міжурядову організацію з наднаціональними повноваженнями, яка проводить спільний інвестиційний менеджмент щодо проєктів національного та міжнародного значення в рамках БЧП, зокрема визначення їх пріоритетності, розробка інвестиційної документації, здійснення фінансування, поточного фінансового та операційного контролю.

Процес поглиблення міждержавного інвестиційного союзництва шляхом інтеграції національних органів, що відповідальні за здійснення державної інвестиційної політики, визначено в дисертаційній роботі як процес «міждержавної інвестиційної інтеграції», який в результаті оформляється в «міждержавний інвестиційний союз».

Отримані результати дослідження підтверджують, що механізм «міждержавного інвестиційного союзництва» дозволить сформувати стійкий фундамент для співпраці не тільки в економічній та інвестиційній сфері, а і у військово-політичній, безпековій та соціально-культурній сферах.

Другий, – інтенсифікація співпраці та побудова двосторонніх союзницьких відносин з державами БЧП, які є членами НАТО, передусім з Польщею, Литвою, а також Латвією, Естонією, Румунією, з метою започаткування оборонного союзу.

Основоположним кроком до побудови оборонного союзництва визначено погодження спільної оборонної стратегії та започаткування регулярних військових навчань за участі представників та підрозділів Збройних сил держав-партнерів, зокрема поблизу Харкова, Маріуполя, Херсона та Одеси.

З'ясовано, що така військова співпраця та побудова оборонного союзу принаймні з однією із зазначених держав опосередковано залучить Україну до системи національної безпеки цих держав, а також до системи безпеки НАТО загалом, що суттєво посилить позиції України у протистоянні з Росією.

Встановлено, що посилення безпеки України через започаткування оборонного союзництва з окремими державами БЧП є значно більш реалістичним для втілення в коротко- і середньостроковій перспективі ніж вступ до НАТО.

Зроблено висновок, що Україна може діяти одночасно по двом зазначеним напрямках з метою реалізації своїх інтересів по вектору побудови союзницьких відносин з державами БЧП.

2. Осмислення значної кількості концепцій регіональної інтеграції, які стосуються БЧП і мають на меті інтеграцію держав задля ведення спільної зовнішньої політики дозволяє твердити, що всі вони мають під собою спільну основу

– об'єднання проти спільного ворога, економічні зв'язки, а також географічну, історичну та соціально-культурну спільність.

Ідею «Міжмор'я», запропоновану в ХІХ ст. польсько-литовським князем А.Є. Чорторийським, визначено як основу концепції регіональної інтеграції держав БЧП, яка передбачала створення спільноти держав від Чорного до Балтійського моря для протистояння імперським амбіціям Росії зі сходу та Німеччини із заходу. В подальшому концепція була представлена в різних варіаціях численними працями українських, польських, литовських та інших дослідників. У переважній більшості основу держав засновників «Міжмор'я» складала Україна, Польща та Литва.

Зроблено висновок про важливість досліджень концепцій регіональної інтеграції держав БЧП з метою розробки нової концепції БЧС адаптованої до сучасних умов, в чому найбільше серед держав БЧП зацікавлена Україна. В свою чергу, держави БЧП повинні усвідомлювати російські гібридні загрози, які вже мають місце в БЧП та дестабілізують регіон.

Саме тому постає необхідність створення сучасної концепції БЧС, механізм якої буде достатньо стабільним та вигідним для держав-союзників, щоб здійснити процес інтеграції.

Здійснене дослідження дає підстави зазначити, що в основі нової концепції БЧС повинен бути організаційно-правовий механізм, побудований на принципах інвестиційної співпраці та наднаціональних повноважень, що забезпечить стабільне функціонування об'єднання держав БЧП та послідовне залучення нових держав-учасників, в тому числі за рахунок ефективних механізмів залучення коштів та реалізації національних та регіональних проєктів.

З'ясовано, що економічна та інвестиційна інтеграція в даному випадку стане основою для політичного, військового та соціально-культурного союзництва.

Ініціювання співпраці та практична апробація нової концепції БЧС може здійснюватись між Україною, Польщею та Литвою в рамках окремого проєкту або на платформі «Люблінського трикутника».

Згідно визначених критеріїв, що включають в себе зовнішньополітичні інтереси та досвід міждержавної співпраці, чинники російської загрози, історичної

та культурної близькості, взаємної симпатії народів та політичних еліт, в дисертаційному дослідженні виділяються чотири категорії держав БЧП для побудови союзницьких відносин у форматі Балтійсько-Чорноморського союзу. Держави найвищого пріоритету: Україна, Польща, Литва, з огляду на спільну історичну спадщину великих середньовічних держав Київської Русі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої; держави 2-го пріоритету: Естонія, Латвія, Румунія, Грузія; 3-го пріоритету: Чехія, Словаччина, Молдова, Болгарія; 4-го пріоритету: Білорусь і Угорщина.

Окремо виділена роль США, сприяння яких є ключовим для реалізації інтеграційного об'єднання в БЧП.

Водночас, відносини стратегічного партнерства такому об'єднанню необхідно вибудовувати з Туреччиною.

Визначено основні цілі, яких можна досягнути реалізуючи концепцію БЧС: 1) вищий рівень безпеки, через спільну протидію російській розвідувально-підривній та диверсійній діяльності, кібератакам, дезінформації та воєнній експансії; 2) реалізація актуальних інвестиційних проєктів, посилення довіри та отримання економічних вигід від спільної інвестиційної діяльності; 3) більш ефективна політика вирішення регіональних проблем БЧП: міжнародної злочинності, тероризму, енергетики, екології, нелегальної міграції та інших; 4) соціально-культурне зближення України та держав БЧП, сприяння врегулюванню міжнаціональних суперечок.

3. Дослідивши військово-політичну та безпекову співпрацю України в БЧП виділено декілька напрямків здійснення такої співпраці, по яким зроблені окремі висновки.

Перший напрямок – в порядку двосторонніх міждержавних відносин на рівні Міністерств оборони та державних підприємств оборонно-промислового комплексу. Серед держав-партнерів в БЧП, що продають озброєння та військову техніку Україні варто виділити Литву, Польщу, Румунію, Болгарію, Туреччину. Основні держави-покупці української зброї в БЧП – Туреччина, в меншій мірі Польща. Відзначено особливе значення продовження та поглиблення співпраці України в сфері спільних

військових розробок і торгівлі зброєю з Польщею, Литвою, Латвією, Естонією, Чехією, Румунією, Болгарією, Туреччиною.

Другий напрямок для розвитку міждержавної безпекової співпраці – в рамках багатосторонніх міжнародних військових ініціатив в БЧП, в яких бере участь Україна: Литовсько-польсько-українська бригада імені Великого гетьмана Костянтина Острозького; Військово-морська група держав Причорномор'я «Blackseafor»; Бойова тактична група Європейського Союзу, що сформована країнами Вишеградської четвірки; Міжнародний інженерний батальйон Тиса.

Результатами дослідження підкреслено важливу роль участі представників і підрозділів Збройних сил України у багатонаціональних військових навчаннях як на території України («Rapid Trident», «Sea Breeze», «Riverine», «Південь») так і за кордоном («Світла Лавина» в Угорщині, «Платинум Ігл» в Румунії, «Комбайнд Резолв» в Німеччині). Окремо відзначено важливість та ефективність підготовки українських військових в рамках іноземних тренувальних місій на території України (Об'єднана багатонаціональна група з підготовки — Україна, тренувальна місія ЗС Литовської Республіки та інші).

В цьому контексті запропоновано створення центрів військових навчань країн БЧП, що будуть розташовуватись поблизу Харкова, Маріуполя, Херсона, Одеси.

Зроблено висновок, що регулярні військові навчання та перебування військових контингентів держав БЧП в південно-східних областях України буде фактором, що посилить безпеку України та знизить вірогідність розширення окупованих Росією українських територій.

Третій напрямок безпекової співпраці України полягає у взаємодії з міжнародними організаціями, вплив яких поширюється на БЧП, але до яких Україна не входить на правах членства – програма «Партнерство заради миру» та «Програма розширених можливостей» під егідою НАТО, ініціативи в рамках Спільна політика безпеки та оборони ЄС, налагодження діалогу та співробітництва з групою «Бухарест-9», ОБСЄ, ООН.

Відзначено критичну необхідність започаткування відносин оборонного союзництва з окремими державами-членами НАТО в Балтійсько-Чорноморському

просторі. Такий формат оборонного союзу, зокрема з Польщею або Румунією, може стати гарантією безпеки для України, в умовах неможливості вступу до НАТО в коротко- і середньостроковій перспективі.

Доведено необхідність підтримки США для створення такого союзу, яку є підстави вимагати, оскільки це може стати своєрідним механізмом виконання зобов'язань по Будапештському меморандуму 1994 року перед Україною, поряд з цим й інструментом відновлення довіри до міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Польща та Румунія в свою чергу є важливими партнерами США в ЄС, що теж сприяє реалізації такого союзу.

Успішна військово-політична інтеграція держав «буферної» зони з державами членами ЄС та НАТО, що знаходяться в БЧП – підготує Україну та Грузію до фактичного їх прийняття в згадані організації, і що більш важливо – зміцнить політичну волю співтовариства держав-членів НАТО та ЄС для відповідного колегіального і одноголосного рішення.

4. Аналіз економічної співпраці України з країнами БЧП дозволяє зробити висновок, що Україні вдалося розбудувати двостороннє економічне співробітництво зі всіма державами регіону. На 2019 рік позитивними є показники співпраці з такими країнами як: Латвія, Румунія, Молдова, Болгарія, Туреччина, Грузія, оскільки з ними Україна має позитивне сальдо торговельного балансу. Головні економічні партнери України за обсягом товарообігу в БЧП у порядку зменшення – Польща, Білорусь, Туреччина, Угорщина та Чехія.

Україна виконує функції важливого стратегічного партнера держав ЄС та БЧП у сфері енергетики, металургії та сільського господарства. Бізнес держав БЧП висловлює зацікавленість в недорогій кваліфікованій робочій силі України та значному ринку споживачів. Крім цього, відчутний вклад в економіку держав БЧП здійснюється завдяки праці українських заробітчан, яка також формує і значну частину українського ВВП.

Визначено, що розвиток транскордонного співробітництва є одним із пріоритетів для зовнішньої економічної політики та поглиблення співпраці України з сусідніми державами БЧП.

Підтвердилось вирішальне значення Угоди про Асоціацію Україна-ЄС для подальшої економічної та політичної інтеграції України з ЄС, а також з державами БЧП. Саме цей інструмент витіснив Росію як головного зовнішньоекономічного партнера та спроможний настільки зблизити економіки України та ЄС, що це стане основою для вступу України в ЄС.

Все ж, доведено, що головна економічна проблема України залишається – її сировинна економіка, відсутність нового виробництва та створення доданої вартості. Україну значною мірою сприймають як державу, що продає сировину, а також як ринок для збуту товарів або послуг з доданою вартістю. Подальше дотримання існуючої економічної моделі затвердить Україну, як сировинний придаток розвинених держав і може призвести до втрати незалежності. Цю ситуацію необхідно змінювати.

Матеріалами дослідження підтверджено загальноприйнятту думку про те, що спасти слабку економіку можуть іноземні інвестиції. По причині системної корупції та відсутності верховенства права Україна не відноситься до пріоритетних держав для іноземних інвесторів, в тому числі із більш культурно споріднених держав БЧП.

Беручи до уваги вищезазначене, дослідженням запропоновано концептуальний підхід до регіональної економічної інтеграції в БЧП, відповідно до якого основоположним об'єднавчим фактором може стати інвестиційна співпраця в рамках міждержавного об'єднання з наднаціональними повноваженнями.

Зроблено висновок, що регіональна економічна інтеграції в БЧП як і концепція Балтійсько-Чорноморського союзу може бути побудована на механізмі інвестиційного союзництва з наднаціональними повноваженнями.

Обґрунтовано необхідність імплементації чіткої системи стримувань і противаг для цілей запобігання корупції та неефективного використання коштів, що властиво державному управлінні України та інших посткомуністичних країн в БЧП і є важливою причиною економічного та цивілізаційного відставання від країн Заходу.

Зазначений міждержавний інвестиційний механізм співпраці між державами БЧП закладе основу для співробітництва у всіх інших сферах діяльності через

економічну складову, тому що вона сформує взаємний діловий інтерес, довіру, об'єднає спільною економічною вигодою та взаємними зобов'язаннями.

Дослідженням з'ясовано, що необхідно провести аудит регіону, розробити карту економічних можливостей БЧП, з урахуванням людського, сировинного, енергетичного та технологічного потенціалу об'єднаного БЧП, щоб скоординувати зусилля для економічної структуризації регіону та покласти основи для формування економічної, енергетичної та ресурсної безпеки регіону.

Підсумовуючи, економічна співпраця України з державами БЧП може бути значно поглиблена та ефективніша через інструмент інвестиційного союзництва, яке водночас може стати в основу Балтійсько-Чорноморського союзу, і окрім досягнення безпекових цілей, надати йому економічної прибутковості, стійкості та привабливості для потенційних держав-учасників.

5. Дослідження соціально-культурних складових співпраці України з державами БЧП дозволяє твердити, що спільна історія та схожі культурні особливості мають значний вплив на якість такої співпраці, а також на можливості та прихильність держав до регіональної інтеграції та союзництва.

Підтверджено думку по те, що в сучасних умовах глобалізації культури соціально-культурна співпраця все ще має другорядне значення у порівнянні з безпековою та економічною співпрацею. Але тим не менше все більшої актуальності набирають поняття «м'якої сили», публічної та культурної дипломатії, а також недобросовісного та шкідливого їх застосування, яскравим прикладом якого є російська дезінформація.

На прикладах співпраці України з Польщею, Румунією, Угорщиною, з'ясовано, що культурні та історичні суперечності можуть серйозно перешкоджати налагодженню двосторонньої співпраці та тим паче встановленню союзницьких відносин.

Враховуючи, що безпека є основним національним пріоритетом України, а союзницькі відносини є ключовим механізмом її реалізації, то і відповідно підвищується значимість соціально-культурної співпраці.

Матеріалами дослідження підтверджено, що злагоджена національна політика та поглиблення двосторонньої культурної співпраці згладжує негативні соціально-культурні та історичні чинники, які перешкоджають побудові союзницьких відносин.

Основним об'єднуючим фактором визначено протидію ідеологічному експансіонізму Росії, який базується на російській неоімперській доктрині «русского міра» і втілюється через культурну та інформаційну війну передусім проти України, водночас направлений загалом супроти Західного світу, а особливо держав БЧП, оскільки вони знаходяться в зоні геополітичних інтересів Росії.

Доведено, що російській дезінформації властивий надзвичайно деструктивний вплив на культурний та інформаційний простір України, а також – у всьому світі, внаслідок чого формується спотворено негативне враження про Україну в державах БЧП та міжнародного співтовариства. Російське суспільство в той же час знаходиться під постійним натиском пропаганди війни з Україною, дегуманізації українців та української влади, дискредитації української культури та історії.

Окрім об'єднавчого фактора протидії російській дезінформації, виділено основоположні соціально-культурні чинники навколо яких доцільно будувати відносини союзництва: спільна історія, загальнохристиянські чесноти щодо моральних орієнтирів, європейські цінності, зокрема демократія та верховенство права, принципи ідеології лібералізму, пріоритет прав та свобод людини, мультикультуралізм, взаємоповага та взаємодопомога, окремо відзначена політика боротьби за правду в умовах посилення політики постправди та російської дезінформації.

Перераховані засади повинні бути покладені в основу сучасного балтійсько-чорноморського культурно-цивілізаційного простору.

Акцентовано увагу на важливості засвоєння принципу прийняття рішень виходячи з пріоритету цінностей над інтересами. Як приклад, Німеччина підтримує російський геополітичний проєкт «Північний потік - 2», виходячи з особистих економічних та геополітичних інтересів, а не із загальноприйнятих цінностей члена Європейського Союзу.

Проаналізувавши соціально-культурну співпрацю України з державами БЧП зроблено висновки про необхідність :

- посилення двосторонньої культурної співпраці та транскордонного співробітництва з державами БЧП у сфері культури, оновлення підходів до здійснення культурної дипломатії;

- участь України у культурних ініціативах ЄС (зокрема виконання програми ЄС «Культурна Європа»), Східного партнерства (зокрема виконання програми «Культура і Креативність»), Рада Європи (зокрема проекту COMUS), ЮНЕСКО (імплементация Конвенцій ЮНЕСКО, реалізація проектів та освітніх програм); ініціювання спільних культурних проектів в рамках міжнародних організацій ОДЕР-ГУАМ, ОЧЕС, Люблінський трикутник, ЦЄІ.

- реалізація культурної складової Угоди про асоціацію Україна – ЄС, зокрема відповідно до глави 17 розділу V «Економічне та галузеве співробітництво», яким передбачена співпраця України з ЄС в сфері культури.

- створення Культурного центру в рамках концепції БЧС, що передбачатиме розробку та реалізацію спільних ініціатив у сфері культури, інформації та публічної дипломатії.

Визначено три основні напрямки діяльності такого Культурного центру.

- 1) Інформаційне агентство БЧС, ЗМІ БЧС (включаючи Телеканал БЧС) та Центр протидії дезінформації БЧС, направлені на об'єктивне інформування щодо України та ситуації в БЧП, а також на викриття і спростування російської дезінформації. Крім цього, буде використовуватись як інструмент публічної та культурної дипломатії – популяризуватиме мову та культуру народів БЧП, спільні ініціативи, об'єднавчі цінності.

- 2) Фонд для фінансування міжнародних проектів у сфері культури, науки та освіти, реалізації інших актуальних громадських, благодійних та гуманітарних ініціатив, які тією чи іншою мірою мають відношення до культури держав БЧП.

- 3) Волонтерська організація, що буде створена для здійснення, координації, сприяння волонтерства в БЧП.

Отже, зазначений підхід до поглиблення соціально-культурної співпраці буде сприяти регіональній інтеграції в Балтійсько-Чорноморський союз, протидії російському інформаційному та культурному впливу та пришвидшенню входження України в Європейський союз.

6. В ході роботи над дисертаційним дослідженням було сформульовано декілька рекомендацій для органів державної влади України щодо подальшої розбудови співпраці з країнами БЧП.

1) Слід внести положення про стратегічний курс на поглиблення співпраці та побудову союзництва з державами БЧП, передусім з Естонією, Латвією, Литвою, Польщею, Румунією та Грузією до наступних документів: Стратегії національної безпеки України, Стратегії людського розвитку, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегії економічної безпеки, Стратегії інформаційної безпеки, Стратегії кібербезпеки України, Стратегії зовнішньополітичної діяльності, Стратегії забезпечення державної безпеки, Стратегію енергетичної безпеки, Стратегію екологічної безпеки, Стратегію інтегрованого управління кордонами, Стратегію продовольчої безпеки.

2) Активізувати спроби встановлення більш тісних та довірливих відносин з Польщею, Литвою, а також Естонією, Латвією, Румунією, Грузією як із стратегічними партнерами для створення двостороннього оборонного союзництва та реалізації концепції БЧС.

3) Узгодити з державами «Люблінського трикутника» концепцію інвестиційного союзництва на основі інвестиційного міждержавного механізму з наднаціональними повноваженнями.

4) За участі України, Польщі, Литви та інших держав БЧП, із залученням до процесу США, ґрунтуючись на попередніх висновках експертного середовища, провести узгодження концепції Балтійсько-Чорноморського союзу.

5) Ініціювати аудит ресурсів регіону, розробити карту економічних можливостей БЧП, з урахуванням людського, сировинного, енергетичного та технологічного потенціалу об'єднаного БЧП, щоб скоординувати зусилля для

економічної структуризації регіону та покласти основи для формування економічної, енергетичної та ресурсної безпеки регіону.

б) Створити спільну міжнародну ініціативну групу для розробки проєкту Культурного центру БЧС, що включатиме: 1) Створення Інформаційного агентства, ЗМІ БЧС, Центру протидії дезінформації БЧС; 2) Створення Фонду для фінансування міжнародних проєктів у сфері культури та інших ініціатив; 3) Створення об'єднаної Організації Волонтерства БЧС.

Залучити до обговорення представників громадянського суспільства, національних меншин, експертів по відповідним напрямкам.

Підводячи підсумок дослідження, хотілося б відзначити, що Україна є найбільшим бенефіціаром від створення Балтійсько-Чорноморського союзу, який може бути реалізований тільки в результаті інтенсивного шляху розвитку, у напрямку міждержавного співробітництва та побудови союзництва України з державами БЧП, інструменти для якого представлені у даному дослідженні.

Можна стверджувати цілком упевнено, що можливості України у цьому відношенні не використовувались повною мірою і вони ще далеко не вичерпані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.] [online]. URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0>. (дата звернення 02.03.2018)
2. Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1990 [online]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12>. (дата звернення 17.05.2019)
3. Про Основні напрями зовнішньої політики України. *Законодавство України*, 2010 [online]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>. (дата звернення 17.05.2019)
4. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. *Законодавство України*, 2017 [online]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012. (дата звернення 17.05.2019)
5. Корома Н. Політико-географічні фактори формування стикових геополітичних регіонів. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*, 2012 [online]. URL: <http://visnyk-geo.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/04/15-60.pdf>.
6. Колосов В. А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география, М: *Аспект Пресс*, 2002, 479 с.
7. Маккіндер Г. Д. Географічна вісь історії. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 2005 [online]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n39texts/makkinder.htm>. (дата звернення 15.02.2018)
8. Соскін О. Передумови та шляхи формування Балтійсько-Чорноморського спільного ринку [online]. URL: <http://soskin.info/ea/2001/2/20010278.html> (дата звернення 15.02.2018)
9. Рудницька У. Перспективи Балтійсько-Чорноморської регіональної співпраці в умовах україно-російського конфлікту. У. Рудницька. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2015

10. Головатий М. Де вони – кордони української душі? М. Головатий . *Персонал плюс*. 2007, № 37 (240) [online]. URL: <http://www.personal-plus.net/240/2519.html>. (дата звернення 15.02.2018)
11. Додонов Р. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії. *Політичний менеджмент*, 2005. № 4 (13), с. 127-140.
12. Bozhilov Y. The Black Sea Region needs new security architecture. *Harvard black Sea security Program*, 2014. - 28 p. [online]. URL: http://www.harvardbssp.org/static/files/442/black_sea_2014.pdf (дата звернення 06.06.2018)
13. Маршанія З. С. Балтійсько-чорноморська система міждержавного співробітництва у зовнішньополітичній стратегії Грузії. *Національний університет «Одеська юридична академія», 2011* [online]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50593861.pdf>. (дата звернення 06.06.2018)
14. Сарнацький О. П., Мигловець Н. О. Балтійсько-Чорноморське співробітництво як альтернативний інтеграційний напрям для України. *Держава та регіони*, 2018, с. 28-32 [online]. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2018/4_2018/6.pdf. (дата звернення 06.06.2019)
15. Яременко С. Г. Балтийско-черноморское пространство как геополитическая стыковая зона: теоретические аспекты. *Вісник «Одеська національна академія харчових технологій»*, 2014, с. 4-7.
16. Солоницкий А. Мировое интегрирующее развитие и проблемы модернизации незападных обществ. *МЭиМО*, 1995, № 12, с. 9-1.
17. Философский энциклопедический словарь. М.: *Совет. энцикл.*, 1983, 840 с.
18. Казанков Р. Ю. Проблема формування Чорноморського геополітичного простору в першій половині ХХ ст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія.* – М: Харків, 2008. Вип. 11, с. 44–50.
19. Домащенко Л. М. «Всеукраїнська трилогія» Юрія Липи: геополітичний ракурс. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*

Серія: Філософія. Політологія. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007, Вип. 84–86, с. 166–169.

20. Домащенко Л. М. Основні положення чорноморської доктрини Юрія Липи. Л. М. Домащенко. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2008» КНУ імені Тараса Шевченка, 16-17 квітня 2008 року. Матеріали доповідей та виступів*. 2008, Ч. II, с. 69–71.

21. Кочубей Ю. Вісь «Південь – Північ». Журнальний клуб Интелрос «Политик HALL», 2007, №38 [online]. URL: http://www.intelros.ru/2007/09/03/jurijj_kochubejj_vs_pvdenpvnch.html. (дата звернення 17.05.2019)

22. Дністрянський М. Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті європейської політико-географічної думки. *Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*, Тернопіль, 2000. Вип. 2, с. 73–77.

23. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? Л.: Світ, упор., передм. О. І. Шаблія, 1994, с. 416.

24. Горбань Т. Ю. Геополітичні ідеї академіка С. Рудницького: Український контекст. 2011 [online]. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-4/11_horban.pdf. (дата звернення 17.05.2019)

25. Ковалевська О. 100-річний ювілей нереалізованої ідеї: концепція "Балто-Чорноморського союзу" в працях Рудницького і сучасні перспективи. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. 2018 [online]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160790/14Kovalevska.pdf?sequence=1>. (дата звернення 17.05.2019)

26. Brzezinski Z. Spadek po Zimnej Wojnie. *Zbigniew Brzezinski*. Warszawa, 1993, с. 190.

27. Levy J. The Intermarium: Wilson, Madison, & East Central European Federalism. *Jonathan Levy*. Universal-Publishers, 2007, pp. 166–167.

28. Grzechnik M. Intermarium: The Baltic and the Black Seas on the Polish mental maps in the interwar period. *Academia EDU*, 2014. [online]. URL:

https://www.academia.edu/7540364/Intermarium_The_Baltic_and_the_Black_Seas_on_the_Polish_mental_maps_in_the_interwar_period. (дата звернення 17.05.2019)

29. Chodakiewicz M. J. *Intermarium: The Land Between the Black and Baltic Sea*. 2012 [online]. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Intermarium%3A-The-Land-Between-the-Black-and-Baltic-Chodakiewicz/2037bcda54f1397a1ffb03bb91838dc12422316f>. (дата звернення 02.12.2019)

30. Balcer A. *Międzymorze — between Wishful Thinking and Real politik*. *AspenReview*, 2016 [online]. URL: <https://www.aspen.review/article/2017/miedzymorze-between-wishful-thinking-and-realpolitik/>. (дата звернення 02.12.2019)

31. Kushnir O. *The Intermarium as the Polish-Ukrainian linchpin of Baltic-Black sea cooperation*. *Cambridge Scholars Publishing*, 2019, 222 с.

32. Ene A. M. *World Economic Conflicts. The New American Paradigm: Intermarium vs. Russia's Destabilization Strategy*. *Editura Universitară Danubius*, 2017, №2, сс. 112–118.

33. Федоренко К., А. Умланд. *Идея Междуморья после Первой мировой и Холодной войн: концепт регионального блока в Центрально-Восточной Европе*. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*. Русское издание, 2017, №2, с. 235–243.

34. Laruelle M. *Imagined Geographies of Central and Eastern Europe: The Concept of Intermarium*. *The George Washington University*, 2019 [online]. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/laruelleriveraieres_papers_march_2019_1.pdf. (дата звернення 02.12.2019)

35. Чупрій Л. *Відродження концепту «Міжмор'я» в контексті подолання російської експансії*. *Політичне життя*. 2017, № 1-2, с. 118-124 [online]. URL: <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/4016>. (дата звернення 02.12.2019)

36. Soskin O. «Intermarium» project: civilization, Christian and economic-regional dimensions. *Institute of Society Transformation, Economic Annals*, 2017, pp. 86–92.

37. Тодоров І. *Відродження концепції Міжмор'я в контексті українсько-американських відносин*. Ігор Тодоров, 2017 [online]. URL:

<http://www.americanstudies.history.knu.ua/wpcontent/uploads/2017/01/%D0%A2%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2-%D0%86..pdf>. (дата звернення 17.05.2019)

38. Boyko V. Ukrainian Attempts at State Building in 1917–1921 and the Idea of Intermarium: A Historiographical and Archival Note. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 2017, V.4, pp. 95-100 [online]. URL: <http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/106720/101755>. (дата звернення 17.05.2019)

39. Yakoviyuk I. Проект Междуморье: геополитический анализ. *Academia EDU*, 2017. [online]. URL: <https://www.academia.edu/41726586> (дата звернення 17.05.2019)

40. Гольцов А. Г. Региональный геополитический проект "Междуморье": перспективы реализации. *Сравнительная политика*, 2016, Т.7, №4, с 96-107 [online]. URL: http://www.intelros.ru/pdf/Sravnitel'naya_politika/2016_04/547-1116-1-SM.pdf. (дата звернення 17.05.2019)

41. Шевченко О. М. Концепція "Міжмор'я" в сучасних геополітичних умовах. *Міжнародні відносини, серія "Політичні науки"*, 2016 [online]. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2907. (дата звернення 17.05.2019)

42. Воловой В. Система безопасности в Балтийском регионе как проекция глобального противостояния России и США. *Издательство БФУ им. Канта*, 2017 [online]. URL: https://journals.kantiana.ru/baltic_region/3435/9657/. (дата звернення 17.05.2019)

43. Shyshko L. O. BLACKSEAFOR: An Attempt at Regional Security Cooperation. *Актуальні проблеми політики*, 2015. Вип. 55, с. 23-30 [online]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2015_55_5 (дата звернення 17.05.2019)

44. Karadeniz B. Security and stability architecture in the Black Sea. *Bülent Karadeniz*, 2007 [online]. URL: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/BulentKaradeniz.pdf>. (дата звернення 17.05.2019)

45. Орујов Р. Роль расширения ТРАСЕКА в экономической интеграции тюркского мира. *Research Gat*, 2019 [online]. URL:

https://www.researchgate.net/publication/337818986_rol_rassirenia_traseka_v_ekonomickoj_integracii_stran_turkskogo_mira. (дата звернення 17.05.2019)

46. Каратаева К. Е. Подходы основных участников к развитию евразийской системы транспортных коридоров. Проблемы национальной стратегии, 2016 [online]. URL: <https://riss.ru/images/pdf/journal/2016/4/10.pdf>. (дата звернення 17.05.2019)

47. Герасимчук С. Бухарест 9: у пошуках співпраці на східному фланзі НАТО. *Українська призма*, 2019 [online]. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2019/06/%D0%91%D1%83%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82.pdf>. (дата звернення 17.05.2019)

48. Thomann P. E. The Three Seas Initiative, a New Project at the Heart of European and Global Geopolitical Rivalries. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodnie*, 2019 [online]. URL: https://ies.lublin.pl/pub/2020-01/RIESW_2019-3-03.pdf. (дата звернення 17.05.2019)

49. Górka M. The Three Seas Initiative as a Political Challenge for the Countries of Central and Eastern Europe Politics in Central Europe, 2018. – [online]. URL: https://www.researchgate.net/publication/331871310_The_Three_Seas_Initiative_as_a_Political_Challenge_for_the_Countries_of_Central_and_Eastern_Europe. (дата звернення 17.05.2019)

50. Виступи Президента України Кравчука Леоніда Макаровича, 1995 [online]. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/cerivnik/kravch-p.html>.

51. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Законодавство України*, 2014 [online]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80/ed20140917>. (дата звернення 08.05.2020)

52. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. *Законодавство України*, 2017 [online]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012. (дата звернення 08.05.2020)

53. Багатостороння рамкова угода “INOGATE” від 22 липня 1999 р. щодо створення правових засад міжнародного співробітництва із забезпечення енергоносіями країн Західної Європи, *Законодавство України*, [online]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80/ed20140917>. (дата звернення 08.05.2020)

54. Матвієнко В. М. Балтійські конференції 1919-20, Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. К.: *Знання України*, 2004, Т. 1, с. 760.

55. Vačkaitis S. Footprints of Lithuanians in America. Stasys Vačkaitis. Vilnius [online]. URL: <http://lms.lt/wp-content/uploads/2017/12/Footprints-of-Lithuanians-in-America.pdf>. (дата звернення 08.05.2020)

56. Piip A. Baltic States as a Regional Unit. *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, №168, p. 6.

57. Anderson E. Toward the Baltic Union: The Initial Phase. Edgar Anderson. *Lithuanian quarterly journal of Arts and Sciences*, 1968, V.14 (1). [online]. URL: http://www.lituanus.org/1968/68_1_02Anderson.html. (дата звернення 08.05.2020)

58. Липа Ю. Чорноморська доктрина. Всеукраїнська трилогія. Василь Яременко. *Бібліотека українознавства. К: ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»*, 2007, Т. 2. с. 392.

59. Баран В. В. Юрій Липа: проект геополітичної модернізації України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К.: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса*, 2011, вип. 6. с. 483-492.

60. Баран В. В., Медвідь Ф. М. Україна в геополітичній доктрині Юрія Липи. *Наукові праці МАУП*, 2013, вип. 3 (38), с. 46-52.

61. Липа Ю. Українська раса. *Національно-революційний часопис «Ватра»*, 2009 [online]. URL: <http://www.vatra.cc/rasa/yuriy-lypa-ukrayinska-rasa.html>. (дата звернення 05.04.2020)

62. Пазьняк З. Прамаскоўскі рэжым. *Беларуская Салідарнасць*, 2005 [online]. URL: <http://www.bielarus.net/archives/2005/11/09/392>. (дата звернення 05.04.2020)

63. 2020 Military Strength Ranking. *Global Firepower*, 2020 [online]. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>. (дата звернення 05.04.2020)

64. Невзоров А. Новая Речь Посполита. *Агентство политических новостей*, 2004 [online]. URL: <https://www.apn.ru/publications/article1194.html>. (дата звернення 05.04.2020)

65. Народная республика. *Беларусь Партизан*, 2007 [online]. URL: <http://www.belaruspartisan.org/politic/298576/>. (дата звернення 05.04.2020)

66. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. *Національний інститут стратегічних досліджень*, 1999 [online]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/rnbu.htm>. (дата звернення 05.04.2020)

67. Поє М. Moscow, the Third Rome: The Origins and Transformations of a «Pivotal Moment». *The National Council for Soviet and East European Research*, 1997 [online]. URL: <https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1997-811-25-Poe.pdf>.

68. Бжезинский З. Великая шахматная доска: Господство Америки и ее геостратегические императивы. *М: Международные отношения*, 2010, 256 с.

69. Трансформація російсько-німецьких відносин в контексті агресії Росії проти України. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень Борисфен Інтел, 2016 [online]. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/transformacija-rossijsko-germanskih-otnoshenij/>. (дата звернення 08.05.2020)

70. Шевчук В. План «Междуморье»: Британия поддержит, Франция не против, Украина и Польша сделают, В. Рождаев. Главком, 2015 [online]. URL: <https://glavcom.ua/publications/130883-plan-%C2%ABmezhdumore%C2%BB-britanija-podderzhit-frantsija-ne-protiv-ukraina-i-polsha-sdelajut.html>. (дата звернення 08.05.2020)

71. Кравченко В. Балто-Чорноморська солідарність: Бухарест 9 як можливість для України. *Польсько-український портал*, 2020 [online]. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2019/09/bucharest-9-jak-mozlivist-dla-ukraini/>. (дата звернення 08.05.2020)

72. Анджей Дуда виступає за створення блоку держав від Балтійського до Чорного моря. *Poland Radio*, 2015 [online]. URL: <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/216158>. (дата звернення 08.05.2020)

73. Волович О. Балтійсько-Чорноморський союз: міф чи реальність. Олексій Волович. *Чорноморські новини*, 2016 [online]. URL: <http://chornomorka.com/archive/21725/a-7635.html>. (дата звернення 08.10.2018)

74. Bright A. Estonia accuses Russia of 'cyberattack'. *The Christian Science Monitor*, 2007 [online]. URL: <https://www.csmonitor.com/2007/0517/p99s01-duts.html>. (дата звернення 08.10.2018)

75. Almassy F. The Three Seas Initiative: Central and Eastern Europe takes charge of its own destiny. *Visegrad Post*, 2016 [online]. URL: <https://visegradpost.com/en/2016/08/28/the-three-seas-initiative-central-and-eastern-europe-takes-charge-of-its-own-destiny/>. (дата звернення 08.10.2018)

76. Trump trip to Poland forces 3 Seas summit change. *Fox News*, 2017 [online]. URL: <https://www.foxnews.com/world/trump-trip-to-poland-forces-3-seas-summit-change>. (дата звернення 08.10.2018)

77. Assembly's voting results. Parliamentary Assembly, 2019 [online]. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/Votes/DB-VotesResultsEN.asp?VoteID=37964&DocID=18997&MemberID=&Sort=2>. (дата звернення 08.10.2019)

78. Гончаренко А. Балто-Черноморский союз и больше оружия: как защититься Восточной Европе. *Украинская правда*, 2019 [online]. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2019/11/21/7232560/>. (дата звернення 08.10.2020)

79. Україна, Польща и США заключили газовое соглашение. *Радио Свобода*, 2019 [online]. URL: <https://www.svoboda.org/a/30139726.html> (дата звернення 02.08.2020)

80. John J. M., Stephen M. W. The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy, *The University of Chicago*, 2007 [online]. URL: <https://www.mearsheimer.com/publications/>

81. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. *Законодавство України*, 1994 [online]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158. (дата звернення 02.08.2020)

82. Defence: MEPs push for more EU cooperation to better protect Europe. *European Parliament*, 2016 [online]. URL: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20161117IPR51547/defence-meps-push-formore-eu-cooperation-to-better-protect-europe>. (дата звернення 02.08.2020)

83. Соскін О. Роль України у створенні нової гео економічної системи у Центральній Європі, 1996 [online]. URL: <http://soskin.info/news/9.html>. (дата звернення 02.08.2018)

84. Соскін О. І. Балтія–Чорномор’я–Каспій: контури антимонопольного альянсу. *ITC*, 2006 [online]. URL: <http://soskin.info/news/2131.html>. (дата звернення 06.08.2018)

85. Декларація Бухарестського саміт. NATO, 2008 [online]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natolive/official_texts_8443.htm. (дата звернення 08.05.2020)

86. Рассоха Л. Балто-черноморское партнерство: перспективы есть. *Україна і світ сьогодні*, 2006, №9, с. 359-364.

87. У Києві створили Альянс Балто-Чорноморських націй для боротьби з агресією Росії.. *Радіо Свобода*, 2014 [online]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26727502.html>. (дата звернення 08.05.2020)

88. Меморандум політичних та громадських організацій Альянсу Балто-Чорноморських Націй (АБЧН). *Український погляд*, 2014 [online]. URL: <http://ukrpohliad.org/komentari/memorandum-polity-chny-h-ta-gromads-ky-h-organizatsij-al-yansu-balto-chornomors-ky-h-natsij-abchn.html>. (дата звернення 08.05.2020)

89. Umland A. Die Idee des Intermariums: Ein mittelosteuropäischer Pakt gegen russischen Neoimperialismus. *Institut für die Wissenschaften vom Menschen*, 2016 [online]. URL: <https://www.iwm.at/transit-online/die-idee-des-intermariums-ein-mittelosteuropaischer-pakt-gegen-russischen-neoimperialismus/>. (дата звернення 08.05.2020)

90. Friedman G. From Estonia to Azerbaijan: American Strategy After Ukraine. *George Friedman. Stratfor*, 2014 [online]. URL:

https://worldview.stratfor.com/article/estonia-azerbaijan-american-strategy-after-ukraine?utm_campaign=20140325&utm_content=readmore&utm_medium=email&utm_source=freelist-f&utm_term=Gweekly. (дата звернення 08.05.2020)

91. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України», від 2 липня 1993 р. [online]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3360-12>. (дата звернення 02.03.2018)

92. Дорошко М. С., Кривонос Р. А. Конфлікти, співробітництво та розбудова довіри в міжнародних відносинах. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*, 2002, Том 1, Випуск 37, с. 26-27.

93. Doroshko M. Ethno-political conflicts in post-soviet countries participating in “Eastern Partnership” as a tool of Russian influence in the region. *Journal of International Relations of KNU*, 2015, Т.1., V. 43.

94. Дорошко М. С. Російський реваншизм і Україна. *Journal of International Relations of KNU*, 2016. Том. 44-45, с. 10-12.

95. Воротнюк М. О. та ін. Реформування сектору безпеки в країнах Чорноморського регіону: досвід для України. Аналітична доповідь за ред. О. О. Воловича. *Нац. інст. стратегічних досліджень, О. : Фенікс*, 2011, 68 с.

96. Максименко І. В. Відносини України та Румунії в контексті регіональних ініціатив ЄС. *Міжнародні та політичні дослідження*, 2019. Вип. 32, с. 135-153.

97. Sinovets P., Maksymenko I. The Baltic-Black Sea Region in Great Powers' Relations: The Hard Power Aspect. In: Bogdanova O., Makarychev A. (eds) *Baltic-Black Sea Regionalisms*. Springer, Cham, 2020.

98. Максименко І. В. Перспективи регіонального співробітництва в Чорноморському регіоні на тлі загальноєвропейських інтеграційних процесів. *Інтернет-видання «Диалог.UA» (dialogs.org.ua)* [online]. URL: http://www.dialogs.org.ua/ua/project_ua_full.php?m_id=8178 (дата звернення 12.02.2020)

99. Максименко, І. В. Геополітичні зміни в Чорноморському регіоні та перспективи регіонального співробітництва. *Проблеми и перспективы развития*

сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. 2007, с. 164–169.

100. Польовий М. А. Сучасні суспільно-політичні процеси у світі та Україні: монографія / Т. Л. Нагорняк, М. В. Примуш, М. А. Польовий. Вінниця, 2019, 228 с.

101. Kapitonenko, M., Managing the Ukrainian crisis: a challenge for European security. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. 2016. Vol 2, No 2, pp. 97-107.

102. Simons, G. (Ed.), Kapitonenko, M. (Ed.), Lavrenyuk, V. (Ed.), Vlaeminck, E. (Ed.). The Politics and Complexities of Crisis Management in Ukraine. *London: Routledge*, 2018, 264 p.

103. Польовий М. А. Деякі проблеми нейромережевого моделювання процесів міжнародного співробітництва. *Одеса: Юридична література*, 2016, с. 192-194

104. Ігнат'єв П. М. Співробітництво України з державами Співдружності Націй: проблеми становлення та розвитку: дис...канд. політ. наук: 23.00.04. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. - К., 2002.

105. Липа Ю. І. Призначення України. *Просвіта*. Львів, 1992. 270 с.

106. Липа Ю. І. Геополітичні орієнтири нової України: нарис. К. : МКУН, 1999, 18 с.

107. Міхель Д. О. Основні аспекти геополітичного положення України та її зовнішньополітичний вимір. *Наукові праці [науково-методичний журнал]*. Том 110. Вип. 97, с. 176–180.

108. Оган С. Черное море: новая арена глобального соперничества. *Турецкий центр международных отношений и стратегического анализа*. 2012 [online]. URL: <http://www.turksam.org/ru/a167.html> (дата звернення 01.03.2020)

109. Статистична база даних Європейського Союзу [online]. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (дата звернення 08.07.2019)

110. Статистична база даних групи Світового банку [online]. URL: <http://ddp-ext.worldbank.org/> (дата звернення 08.07.2019)

111. Статистична база даних Світового економічного форуму [online]. URL: <http://www.weforum.org/> (дата звернення 12.07.2019)

112. Статистична база даних організації Фонд миру [online]. URL: <http://www.fundforpeace.org/> (дата звернення 9.07.2019)
113. Статистична база даних Інституту Осло досліджень миру [online]. URL: <http://www.prio.no> (дата звернення 12.07.2019)
114. Статистична база даних Фактів міжнародних відносин та безпекових тенденцій [online]. URL: <http://first.sipri.org/> (дата звернення 9.07.2019)
115. Статистична база даних організації Reporters Without Borders [online]. URL: <http://www.rsf.org/> (дата звернення 12.07.2019)
116. Статистична база даних Світового ресурсного інституту [online]. URL: <http://earthtrends.wri.org/> (дата звернення 9.07.2019)
117. Asmus R. D. Strategy for the Black Sea region. *Internationale politic*, 2004, № 3, с. 64–77.
118. Перепелиця Г. М. Воєнна безпека України на межі тисячоліть: монографія / Г.М. Перепелиця, С.О. Дмитров, В.С. Корендович та ін. *Нау. ін-т стратегіч. дослідж. при Адміністрації Президента України. К.: Стілос, 2002, 393 с.*
119. Макух В. В. Перспективи міжрегіонального співробітництва України у Чорноморсько-середземноморському регіоні. *Інтернет-видання «Диалог.UA» (dialogs.org.ua)* [online]. URL: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=8177. (дата звернення 04.10.2020)
120. Парахонський Б. О. Місце та роль України у сучасному геополітичному просторі. *Стратегічна панорама*, 1998, № 1–2, с. 35–42.
121. Воротнюк М. О. Суперництво і співпраця. *Україна і світ сьогодні*. Київ. 2007, № 365, с. 436.
122. Веремчук В. Суть, структура та ознаки національного інтересу. *Вісник Львівського університету. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка*, 2004. Вип. 6 [online]. URL: <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk6/22.doc>. (дата звернення 04.10.2020)
123. Adrian Pop. The dynamics of Black Sea subregionalism. *Panagiota Manoli, Farnham, UK and Burlington, VT, Ashgate*, 2012, 348 p.

124. Bozhilov Y. The Black Sea Region needs new security architecture. *Harvard black Sea security Program*. 2014, 128 p.

125. Отношенията България–Україна – ключов елемент на връзките ЕС–Україна. *Вести*. [online]. URL: <http://www.vesti.bg/?tid=40&oid=2026594&nopassportcheck>. (дата звернення 04.10.2020)

126. Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 рр.: [розпорядження кабінету міністрів України від 6 червня 2007 р. № 379–р]. [online]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=379-2007-%F0ф>. (дата звернення 04.10.2020)

127. Munteanu I. The Policy of Moldova towards the Black Sea Region and the BSEC. *Institutul pentru Dezoltare și Inițiative Sociale*. [online]. URL: <http://leader.viitorul.org/public/515/en/Moldova%20BSEC2.doc>. (дата звернення 18.09.2020)

128. Razvan–Silviu, J. The Black Sea in the Contemporary International System: summary of doctoral thesis. *Babes–Bolyai University*. Romania, Cluj, 2005, 18 p.

129. Goncharenko A. Caspian. Black Sea Security. *Challenges and the Regional Security Structures. Connections*. 2004. Volume 3.

130. Про виконання комплексної програми наукових досліджень НАН України «Стратегічні мінеральні ресурси України»: [постанова № 325 від 9 грудня 2009 р.]. [online]. URL: http://www.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2009/regulations/OpenDocs/091209_325.pdf. (дата звернення 18.09.2020)

131. McLean, L. Political Dictionary. *The Concise Oxford Dictionary of Politics*. Oxford : Oxford University, 2003. 599 p.

132. Парахонський, Б. Загрози інтересам України в Чорноморсько-Каспійському регіоні та формування регіональної стабільності. *Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти* : [збірник статей за матеріалами міжнародної конференції]. 2001. с. 166–176.

133. Панчук Р.М. Актуальні проблеми міждержавних відносин України з країнами Балто-Чорноморського регіону. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми зовнішньої політики України».* Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці. 2018, с. 22-25.

134. Панчук Р.М. Перспективи для України у контексті міждержавного об'єднання в Балто-Чорноморському регіоні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи», ГО «Львівська Фундація Суспільних Наук».* м. Львів. 2018, с. 93-96.

135. Шелест Г. В. Українсько–грузинські відносини – фактор стабільності в Чорноморському басейні. *Стратегічні пріоритети*, 2007, № 2 (3), с. 151–159.

136. Най С. Джозеф. Soft power или «мягкая сила» государства. *Восток: [альманах]*, 2006, № 5 (41).

137. Шелест Г. В. Посилення ролі України у формуванні системи безпеки в Чорноморсько-Каспійському регіоні. *Чорноморська безпека*, 2008, № 2 (8), с. 29-32.

138. Трофимович В. Політичні відносини України та Республіки Польща. Наукові записки “Транскордонне співробітництво у контексті перспектив європейської інтеграції України”. Серія “Політичні науки”. *Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія»*, 2010, Вип. 4, с. 121–133.

139. Tiganasu R. Effectiveness and impact of cross-border cooperation programs in the perception of beneficiaries. Investigation on 2007-2013 Romania-Ukraine-Moldova programs. *Regional Science Policy & Practice*, 2020, V. 12 (5), 83 p.

140. Яковюк І. В. Балто-Чорноморський союз: аналіз досвіду поглиблення військово-політичного співробітництва на початку ХХ ст. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, 21.11.2016 р., Харків, 2016, Ч. 1., с. 26-35.

141. Гладиш М.Л. Безпекові аспекти зовнішньої політики країн Балтії. *Виклики політики безпеки: історія та сучасність: Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції 16–18 червня 2016 р. – Львів: НАСВ, 2016, с. 16–17.*

142. Алексієвець Л., Гевко В. Україна і Польща: шляхи співробітництва (1991–2004 рр.). *Тернопіль: Ред.-вид. центр ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009, 153 с.*

143. Надтока О. Балто-Чорноморський союз: історична ретроспектива і політична перспектива. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Гуманітарні науки. 2003, Т. 22. Ч. 1., с. 148–157.*

144. Глебов С. Глобальні і регіональні виміри безпеки в Чорноморському регіоні: сучасний етап розвитку міжнародних відносин. *Контекст, 2001, № 7, с. 9–19.*

145. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2003, 603 с.

146. Гольцов А. Г. Геопросторова політична організація світу: сучасний стан та тенденції трансформації. *Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3, с. 113–118.*

147. Борщевський В. Українсько-польське економічне співробітництво в умовах євроінтеграції : монографія. В. Борщевський. *Аверс, 2007. — 328 с.*

148. Панчук Р.М. Геостратегічне значення співпраці України з державами Балто-Чорноморського регіону. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Досягнення та проблеми у сфері суспільних наук у сучасному світі, м. Баку, Азербайджан». Інститут філософії Національної академії наук Азербайджану. Баку, 2018, с. 122–125.*

149. Панчук Р.М. Концепція Балтійсько-Чорноморського союзу, геостратегічні перспективи для України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.». Київ, 2020, с. 88–92.*

150. Туряниця І. А. Українсько-литовські відносини у політичній та гуманітарній сферах (1991–2011 рр.): автореф. Львів. нац.ун-т ім. Івана Франка, 2012, 19 с.

151. Smialek W. The Institutionalization of Central European Security in a Time of Changes. *The Journal of Slavic Military Studies*, 1994, Vol. 7, № 1, p.1-8.

152. Артемов І. В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України. Монографія. Серія "Євроінтеграція: український вимір". Випуск 13, 2009, 257 с. [online]. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/3714>. (дата звернення 18.09.2020)

153. Бройде З. Загальні українсько-румунсько-молдавські проблеми сталого розвитку і безпеки на майбутніх північних кордонах. *Матеріали наукової конференції "Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні і культурні аспекти взаємовідносин"*. Чернівці. 2009, с. 34-37.

154. Європейська хартія місцевого самоврядування. European Charter of Local Self-Government. Strasburg 1985. *Законодавство України* [online]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036 (дата звернення 18.09.2020)

155. Артемов І. В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України. Монографія. Серія "Євроінтеграція: український вимір". Випуск 13, 2009, 257 с. [online]. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/3714>. (дата звернення 18.09.2020)

156. CEI MFA Meeting, Trieste. Communiqué. *Central European Initiative*, 2011 [online]. URL: <https://www.cei.int/content/cei-mfa-meeting-trieste-10-june-2011-communicu%C3%A9> (дата звернення 18.09.2020)

157. CEI Fund at the EBRD supports joint EBRD-FAO initiative to promote sustainable farming in Ukraine. *Central European Initiative*, 2016 [online]. URL: <https://www.cei.int/news/6361/cei-fund-at-the-ebrd-supports-joint-ebrd-fao-initiative-to-promote-sustainable-farming-in-ukraine> (дата звернення 18.09.2020)

158. CEI Fund at EBRD Supports Ukrainian Dairy Sector: Improving Investment Climate in Private and Public Sector. *Central European Initiative*, 2013 [online]. URL: <https://www.cei.int/news/4427/cei-fund-at-ebrd-supports-ukrainian-dairy-sector-improving-investment-climate-in-private-and-public>. (дата звернення 18.09.2020)

159. История Черноморского порта. ГП "Морской торговый порт Черноморск", 2016 [online]. URL: <https://seaport.com.ua/history.html> (дата звернення 18.09.2020)

160. History of TRACECA / TRACECA of 21 century, 2020 [online]. URL: <http://www.traceca-org.org/en/traceca/history-of-traceca/>. (дата звернення 28.09.2020)

161. Дністрянський М. Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті європейської політико-географічної думки. Історія української географії. *Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. Тернопіль*, 2000, вип. 2, с. 73–77.

162. Гольцов А. Г. Региональный геополитический проект "Междуморье": перспективы реализации. Сравнительный анализ локального опыта, 2016 [online]. URL: http://www.intelros.ru/pdf/Sravnitel'naya_politika/2016_04/547-1116-1-SM.pdf. (дата звернення 28.09.2020)

163. Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. *Законодавство України*, 1994 [online]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 28.09.2020)

164. Від конфедерації до уряду в екзилі. Експерти розповіли, як повернути Крим. *TSN.UA*, 2016 [online]. URL: <https://tsn.ua/politika/vid-konfederaciyi-do-uryadu-v-ekzili-eksperti-rozpovili-yak-povernuti-krim-610894.html>. (дата звернення 28.09.2020)

165. Smyrgala D. Intermarium: From the battle of Varna to the war in Ukraine. *Tiempo Devorado*, 2014 [online]. URL: https://revistes.uab.cat/tdevorado/article/download/v1-n1-smyrgala/pdf_57. (дата звернення 28.09.2020)

166. NATO treats Poland like a buffer state, says new president. *Financial Times*, 2015 [online]. URL: <https://www.ft.com/content/d6749156-410e-11e5-b98b-87c7270955cf>. (дата звернення 28.09.2020)

167. Мочульський Л. Міжмор'я. *Сучасність*, 1992. № 7, с. 96-99.

168. Беларусі пропалі сцэнарыі развіцця да 2018 года. *Naviny BY*, 2010 [online]. URL: https://naviny.by/rubrics/society/2010/06/20/ic_articles_116_168280 (дата звернення 28.09.2020)

169. Фридман Дж. Следующие 10 лет. 2011-2021, М: Эксмо, 2010, 320 с.

170. Comprehensive Assistance Package for Ukraine. *North Atlantic Treaty Organization*, 2016 [online]. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160920_160920-compreh-ass-package-ukraine-en.pdf. (дата звернення 28.09.2020)

171. Украина и НАТО продолжают совместно укреплять безопасность Черноморского региона. *День*, 2019 [online]. URL: <http://day.kyiv.ua/ru/news/311019-ukraina-i-nato-prodolzhata-ovmestno-ukrepyat-bezopasnost-chernomorskogo-regiona>. (дата звернення 28.09.2020)

172. Ukraine to start chairing BSEC from July. *Interfax-Ukraine*, 2017 [online]. URL: <https://en.interfax.com.ua/news/economic/432476.html>. (дата звернення 28.09.2020)

173. Перший заступник Міністра закордонних справ України Вадим Пристайко взяв участь у 36-му засіданні Ради Міністрів закордонних справ країн-членів. *Міністерство закордонних справ України*, 2017 [online]. URL: <https://mfa.gov.ua/news/58354-pershij-zastupnik-ministra-zakordonnih-sprav-ukrajini-vadim-pristajko-vzyav-uchasty-u-36-mu-zasidanni-radi-ministriv-zakordonnih-sprav-krajinchleniv-organizaciji-chornomorsykykogo-jekono>. (дата звернення 02.08.2020)

174. ОЧЕС не є платформою для вирішення політичних проблем. *Укрінформ*, 2019 [online]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2723175-oces-ne-e-platformou-dla-virisenna-politichnih-problem-gensek.html>. (дата звернення 02.08.2020)

175. Makarenko Ye. A. International information relationship. *Nasha kultura i nauka*, Kyiv, 2000, с. 452-456.

176. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика, К.: ФАДА ЛТД, 2001, 139 с.

177. Парахонський Б. О. Стратегічне партнерство України. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*, 2011 [online]. URL: <www.niss.gov.ua/articles/600/> (дата звернення 02.08.2020)

178. Ожеван М. А. Європейські комунікації. *Центр вільної преси*, Київ, 2007, 21 с.

179. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. К., 2009, 376 с.

180. Павленко Ю.В. (2006 - 2008). Цивілізаційна структура сучасного світу. *Науковий редактор*, Київ, 2008, с. 34-42.

181. Копійка В.В. Європейський союз: досвід розширення. Київ: юридична думка, 2005, 448 с.

182. Манжола В.А., Копійка В.В. Європейський союз в міжнародних відносинах: Конспект лекцій, 2005.

183. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України. Київ: LAT&K, 2015, 478 с.

184. Чекаленко Л.Д. ОБСЄ: українське головування. Київ: LAT&K, 2005, 78 с.

185. Указ про стратегію розвитку України. Президент Петро Порошенко. *Офіційний сайт Верховної Ради України*, 2020 [online]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/5/2015> (дата звернення 02.08.2020)

186. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Послання Президента України. *Офіційний сайт Верховної ради України* [online]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>. (дата звернення 02.08.2020)

187. Україна займає пасивну позицію в реалізації в Чорноморському регіоні в проекту розвитку магістралей ОЧЕС, *Rbc*, 2009 [online]. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina_zanimaet_passivnuyu_pozitsiyu_v_realizatsii_v_chernomorskom_regione_proekta_razvitiya_morskih_magistraley_oches_130620090> (дата звернення 02.08.2020)

188. Чекаленко Л.Д. Євроінтеграційна діяльність України через призму реалізації програми Східного партнерства. «Зовнішня політика і дипломатія:

традиції, тренди, досвід», *серія «Політичні науки», Київ, Дипломатична академія України при МЗС України, 2016, вип. 22, 12 с.*

189. Javier Solana. Secure Europe in a better world. EU High Representative for the common foreign and security policy. *European Council*, Thessaloniki, 2003 [online]. URL: http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/reports/76255.pdf. (дата звернення 02.08.2020)

190. Вітчизняний експорт. *Урядовий кур'єр* [online]. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zovnishnya-torgivlya-ukrayini-tovarami-za-i-pivric/> (дата звернення 02.08.2020)

191. Commission Staff Working Document accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. *Eastern Partnership* [online]. URL: http://eeas.europa.eu/eastern/docs/sec08_2974_en.pdf (дата звернення 02.08.2020)

192. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May, 2009 [online]. URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf (дата звернення 02.08.2020)

193. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit. Vilnius, 28–29 November, 2013. *Eastern Partnership: the way ahead* [online]. URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/139765.pdf (дата звернення 02.08.2020)

194. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Riga, 21–22 May, 2015 [online]. URL: http://eeas.europa.eu/eastern/docs/riga-declaration-220515-final_en.pdf (дата звернення 02.08.2020)

195. О. Вонсович. Роль Східного партнерства в процесі боротьби із сучасними викликами та загрозами європейській безпеці. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*, 2015, Вип. 22 (2), с. 74–80.

196. Артемов М. Континентальний клімакс. *Всеукраїнська експертна мережа*, 2014 [online]. URL: <http://www.experts.in.ua/inform/smi/detail.php?ID=108020> (дата звернення 02.08.2020)

197. Капітоненко М. Україна-НАТО: час нових можливостей. *ZN.UA*, 2015 [online]. URL: http://gazeta.dt.ua/international/ukrayina-nato-chas-novih-mozhливостей_.html
198. Лазарева А. Зараз або ніколи. Об'єднана Європа потребує спільної безпекової та оборонної стратегії. *Український тиждень*, 2013 [online]. URL: <http://tyzhden.ua/World/75204> (дата звернення 15.07.2020)
199. Яворська Г. Безпекова політика України в контексті формування системи колективної безпеки в Європі: Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень* [online]. URL: www.niss.gov.ua/articles/421 (дата звернення 15.07.2020)
200. Яворська Г. Європейська безпека і НАТО. *Український тиждень*, 2008, [online]. URL: <http://tyzhden.ua/Columns/50/1197> (дата звернення 15.07.2020)
201. Крамар О. Міжмор'я: між ідеєю та реальністю. *Український тиждень*, 2015 [online]. URL: <http://tyzhden.ua/Economics/152581> (дата звернення 15.07.2020)
202. Лукас Е. Нова конфігурація безпеки. *Український тиждень*, 2015 [online]. URL: <http://tyzhden.ua/Columns/50/134918> (дата звернення 15.07.2020)
203. Лукас Е. Новий оборонний альянс. *Український тиждень*, 2015, 25 червня [online]. URL: <http://tyzhden.ua/Columns/50/139407> (дата звернення 15.07.2020)
204. Лукас Е. Уявне міжмор'я. *Український тиждень*, 2015 [online]. URL: <http://tyzhden.ua/Columns/50/151822> (дата звернення 15.07.2020)
205. Лукас Е. Ядерне схлипування. *Український тиждень*, 2014 [online]. URL: <http://tyzhden.ua/Columns/50/> (дата звернення 17.05.2019)
206. Корбут А. Сусідська незгода. *Український тиждень*, 2015 [online]. URL: <http://tyzhden.ua/World/139400> (дата звернення 17.05.2019)
207. Умланд А. Пакт Восточной Европы и Турции против российского неоимпериализма. *Главком*, 2016, 23 квітня. – URL: <http://glavcom.ua/columns/umland/347109-pakt-vostochnoj-evropy-i-turtsii-protivrossijskogo-neoimperializma.html> (дата звернення 17.05.2019)

208. Safronova O. Intermarium Alliance – Will the idea become reality? Read more on UNIAN [online]. URL: <https://www.unian.info/politics/1110820-intermarium-alliance-will-the-idea-become-reality.html> (дата звернення 17.05.2019)

209. Умланд А. План «Міжмор'я». Гуртом і Росію легше зупинити. *Главком*, 2016, 4 липня [online]. URL: <http://glavcom.ua/publications/plan-mizhmorya-gurtom-i-rosiyu-legshe-zupiniti-359782.html> (дата звернення 17.05.2019)

210. Умланд А. Росію остановят країни Междумор'я, 2017 [online]. URL: http://ua24ua.info/rossiyu_ostanovyat_strani_megdumorya (дата звернення 17.05.2019)

211. Умланд А. Сенс військово-політичного союзу «Міжмор'я» – захист від Росії. *Еспресо*, 2016 [online]. URL: http://espresso.tv/article/2016/06/16/ydeya_quotmezhdumoryaquot_uzhe_voploschaetsya_v_nekotorykh_otnosheniyakh_umland (дата звернення 08.10.2018)

212. Бейоглу Ф. Формування Чорноморського регіону економічного співробітництва : автореф. Дис., канд. екон. Наук, 2003, Київ. ун-т., 1995, с. 21.

213. Мхитарян Н. І. Чорноморське регіональне співробітництво як геополітичний чинник міжнародних інтеграційних процесів, 1990–1998. Дис. канд. політ. Наук, Київ. ун-т, Ін-т міжнар. Відносин, Київ, 1999, с. 24.

214. Алексеева Е. А. Интеграционные экономические процессы стран Черноморского региона, дис. канд. экон. Наук, 2014, Е. А. Алексеева ; Кубан. гос. ун-т., М: Краснодар, 2011, с. 23.

215. Ліпкан І. А. ОЧЕС як особливий суб'єкт міжнародного права, автореф. дис. канд. юрид. Наук, 2011, Київ. нац. ун-т., 2008, с. 17.

216. Высоцкий А.Ф., Цемко В.П. Черноморско-азовский бассейн, 2014 [online]. URL: <http://crimeanbook.com/product/vysotskiy-af-tsemko-vp-chernomorsko-azovskiy-basseyn-pravovye-voprosy-ispolzovaniya-prostranstv-i-resursov/>(дата звернення 08.10.2018)

217. Баймуратов М.О. Місцеве самоврядування як фактор інтернаціоналізації національного та конституціоналізації міжнародного правопорядків. *Юридичний журнал*, 2011, № 2 [online]. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3633> (дата звернення 08.10.2018)

218. Баймуратов М. О. Міжнародне право, Х.: «Одісей», 2002, с. 672.

219. Гринберг Р. Постсоветское пространство: возможности и пределы. *Информационно-аналитический бюллетень. Центр проблем интеграции ИМЭПИ РАН*. М., 2005, №2, С.10-16.

220. Дергачев В. Геополитический словарь-справочник. К.: КНТ, 2009, 592 с.

221. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін, Харків: Фоліо, 2003, с. 559.

222. Матвеевский Ю.А. Интеграционные процессы в Западной Европе, М.: МГИМО, 2001, с. 150.

223. Перепелиця Г.М. Виклики та загрози національній безпеці України, що надходять з міжнародного середовища. *Зовнішня політика України, 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети*. К.: 2007, с.83-108.

224. Стрежнева М.В. Европейский Союз и СНГ: сравнительный анализ институтов. *Серия: научные доклады», вып. 101, М.: Московский общественный научный фонд. ООО «Издательский центр научных и учебных программ», 268 с.*

225. Татаренко Т. М. Регіональні інтеграційні системи: сучасна модель організації етносоціального простору. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки, вип. 15, К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002, с. 608.*

226. Safronova O. Intermarium Alliance – Will the idea become reality? UNIAN [online]. URL: <https://www.unian.info/politics/1110820-intermarium-alliance-will-the-idea-become-reality.html> (дата звернення 05.04.2020)

227. Javier S. Secure Europe in a better world. Solana Javier . European Council, Thessaloniki, 2003 [online]. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/discours/79082.pdf . (дата звернення 05.04.2020)

228. Копійка В. В. Європейський вибір України та Європейська політика сусідства. Актуальні проблеми міжнародних відносин, Київ, 2006, с. 19–20.

229. Черкаський І. В. Фінансове співробітництво України з Європейським Союзом. Київ: Наук. світ, 2001, 76 с.

230. Albright D., S. Appatov. *Ukraine and European Security*. London, 1999, 277 с.
231. Гловацька М. Сучасні особливості транскордонного співробітництва в межах євро регіону «Буг». Науковий часопис інституту Польщі Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, 2005 [online]. URL: <https://ukrpolnauka.wordpress.com/2015/03/15/сучасні-особливості-транскордонного/>. (дата звернення 05.04.2020)
232. Пальмовський Т. Нова Балтійська біполярна модель міжрегіональної співпраці, 2005, *Калінінград: Вісник Калінінградського національного університету*, Вип. 6, с. 66-75.
233. Закон України «Про транскордонне співробітництво». Портал *Верховної Ради України*, 2004 [online] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15> (дата звернення 05.04.2020)
234. Взаємодія і співробітництво між державами Чорноморського басейну і Європейським Союзом. Тбілісі, *Економічний часопис*, 1998, № 10, с.14-26.
235. European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations. *European Commission*, 2016 [online]. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en. (дата звернення 05.04.2020)
236. The PHARE & TACIS Information Centre. European Commission, 1998 [online]. URL: <https://cordis.europa.eu/article/id/9631-the-phare-tacis-information-centre>. (дата звернення 05.04.2020)
237. Смирнов И. Г. Украина в системе Балто-Черноморской транспортно-логистической интеграции. *Logistics*, 2008, №11, с. 20-24.
238. Вергеліс О. Євросоюз подав креативний сигнал українській культурі. *Дзеркало тижня*, 2015 [online]. URL: <https://dt.ua/CULTURE/yevrosoyuz-podav-kreativniy-signal-ukrayinskiy-kulturi-.html>. (дата звернення 08.05.2020)
239. About the culture and creativity program. *Culture and Creativity* [online]. URL: <https://www.culturepartnership.eu/en/page/about>. (дата звернення 08.05.2020)
240. Cultural Cooperation in PABSEC. *PABSEC*, 2016 [online]. URL: <http://www.pabsec.org/page.asp?hl=en&id=16>. (дата звернення 08.05.2020)

241. А. Субботін. Національних інтересів концепція. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Редкол.: Л. В. Губерський та ін. К.:Знання України, 2004,Т.2, 812с.

242. Lake A. Defining the National Interest. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 1981, 344 p.

243. Lerche, Charles O. Jr. and Said, Abdul A. Concepts of International Politics. USA, 204 p.

244. National Interest and International Solidarity. *Particular and Universal Ethics in International Life*, 2008 [online]. URL: <http://www.brookings.edu/book/national-interest-and-international-solidarity> (дата звернення 08.05.2020)

245. Marcu S. The Geopolitics of the Eastern Border of the European Union: The Case of Romania-Moldova-Ukraine. *Geopolitics*, V.14:3, pp. 409-432.

246. Frunzeti T., Zodian V. „Lumea 2013”. Enciclopedie politică și militară. Studii strategice și de securitate, *Rao Publishing House*, Bucharest, 2013, 874 p.

247. Zhrebetsky Y. The Black Sea as field for geopolitical games, *DVL Dialogues*, 2013.

248. Toal G. Near abroad: Putin, the West, and the contest over Ukraine and the Caucasus. *Oxford: Oxford University Press*, 2017, 22 p.

249. Панчук Р.М. Взаємодія країн Балтійсько-Чорноморського регіону як основа стабільності європейського простору. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. №22, 2020 [online]. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/4023/3667 (дата звернення 08.05.2020)

250. Панчук Р.М. Транскордонне співробітництво України з Балтійсько-Чорноморськими сусідами у форматі єврорегіонів. *Politicus*. (№ 3). 2020. С.130-138.

251. Istok R., Kozarova I., Polackova A. The Intermarium as a Polish Geopolitical Concept in History and in the Present. *Geopolitics*, 2020, pp. 314-341.

252. Brusylovska O., Maksymenko, I. Sinovets P and others. Black Sea Region in World Policy: Actors, Factors, and Scenarios of the Future : monograph. *Odesa Mechnikov National University Press*, 2020,168 p.

253. Brusylovska O., Maksymenko I. East-West Border: Possibilities of Poland's and Romania's CBC with Ukraine. *Old Borders-New Challenges, New Borders-Old Challenges: De-Bordering and Re-Bordering in Contemporary Europe*. Logos Verlag Berlin GmbH, 2019, T. 34, 45 p.

254. Feier E., Toca C. The New Intermarium Concept. A Strategic Alternative to the Eastern Border. *EuroTimes*, 2017, Issue 22, pp. 94-99.

255. Kott M. A far right hijack of Intermarium. *New Eastern Europe*, 2017, Issue 02 (26), pp. 25-30.

256. Niczentaitis A. The Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth as an Ideological Foundation of the Unity of Intermarium. *Politeja - Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 2018, Issue 57, pp. 91-105.

257. Schmidt A. From Intermarium to the Three Seas Initiative – The Implications of the Polish Orientation Over the Central and Eastern European Region on Hungarian Foreign Policy. *Baltic-Black Sea Regionalisms*, 2019, pp. 149-168.

258. Дугин А. Г. Основы геополитики: Геополитическое будущее России. М.: «Артогея», 1997, с. 600.

259. Левик Б. С. Балто-Чорноморський регіон: сучасний потенціал та перспективи. М: монографія. Маріуполь: «Східний видавничий дім», 2015, 244 с.

260. Tendy, Henrykh. "The Dream of the Baltic-Black Sea Union. Is There a Place for Ukraine?". *MigNews* [online]. URL: <http://mignews.com.ua/avtor/blogs/8548233.html> (дата звернення 08.05.2020)

261. Белащенко Д.А., Цимбалова А.Е. Особенности возникновения и развития украинского национального движения в середине XIX - конце XX в. *Научные ведомости. Серия История. Политология*, 2016, Т.1, с. 1-8.

262. Перебоев В.С. Украина и интеграционная политика России. *Актуальные проблемы внешней политики Украины: материалы Пятой международной научно-практической конференции студентов и молодых учёных, посвящённой 20-й годовщине независимости Украины*, 4-5.11.2011, Черновцы, 2011, с. 64-67.

263. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ. *М., III тысячелетие*, 2001, 480 с.

264. Диріна А.Ф. Євроскептицизм та популізм в Центральній та Східній Європі. *Актуальні проблеми Європи*, 2017, №3, с.154-176.

265. Язькова А.А. Восточное партнёрство до и после Вильнюса. *Ин-т Европы РАН*, 2014, 94 с.

266. Влах В.К. Проект «Восточное партнерство»: проблемы и перспективы развития на современном этапе, 2015 [online]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proekt-vostochnoe-partnerstvo-problemy-i-perspektivy-razvitiya-na-sovremennom-etape> (дата звернення 08.05.2020)

267. Поздняк, В. Э. ЕС и Беларусь: транзит (без)опасности. *Мн.: Фонд им. Ф. Эберта*, 2005, 68 с.

268. Lukianenko D. Convergence and Divergence in Europe: Polish and Ukrainian Cases Monograph. Scientific editors Dmytro Lukianenko, Viktor Chuzhykov, Machal Gabriel Woznaniak. Kiev: KNEU, 2013, 687 p.

269. Зіняк Л. В. Міжнародне військове співробітництво як складова національної безпеки України. Новітні технології для захисту повітряного простору: *IV наук. Конф., Харків. ун-ту Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба*, 14-15 квітня, 2010 р., 2010, 262-267 с.

270. Актуальні проблеми реалізації політики національної безпеки України в оборонній сфері. За заг. ред. В. П. Горбуліна. *К.: ДП „НВЦ „Євроатлантикінформ”*, 2006, Вип. 27, 192 с.

271. Менша армія краща? Чи варто зменшити ЗСУ, аби збільшити їхню ефективність. *DW*, 2020 [online]. URL: <https://www.dw.com/uk/mensha-armiia-krashchachy-varto-zmenshyty-zsu-aby-zbilshyty-yikhniu-efektyvnist/a-55300993>

272. Анастасов П. Чорноморський регіон: стратегічне перехрестя. *НАТО Ревю*. 2018 [online]. URL: <https://www.nato.int/docu/review/2018/Also-in-2018/the-black-sea-region-a-critical-intersection-nato-security/UK/index.htm> (дата звернення - 03.06.2018). (дата звернення 08.05.2020)

273. Про Стратегію національної безпеки України. *Офіційний вісник України*. 23 лютого 2007. No 11, с. 7.
274. Ліпкевич С. Я. Правові аспекти співробітництва України з *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. Держава та армія. С. 163–172.
275. Міфи про НАТО, які поширює російська пропаганда. *Радіо Свобода*. 27 березня 2018 [online]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29128460.html> звернення 03.06.2018). (дата звернення 08.05.2020)
276. Президент Анджей Дуда почав офіційний візит до Києва. *Польське радіо*. 14 грудня 2015 [online]. URL: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/232893> (дата звернення 02.11.2019).
277. Угода між Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України стосовно створення спільної військової частини. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. [online].URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_548 (дата звернення 02.11.2018).
278. Віднянський С. Анатолій Зленко і формування зовнішньої політики незалежної України. *Зовнішні справи*. 2016. No 1. С. 26–31.
279. Украина - Импорт и Экспорт - Весь мир - Все товары - Вес нетто (кг); Количество и Стоимость (долл. США) - 2008 - 2018 // *TrendEconomy*. 2020. [online]. URL: <https://trendeconomy.ru/data/h2?reporter=Ukraine> (дата звернення: 15.11.2020).
280. Panchuk R. International political and security potential of Ukraine within the Baltic-Black Sea region and Ukraine's participation in regional military-political cooperation and integration processes. *Krakowskie Studia Małopolski*. Poland. 2020. Nr. 1, V.25, pp.136-153.
281. Panchuk R. Evolution of the integration unions of Baltic-Black sea space: interests of Ukraine. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018, Vol. 5. Issue 4, pp. 68-72.
282. Panchuk R. Scientific researches of geopolitical integration concepts of the Baltic-Black Sea region. *PNAP. Scientific Journal of Polonia University Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. Poland, 2020, Vol. 39 No. 2, pp. 273-283.

283. Celipkala M. Security in the Black Sea Region. Policy report II. *Blackseacom.eu*. [online]. URL: <http://www.dzkk.tsk.tr/denizweb/blackseafor/english/agreement/agreement.php> (дата звернення 17.10.2020)

284. Zurawski P. Adriatic-Baltic-Black sea vision of cooperation. *Institute for Eastern Studies*, 2017, с. 32.

285. Zhelikhovskyi S. Geopolitical dimension of the Baltic-Black Sea region: from the past to the present. «NS.WRITER» 2020. [online]. URL: <https://newssky.com.ua/geopolitical-dimension-of-the-baltic-black-sea-region-from-the-past-to-the-present/> (дата звернення 17.10.2020)

286. Ukraine. OEC. URL: <https://oec.world/en/profile/country/ukr> (дата звернення 02.11.2019).

287. The Grand Hetman Kostiantyn Ostrogski Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade. History. [online]. URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/pages/history-2019-08-21-3/> (дата звернення 02.11.2019).

288. Post-Soviet Transition States: An Institutional Approach. *ECPR Joint Sessions, Grenoble*, 2001, 29 с.

289. Mosbacher G. “Three Seas” central to Europe's recovery. Politico. 2020 [online]. URL: <https://www.politico.eu/article/three-seas-central-to-central-europes-recovery/> (дата звернення 17.10.2020)

290. Laruelle M., Rivera E. Imagined Geographies of Central and Eastern Europe: The Concept of Intermarium. *IERES Occasional Papers*, 2019, 30 с.

291. Bornio J. Lithuania, Poland and Ukraine Inaugurate ‘Lublin Triangle’. 2020. [online]. URL: <https://jamestown.org/program/lithuania-poland-and-ukraine-inaugurate-lublin-triangle/> (дата звернення 02.11.2019).

292. Маккиндер Х. Д. Демократические идеалы и реальность. *Полис. Политические исследования*. 2011, No 2, с. 134-144

293. Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории. 1995, No4, с.162–169.

294. Ярмоменко С. Балто-чорноморський простір як геополітична стикова зона: теоретичні аспекти. 2014, 2 лют. с. 277-284.

295. Шемаев В. Проект міжнародного водного шляху Е40: перспективи та обмеження. «Центр транспортних стратегій» 2019. [online]. URL: https://cfts.org.ua/blogs/proekt_mizhnarodnogo_vodnogo_shlyakhu_e40_perspektivi_ta_obmezheniya_482 (дата звернення 02.05.2020).

296. Про форум. Baltic-Black sea economic forum. [online]. URL: <http://baltic-blacksea.com/about-forum.htm> (дата звернення: 12.10.2020)

297. Крالیук П. Міжмор'я: історія та перспективи. Газета «День». No 14. 2020. [online]. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/mizhmorya-istoriya-ta-perspektivu> (дата звернення 02.08.2020)

298. Концепція «Rimland» Н. Спикмена. Геополітика. 2013. [online]. URL: <http://studies.in.ua/shpora-geopolitika/1609-konceptsiya-rimland-n-spkmena.html> (дата звернення: 02.05.2020).

299. Іщук В. Щит Європи. Балто-Чорноморський Союз. Ягеллонія. 2015. 16 лип. [online]. URL: <http://ukr.jagiellonia.org/2015/07/16/yntermarium.html> (дата звернення: 02.05.2020).

300. Estonia. *ОЕС*. [online]. URL: <https://оес.world/en/profile/country/est/> (дата звернення: 02.05.2020).

301. Latvia. *ОЕС*. [online]. URL: <https://оес.world/en/profile/country/lva/> (дата звернення: 02.05.2020).

302. Lithuania. *ОЕС*. [online]. URL: <https://оес.world/en/profile/country/ltu/> (дата звернення: 02.05.2020).

303. Poland. *ОЕС*. [online]. URL: <https://оес.world/en/profile/country/pol/> (дата звернення: 02.05.2020).

304. Slovakia. *ОЕС*. [online]. URL: <https://оес.world/en/profile/country/svk/> (дата звернення: 02.05.2020).

305. Czech Republic. *ОЕС*. [online]. URL: <https://оес.world/en/profile/country/cze/> (дата звернення: 02.05.2020).

306. Hungary. *ОЕС*. [online]. URL: <https://оес.world/en/profile/country/hun/> (дата звернення: 02.05.2020).

307. Romania. *OEC*. [online]. URL: <https://oec.world/en/profile/country/rou/> (дата звернення: 02.05.2020).

308. Moldova. *OEC*. [online]. URL: <https://oec.world/en/profile/country/mda/> (дата звернення: 02.05.2020).

309. Belarus. *OEC*. [online]. URL: <https://oec.world/en/profile/country/blr> (дата звернення: 02.05.2020).

310. Ukraine. *OEC*. [online]. URL: <https://oec.world/en/profile/country/ukr> (дата звернення: 02.05.2020).

311. Georgia. *OEC*. [online]. URL: <https://oec.world/en/profile/country/geo/> (дата звернення: 02.05.2020).

312. Turkey. *OEC*. [online]. URL: <https://oec.world/en/profile/country/tur/> (дата звернення: 02.05.2020).

313. Грузооборот морских портов Украины в 2019 году составил более 160 млн тонн. *РЖД-Партнер*. 2020. [online]. URL: <https://www.rzd-partner.ru/water-transport/news/gruzooborot-morskikh-portov-ukrainy-v-2019-godu-sostavil-bolee-160-mln-tonn/> (дата звернення: 02.05.2020).

314. Панчук Р.М. Зовнішня політика України – засіб реалізації національної безпеки. *Зовнішні справи*. 2017 [online]. URL: uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/zovnishnja-politika-ukrajini-zasib-realizaciji-nacion/ (дата звернення: 07.12.2017).

315. Панчук Р.М. Балтійсько-Чорноморський союз як основа для поглиблення євроінтеграції України. *Virtus*. 2019, №32, с. 270-276.

316. Панчук Р.М. Геополітичне значення співпраці України з державами Балто-Чорноморського регіону. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічний аспекти»*. Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Київ, 2018, с.56-61.

317. Панчук Р.М. Еволюція інтеграційних об'єднань Балто-Чорноморського простору: інтереси України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної*

конференції «Сучасні тренди міжнародних економічних відносин & Управління проектами Європейського Союзу», Східноєвропейський Національний Університет імені Лесі Українки, ГО «Інститут Транскордонних ініціатив», Вежа-Друк. Луцьк, 2018, с.18-23.

318. Чекаленко Л. Д. Правовий захист кордонів України як проблема національної безпеки (українсько-румунський кордон). *Стратегічна панорама*. 2003, № 1.

319. Міхненко, А. Україна та Туреччина: плідне співробітництво. *Ukrainian Defense Review*. 30 квітня, 2019. URL: <https://defence-ua.com/index.php/statti/7209-ukrayina-ta-turechchyna-plidne-spivrobotnytstvo> (дата звернення 10.05.2020).

320. Україна та Туреччина підписали Угоду про співробітництво у сфері оборони. Газета День. 3 лютого 2020. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/030220-ukrayina-ta-turechchu> (дата звернення 10.05.2020)

321. Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини ХХ ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львівська політехніка. 2009, вип. 21, с.172-179.

322. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Чехією. Інформаційна довідка. *Посольство України в ЧР*, 2020 [online]. URL: <http://czechia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-czechia/culture>. (дата звернення 10.05.2020)

323. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Словаччиною. Інформаційна довідка. *Посольство України в Словаччині*, 2020 [online]. URL: <http://slovakia.old.mfa.gov.ua/ua/ukraine-sk/culture> (дата звернення 10.05.2020)

324. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Угорщиною. Інформаційна довідка. *Посольство України в Угорщині*, 2020 [online]. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/263-istorija-dvostoronnih-vidnosin> (дата звернення 10.05.2020)

325. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Румунією. Інформаційна довідка. *Посольство України в Румунії*, 2020 [online]. URL: <http://romania.old.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/culture> (дата звернення 10.05.2020)

326. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Болгарією. Інформаційна довідка. *Посольство України в Болгарії*, 2020 [online]. URL: <https://bulgaria.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/102-kulyturno-gumanitarne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-bolgarijeju> (дата звернення 10.05.2020)

327. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Туреччиною. Інформаційна довідка. *Посольство України в Туреччині*, 2020 [online]. URL: <https://turkey.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/568-kulyturno-gumanitarne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-i-turechchinoju> (дата звернення 10.05.2020)

328. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Молдовою. Інформаційна довідка. *Посольство України в Молдові*, 2020 [online]. URL: <https://moldova.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/139-kulyturno-gumanitarne-sotrudnichestvo-mezhdu-ukrainoj-i-moldavijej> (дата звернення 10.05.2020)

329. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Польщею. Інформаційна довідка. *Посольство Польщі в Україні*, 2020 [online]. URL: <https://www.gov.pl/web/ukraina-uk/ukraine> (дата звернення 10.05.2020)

330. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Грузією. Інформаційна довідка. *Посольство України в Грузії*, 2020 [online]. URL: <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/kulturno-gumanitarne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-gruziyeju> (дата звернення 10.05.2020)

331. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Литвою. Інформаційна довідка. *Посольство України в Литві*, 2020 [online]. URL: <http://lithuania.old.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/culture> (дата звернення 10.05.2020)

332. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Латвією. Інформаційна довідка. *Посольство України в Латвії*, 2020 [online]. URL: <http://latvia.old.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lv/culture> (дата звернення 10.05.2020)

333. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Естонією. Інформаційна довідка. *Посольство України в Естонії*, 2020 [online]. URL: <https://estonia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/107-the-ukrainian-and-estonian-cooperation-on-culture-education-and-research-affairs> (дата звернення 10.05.2020)

334. Корсак Р. В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991–2005 рр., Ужгород: Гражда, 2007, 208 с.
335. Капітоненко М. Г. Силовий фактор у міжнародних відносинах: Парадигми, теорії, концепції. *Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка: Міжнародні відносини*. 2006, № 33/34, с. 13-18.
336. Филимонов Г. Ю. Актуальные вопросы формирования российского потенциала «мягкой силы». *Вестник РУДН: Политология*, 2012, № 1, с. 67-82.
337. Бетлій О. Розбудова безпекової та оборонної співпраці. Аудит зовнішньої політики: Україна–Литва. *Дискусійна записка*. Київ, 2016, с. 30-37.
338. Міністри оборони України, Польщі та країн Балтії підписали спільну заяву про співпрацю, 2017 [online]. URL: <https://dt.ua/POLITICS/ministri-oboroni-ukrayini-polschi-ta-krayin-baltiyyi-pidpisali-spilnu-zayavu-pro-spivpracyu-194073-html> (Дата звернення: 12.01.2018).
339. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Литовської Республіки щодо реалізації заходів військової підготовки Збройних Сил України від 18 квітня 2016 [online]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/440-091> (Дата звернення: 12.01.2018).
340. Естонія хоче поділитися з Україною досвідом кіберзахисту. *Уніан*, 2015 [online]. URL: <https://www.unian.ua/world/1064133-estoniya-hoche-podilitisya-z-ukrajinoyu-dosvidom-kiberzahistu.html> (Дата звернення: 12.01.2018).
341. Безпека країн Балтії: загрози Росії, можливості НАТО та фактор Білорусі [online]. URL: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=11058&news (дата звернення: 13.01.2018).
342. Гладіш М.Л. Безпекові аспекти зовнішньої політики країн Балтії Виклики політики безпеки: історія та сучасність: *Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції 16–18 червня 2016 р.* Львів: НАСВ, 2016, с. 16–17.
343. Rosenau J. *The Study of World Politics. Theoretical and Methodological Challenges*. L., N. Y.: Routledge; New edition, 2006, Vol. 1, 320 p.

344. Сухенко В. В. Питання транскордонного співробітництва у регіональній політиці Європейського Союзу: теоретичний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009, № 22, с. 78-80.

345. Взаємодія і співробітництво між державами Чорноморського басейну і Європейським Союзом. Тбілісі, *Економічний часопис*, 1998, № 10, с. 14-26.

346. Trade and Economic Cooperation of Ukraine with the Slovak Republic. *Ministry of foreign affairs of Ukraine*, 2019 [online]. URL: mfa.gov.ua/mediafiles/sites/slovakia/files/Economy (дата звернення 15.05.2020)

347. Менша армія краща? Чи варто зменшити ЗСУ, аби збільшити їхню ефективність. *DW*, 2020 [online]. URL: <https://www.dw.com/uk/mensha-armiia-krashchachy-varto-zmenshyty-zsu-aby-zbilshyty-yikhniu-efektyvnist/a-55300993> (дата звернення 15.05.2020)

348. Trump: US sending 1,000 more troops to ally Poland, *Apnews*, 2019 [online]. URL: <https://apnews.com/article/e1d07a0fe2ba42acb41a05089137554b> (дата звернення 02.08.2020)

349. Сили нерівні: чи зможе Україна відремонтувати свої кораблі після можливих боїв на Чорному морі. *Defence Express* [online]. URL: https://defenceua.com/minds_and_ideas/nova_strategija_natsbezpeki_polschi_golovna_z_agroza_neoimperska_politika_kerivnitstva_rf_ch2-1069.html (дата звернення 15.05.2020)

350. «Вишеградська Четвірка» поглиблюватиме військове співробітництво з Україною», 2019 [online]. URL: <https://slovakia.mfa.gov.ua/news/37522-vishegradsyka-chetvirka-pogliblyuvatime-viislykove-> (дата звернення 10.05.2020)

351. Україна та Чехія можуть налагодити спільне військово-промислове виробництво: Олексій Гончарук. *Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України*, 2019 [online]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-ta-chehiya-mozhut-nalagoditi-spilne-viislykovo-promislove-virobnictvo-oleksij-goncharuk> (дата звернення 15.05.2020)

352. У 2018-2019 роках «Укроборонсервіс» поставив в Болгарію запчастини для 6000 ракет від ПТРК «Корсар». *Defence-ua*, 2020 [online]. URL: <https://defence->

ua.com/news/u_2018_2019_rokah_ukroboronservis_postaviv_v_bolgariju_zapchastini_dlja_6000_raket_vid_ptrk_korsar-651.html (дата звернення 17.08.2020)

353. В Угорщині завершилися міжнародні навчання «Світла Лавина-2019» із залученням багатонаціонального інженерного батальйону «Тиса». *Міністерство оборони України*, 2019 [online]. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2019/09/21> (дата звернення 02.08.2020)

354. Як протидіяти російському впливу в Європі: досвід Угорщини. *Neweurope*, 2019 [online]. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/yak-protydiyaty-rosijskomu-vplyvu-v-yevropi-dosvid-ugorshhyny/> (дата звернення 17.08.2020)

355. Strategia Națională de Apărare: România puternică în Europa și în lume. *Presidency.ro*, 2019 [online]. URL: <https://www.presidency.ro/ro/strategia-nationala-de-aparare-a-tarii1444725665> (дата звернення 17.08.2020)

356. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України. *Український Тиждень*, 2014 [online]. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/106073> (дата звернення 05.04.2019)

357. Білоруський загін на сході України? *BBC News Ukraine*, 2014 [online]. URL: www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/10/141007_belarus_fighters_ukraine_vs (дата звернення 05.04.2019)

358. 13 тисяч: офіційні дані ООН щодо загиблих у війні на Донбасі. *Радіо Свобода*, 2014 [online]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29792144.html> (дата звернення 25.08.2020)

359. Розвиток системи військово-політичних відносин України з країнами Європи, через призму російської агресії. *Мілітарний Спецпроект*, 2020 [online]. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/rozvytok-systemy-vijskovo-politychnyh-vidnosyn-ukrayiny-z-krayinamy-yevropy-cherez-pryzmu-rosijskoji> (дата звернення 25.08.2020)

360. Бусыгина *И.М.* Концептуальные основы европейского регионализма. Регионы и регионализм на Западе и в России. *М. : Институт Европы*, 2001, 271 с.

361. Черник П., Шумка А. Чорноморський регіон як зона стратегічного домінування. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012, вип. 31, с. 118-132.

362. Цінності об'єднаної Європи. ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013, 42 с.

363. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії й федерації. Хто такі українці і чого вони хочуть К.: Т-во «Знання» України, 1991, с. 121-133.

364. Буравльов С. П. Глобалізація: проблеми безпеки: [монографія]. К.: Інститут проблем національної безпеки, 2007, 157 с.

365. Закон України «Про денонсацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про транзит через територію України військових формувань Російської Федерації, які тимчасово знаходяться на території Республіки Молдова. Верховна Рада України офіційний веб-портал. 2020 [online]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/463-19> (дата звернення 29.08.2020)

366. «Оборонка» на експорт. Кому Україна продає зброю. *Радіо Свобода*, 2019 [online]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-eksport-oborona-ukraina/29813449.html> (дата звернення 29.08.2020)

367. Політичні відносини між Естонією і Україною. *Посольство України в Естонії*, 2012 [online]. URL: <https://estonia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/104-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-jestonijeju> (дата звернення 02.08.2020)

368. Політичні відносини між Латвією і Україною. *Посольство України в Латвії*, 2012 [online]. URL: <https://latvia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/81-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-latvijeju> (дата звернення 02.08.2020)

369. Політичні відносини між Литвою і Україною. *Посольство України в Литві*, 2020 [online]. URL: <https://lithuania.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/120-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-litvoju> (дата звернення 02.08.2020)

370. Політичні відносини між Польщею і Україною. *Посольство України в Польщі*, 2012 [online]. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/228-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju> (дата звернення 02.08.2020)

371. Політичні відносини між Республікою Словаччиною і Україною. *Посольство України в Республіці Словаччина*, 2020 [online]. URL: <https://slovakia.mfa.gov.ua/spolupraca/politicke-vztahy> (дата звернення 02.08.2020)

372. Політичні відносини між Чехією і Україною. *Посольство України в Чехії*, 2020 [online]. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/308-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-chehiyeju> (дата звернення 02.08.2020)

373. Політичні відносини між Румунією і Україною. *Посольство України в Румунії*, 2020 [online]. URL: <https://romania.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/183-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-rumunijeju> (дата звернення 02.08.2020)

374. Торговельно-економічне співробітництво між Румунією і Україною. *Посольство України в Румунії*, 2020 [online]. URL: <https://romania.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/202-torgovelyno-jekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-rumunijeju> (дата звернення 02.08.2020)

375. Політичні відносини між Угорщиною і Україною. *Посольство України в Угорщині*, 2020 [online]. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/263-istorija-dvostoronnih-vidnosin> (дата звернення 02.08.2020)

376. Політичні відносини між Республікою Молдовою і Україною. *Посольство України в Республіці Молдова*, 2020 [online]. URL: <https://moldova.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/spivrobotnictvo> (дата звернення 02.08.2020)

377. Політичні відносини між Болгарією і Україною. *Посольство України в Республіці Болгарія*, 2020 [online]. URL: <https://bulgaria.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/98-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-bolgarijeju> (дата звернення 02.08.2020)

378. Політичні відносини між Туреччиною і Україною. *Посольство України в Туреччині*, 2020 [online]. URL: <https://turkey.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/564-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-i-turechchinoju> (дата звернення 02.08.2020)

379. Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Туреччиною. *Посольство України в Туреччині*, 2020 [online]. URL: <https://turkey.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/565-torgovelyno-jekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-i-turechchinoju> (дата звернення 02.08.2020)

380. Політичні відносини між Грузією і Україною. *Посольство України в Грузія*, 2020 [online]. URL: <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/politichni-vidnosini-mizh-ukrayinoju-ta-gruziyeyu> (дата звернення 02.08.2020)

381. Україна – Туреччина: великий прорив у військово-технічному співробітництві. Армія Inform. 2020 [online]. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/10/ukrayina-%E2%88%92-turechchyna-velykuj-proryv-u-vijskovo-tehnichnomu-spivrobotnyctvi/> (дата звернення 02.08.2020)

382. Україна і Туреччина уклали низку угод про військову співпрацю. DW, 2020 [online]. URL: <https://www.dw.com/uk/україна-і-туреччина-уклали-низку-угод-про-військову-співпрацю/a-55308291> (дата звернення 02.08.2020)

383. Інтерв'ю з Надзвичайним та Повноважним Послом України в Турецькій Республіці Сергієм Корсунським. *Посольство України у Республіці Туреччина* [online]. URL: <http://www.mfa.gov.ua/turkey/en/publication/content/48502.htm>. (дата звернення 02.08.2020)

384. Теоретичні передумови дослідження зовнішньої політики в контексті відстоювання національних інтересів. *Человек и Регион*, 2006, №55, с. 15-18.

385. Kelly L. Poland expects to ink \$7.6 billion deal for Patriot systems by end-2017. *Reuters*. Warszawa, 2017. [online]. URL: <https://www.reuters.com/article/us-poland-defence-raytheon-patriots/poland-expects-to-ink-7-6-billion-deal-for-patriot-systems-by-end-2017-idUSKBN1720X3> (дата звернення 28.01.2018)

386. Najder Z. Doktryna ULB: Koncepcja Giedroycia i Mieroszewskiego w XXI wieku. *Nova Europa Wschodnia*. Warszawa, 2010 [online]. URL: <http://www.new.org.pl/257-doktryna-ulb-koncepcja-giedroycia-i-mieroszewskiego-w-xxi-wieku> (дата звернення 28.01.2018)

387. Nycz G. Geopolityczny wymiar poszukiwań równowagi strategicznej i narzędzi odstraszania w polityce bezpieczeństwa USA w XXI wieku. *Przegląd geopolityczny*. Warszawa, 2017, № 22, s. 50–72.

388. Potulski J. Podstawowe polskie kody geopolityczne: Polska jako Międzymorze. *Gdańskie studia międzynarodowe*. Gdansk, 2017, V. 15, №1/2, s. 1-21.

389. Війни – XXI: Полігібресія Росії. Центр глобалістики «Стратегія XXI» в рамках проекту «Антарес», Київ, 2017, 241 с.

ДОДАТОК А

Список публікацій за темою дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Панчук Р.М. Взаємодія країн Балтійсько-Чорноморського регіону як основа стабільності європейського простору. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. № 22 (2020). URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/4023/3667

2. Панчук Р.М. Транскордонне співробітництво України з Балтійсько-Чорноморськими сусідами у форматі єврорегіонів. *Politicus*. 2020, № 3, с. 130-138.

Статті в іноземних наукових виданнях:

3. Panchuk R. International political and security potential of Ukraine within the Baltic-Black Sea region and Ukraine's participation in regional military-political cooperation and integration processes. *Krakowskie Studia Małopolski*. Poland. 2020, No. 1 (Vol.25), p. 136-153.

4. Panchuk R. Evolution of the integration unions of Baltic-Black sea space: interests of Ukraine. *Evropský politický a právní diskurz*. Praha. 2018, Vol. 5. Issue 4, p. 68-72.

5. Panchuk R. Scientific researches of geopolitical integration concepts of the Baltic-Black Sea region. PNAP. *Scientific Journal of Polonia University Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. Poland. 2020, Vol. 39, No. 2, p. 273-283.

Статті, що додатково відображають результати дослідження:

6. Панчук Р.М. Зовнішня політика України – засіб реалізації національної безпеки. *Зовнішні справи*, 08.12.2017. URL: uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/zovnishnja-politika-ukrajini-zasib-realizaciji-nacion/

7. Панчук Р.М. Балтійсько-Чорноморський союз як основа для поглиблення євроінтеграції України. *Virtus*, 2019, №32, с. 270-276.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

8. Панчук Р.М. Геополітичне значення співпраці України з державами Балто-Чорноморського регіону. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічний аспекти». Київ: Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, 2018, с. 56-61.

9. Панчук Р.М. Еволюція інтеграційних об'єднань Балто-Чорноморського простору: інтереси України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тренди міжнародних економічних відносин & Управління проектами Європейського Союзу». Луцьк: Східноєвропейський Національний Університет ім. Л. Українки, ГО «Ін-т Транскордонних ініціатив», 2018, с. 18-23.

10. Панчук Р.М. Актуальні проблеми міждержавних відносин України з країнами Балто-Чорноморського регіону. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми зовнішньої політики України». Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2018, с. 22-25.

11. Панчук Р.М. Перспективи для України у контексті міждержавного об'єднання в Балто-Чорноморському регіоні. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи». Львів: ГО «Львівська Фундація Суспільних Наук», 2018, с. 93-96.

12. Панчук Р.М. Геостратегічне значення співпраці України з державами Балто-Чорноморського регіону. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Досягнення та проблеми у сфері суспільних наук у сучасному світі, м. Баку, Азербайджан». Баку: Інститут філософії Національної академії наук Азербайджану, 2018, с. 122-125.

13. Панчук Р.М. Концепція Балтійсько-Чорноморського союзу, геостратегічні перспективи для України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.». Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2020, с. 88-92.